

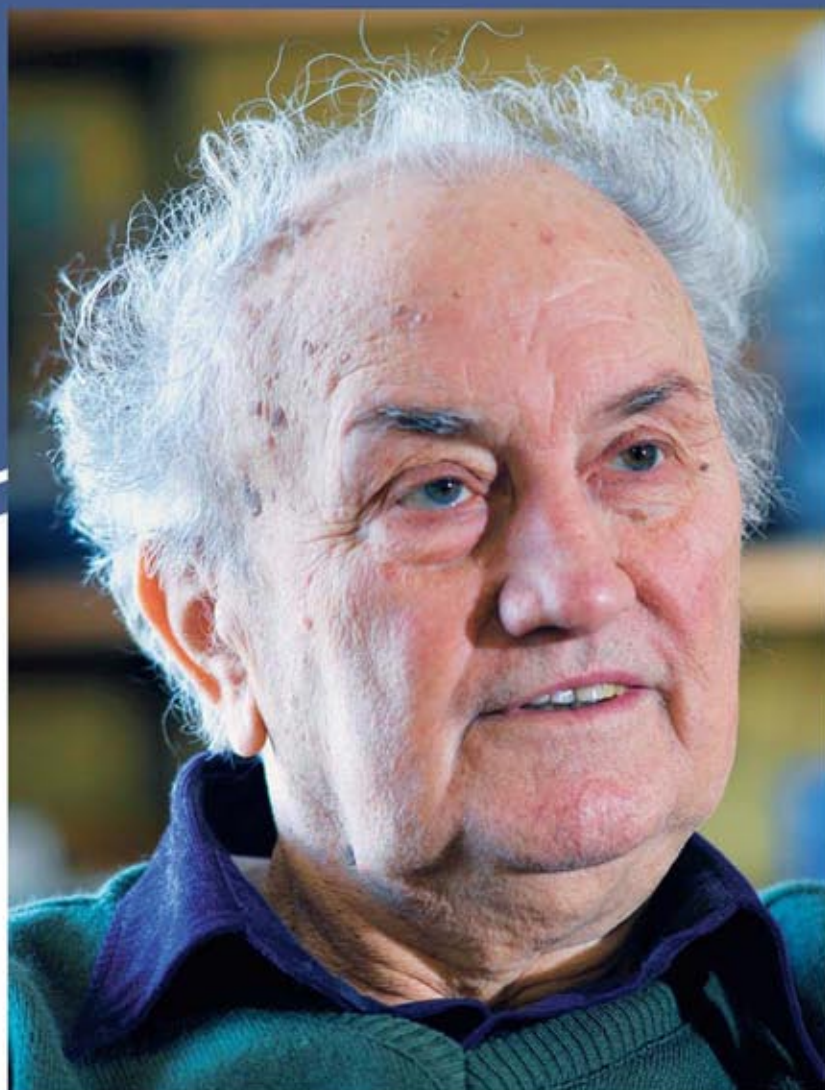
MAGYAR NAPLÓ

XXIV. ÉVFOLYAM 2012

OKTÓBER

Ára 670 Ft

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG LAPJA

Életbevágó forradalom
'56-os visszaemlékezések

Eltiltva és elfelejtve –Tokaj
*Farkas Gábor, Mezey Katalin,
Miklóssy Endre, Sárközy Péter,
Sipos Anna Magdolna,
Szentmártoni János*

Francia jóslat: új középkor
Alain Minc

Olcsó B. János Bólya Péterhez
Berta Zsolt

A milliomos halála
Falusi Márton

„Én csak arra törekedtem, hogy a magam képességei szerint a nagy elődök nyomába lépjek”

Interjú a 85 éves Tornai Józseffel

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672; 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

magyarnaplo.blog.hu

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Hírlap Üzletága (1080 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán,

a kézbesítőknel, e-mailen

(hirlap@posta.hu), faxon (303-3440)

Egy évre 7390 Ft, fél évre 3870 Ft.

További információ: 06-80-444-444

Nyomda: Pannónia Print Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

**A folyóirat megrendelhető
szerkesztőségünkben is:**

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

**A Magyar Naplót elektronikus
formában terjeszti
a Digitalstand.hu Kft.
www.digitalstand.hu**

Digitális lapszám vásárlása: 390 Ft

Digitális előfizetés:

12 hónapra: 3960 Ft

(12 lapszám, egy lapszám ára: 330 Ft)

6 hónapra: 1980 Ft

(6 lapszám, egy lapszám ára: 330 Ft)

3 hónapra: 990 Ft

(3 lapszám, egy lapszám ára: 330 Ft)

Áraink az áfát tartalmazzák.

Az emlékezés ereje

Kolumbán Miklós 56-os menekültként, Nick Kolumban néven lett angol nyelvű költővé az Újvilágban. Elsősorban Csoóri Sándor verseit fordította angolra. Később Mezey Katalintól és tőlem is megjelentetett egy-egy kisebb kötetre valót a tengeren túli irodalmi folyóiratokban. Így kerültünk barátságba egymással. Amikor a hetvenes évek végén hazalátogatott, és megtudta, hogy én Soroksáron nőttem fel, megkért, hogy mutassam meg neki a Juta-dombot, ahonnan Mecséri János ezredes csapata ágyútüzzel feltartóztatta a Pest felé kigyózó szovjet páncélos és gépkocsi oszlopot.

Autóba ültünk, egy engedelmes öreg Wartburgba, amely akkorra – az európai, legfőképpen a német autószerelők álmélkodása közepette – már Párizst is megjárta, és a helyszínre hajtottunk. A Juta-dombot azonban nem találtuk, tökéletes síksággá gyalulták a bulldózerek, homokját elhordták a teherautók. A domb, az 56-os ellenállás egyik szimbóluma – mellesleg gyermekkorom küzdelmeinek, a soroksári és erzsébeti kamaszhaborúknak is mitikus helyszíne –, megsemmisült.

Szótlanul autóztunk hazafelé. Alkonyodott, mire megérkeztünk a máriaremetei házba. Kiültünk a templommal szembe néző teraszra, és Miklós ajándékát, a melasz-fekete kubai rumot kóstolgatva próbáltunk megbékülni a kényszerű felejtés tücsökszóval fűszerezett keserű mámorával. Elképzelhetetlennek tartottuk, hogy valaha is megváltozhat körülöttünk a világ.

Aztán alig több mint egy évtizeddel később mégiscsak eljött az emlékezés ideje. Illés Gyuri, a remetei fazekas és asztalos barátja, saját elhatározásukból, szapora fejszecsapásokkal kopjafákat faragtak, hogy ahol eddig csak lehajtott fejjel, titokban gondolhattunk az elszánt hősökre, a Széna téren a helyükre kerülhessenek. Oda, ahol Szabó bácsi és csapata ellenállt a hódítóknak. Abban a csapatban Siklós István, az akkor tizennyolc éves költő is – később a BBC magyar adásának vezetője – ott szorongatta a fegyvert, s kúszott a pergő vakolatú falak mentén ki-kitüzelve, vállalva, a biztos bukás tudatában, reménytelenül is a harcot.

Nem sokkal később megjelent az újabb hódító hatalom, az idegen pénz örökké korgó gyomru molochja, s az „épülő-szépülő” mamut üzletház képében rávetette magát a Lövház utca sarkán árválkodó, nemzetisín szalagokkal, virágokkal feldíszített kopjafákra. Egészen mégsem sikerült elemésztenie az emlékhelyet. A tér eltűnt ugyan, de a kopjafák maradtak. Úgy látszik, mégiscsak van ereje az emlékezésnek, és sokkal nagyobb, mint gondolnánk. A Juta-dombot is hiába tüntette el a Kádár korszak, helyére odakerült az emlékezés oszlopa.

Országszerte és határon túl is szaporodnak az emlékművek. Jó volna, ha ez azt jelentené, az emlékezés egyre elevenebb. Szükségünk van rá, mert csakis ereje által vívhatjuk meg a nemzet egységéért, értékeink megőrzéséért és gyarapításáért, függetlenségünkért 56-ban elkezdett szabadságharcot, amely akkor ideiglenesen elbukott, de véget nem ért, tart ma is, és tartani fog mindaddig, amíg nemzetként léteünk.

Oláh János

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kó Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Főszerkesztő: Oláh János

E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7035

A szerkesztőség tagjai:

Csontos János

(felelős szerkesztő)

Bíró Gergely

(olvasószerkesztő, próza, Magasles)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7031

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Filip Tamás (vers)

E-mail: filiptamas@magyarnaplo.hu

Molnár Csenge-Hajna (tördelőszerkesztő)

E-mail: csengehajna@magyarnaplo.hu

Réger Ádám (Lőtér, szerkesztő)

E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu

Rosonczy Ildikó (tanulmány)

E-mail: irosonczy@magyarnaplo.hu

Szalai Judit (szerkesztő)

E-mail: szalaijudit@magyarnaplo.hu

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Tornai Szabolcs (Hétmérföld, szerkesztő)

E-mail: tornaiszabolcs@magyarnaplo.hu

Urbán Péter (Nyitott Műhely)

E-mail: urban.peter.up@freemail.hu

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7033

Borító: **Zách Eszter és Árkossy István**

A címlapon: **Tornai József**

(**Bakos Zoltán felvétele**)

Meg nem rendelt kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, választörtekkel ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

A hónap akciós könyvei:

2012. október 1-jétől október 31-ig az alábbi köteteket **40%-os** kedvezménnyel vásárolhatják meg szerkesztőségünkben (1092 Budapest, Ferenc krt. 14.)

Kovács István: A gyermekkor tündöklete

(regény, 2006) 1890 Ft helyett: **1150 Ft**

Piros a vér a pesti utcán

Az 1956-os forradalom versei és gúnyiratai

(szerk. Győri László, 2006)

2590 Ft helyett: **1560 Ft**

Sulyok Vince: Szegény ország

versek és műfordítások 1956-ról (2006)

1260 Ft helyett: **760 Ft**

Oláh János: *Az emlékezés ereje* 1

SZEMHATÁR

Ágh István: *Nyárvég, megint* 3

Hova lett a szülőház a házból? 4

Salamon Konrád: *A demokratikus pártok céljai 1956-ban* 5

Életbevágó forradalom

(Részletek az Emberi Erőforrások Minisztériuma Életút-pályázatának anyagából)

Donáci László: „*Ócsi, kell csúzni?*” 8

Németh István Gyula: „*Tóni mindig is dumálni, szerepeln szeretett,*

a melóhoz nem fült a foga sohasem” 11

Kiss András: „*Vért akarunk adni a magyar forradalmároknak*” 12

Gulyás Lajosné: „*Gyerekkorom emlékei az elszabadult lovakkal*

kezdődtek” 13

Fodor István Ferenc: „*Azt mondták a faluban, hogy minden házra*

ki kell tenni a nemzetiszín zászlót!” 14

Vasadi Péter: *Panasz* 15

Kürti László: *érvényes utazás; titokra hívás* 16

Szénási Ferenc: *N. N. mester naplójából* 17

Bak Rita: *Vastér; Külvárosi alkony* 19

Összeállítás a Tokaji Írótábor előadásaiból

Szentmártoni János: *40. Tokaji Írótábor* 20

Sipos Anna Magdolna: *Miről vallanak a könyvtári katalógusok?* 22

Miklóssy Endre: *Exodus* 26

Farkas Gábor: *Nemzeti és vallási identitástudat Reményik Sándor*

költészetében 29

Sárközy Péter: *Márai Sándor olaszországi írói magánya* 32

Mezey Katalin: *Várkonyi Nándor elnémitása* 41

Alain Minc: *Az új középkor* 47

Beke Mihály András: *A francia jóslat* 48

MAGASLES

Berta Zsolt: *Olcso B. János Bólya Péterhez* 48

Falusi Márton: *A milliomos hagyatéka. Monoszló Dezső: A milliomos*

halála című könyvéről 51

NYITOTT MŰHELY

Tornai József: *A semmi helyébe; Azokkal, akik átkozottan* 55

A Hold másik oldalán; A nagy Csillag-tehén 56

Csontos János: *A hagyományban élve maradni*

(Látogatóban a 85 éves Tornai Józsefnél) 57

LŐTÉR

Baán Tibor: „*A létezés-muszáj*” (Tornai József: *A semmi ellen*) 62

Csűrös Miklós: *Változó optikával: Közelítések és távolodások*

(Szirtes Gábor: Ötnegyed) 64

Szakály Sándor: *Sportmúltunkról – sportmúltunkból*

(Killyéni András: Kolozsvár sport-kultúrtörténete Trianon előtt;

Zeidler Miklós: A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten

és Budán a 18–20. században) 66

DOBÓHÁLÓ

(Merítés a Magyar Nemzeti Bibliográfiából) 69

SZERZŐINK 70

Számunkat Bíró Gergely '56-os emlékhelyekről készített felvételeivel illusztráltuk.

ÁGH ISTVÁN
Nyárvég, megint

*Belebújok a szeptemberi nyárba,
 lobot vet bőrömön a nap,
 nagyot virágzom, mint a napraforgó,
 minden szirmán halk földöntúli csókkal,
 én késtem el vagy az idő siet?
 Hisz ellobbant a sárga lángolás,
 és látom már a túlrejt bús fejet
 elsötétült szemekkel, szárazon
 alábukni szára elé a földig,
 hol mozgolódó friss halom alatt
 koponya éled vagy csupán vakond túr.*

*Belebújok a nyárvégi utazásba,
 korai szellő kél, mintha drótra gyűlő
 fecskeraj szárnyával kavarna,
 áthül a tó az előérzetemtől,
 szeretni hívösét csak mára hagyja,
 utána fürdőlepedővel törlöm
 könnycseppjeit, szárazra s búcsúzóul,
 tengerszem tekint így mögöttem,
 olyan nagy embertelen csönddel,
 hogy a hulladékra járó kutya is
 félve szaglász a strandon.*

*Ám a vadon pompája vigasztal még,
 a szarvasok pézsmá permetét a csönd
 a völgy ködében ülepíti,
 fönt sárga, piros, kék bogycsók,
 alul a lófogú kukoricás
 dúskál a sűrű illat szösztéjében,
 konyhakertek kaporszaga
 párolog az asszonyok térdhajlatáról,
 alkonypírban égő csipkebokorba
 bújt a képzelet
 szemérmetlen szerelmespárja.*

*Megértek a gyümölcsseink megint,
 teremtettünk épp annyi hasznosat,
 amennyi elherdálhatót, ha nincs miért,
 most még eggyel több évesen,
 s gazdagabban szorozhatok és osztatok,
 virrasztás közben ér az álom,
 és egy gémeskút távcsövén
 látok a víz csillagtükrébe le,
 és a sötétből földi zárkám
 kukucskálóján röpít a csillagokba
 a puha szárnyú gyermekábránd.*

*Az 1956. október 25-i véres csütörtök áldozatainak emléktáblája
 (Kampf József és Callmeyer Ferenc, 2001, Kossuth tér)*

Hova lett a szülőház a házból?

*Hova lett a szülőház a házból?
ha még cserepe sem változott,
ridegebb hely nincs is a világon,
mikor benne egyedül vagyok.*

*Hova lett a kamrából a műhely?
minden egymás fölött és alatt,
sose kerül elő, mi lesüllyedt,
csak ha a gyalupadon maradt.*

*Mióta a szekér nincs szokásban,
elszekerezett gyártója is,
de már az sincs, aki még használja
bognár dédapánk szerszámait.*

*Mi a falat támasztotta nemrég,
a kerékagy-fúró sincsen ott,
nagyobb annál, mint hogy elemeljék,
kirepült a betört ablakon,*

*madárcsőrre nyílnak a fogók, míg
hangjuktól a bunkó fölriad,
hol a szarka fészkébe fúródik,
kopasznyakú gyaluk siklanak,*

*közéjük csap zengve a szekerce,
ölyv száll, s vér hull a vésők után,
az a vonókés szaladt kezembe,
melynek éppen a hiánya fáj.*

SALAMON KONRÁD A demokratikus pártok céljai 1956-ban

Az 1956-os forradalom győzelmével egy időben, október végén a demokratikus pártok hozzáláttak programjaik újrafogalmazásának előkészítéséhez. Erre ugyan nem maradt idő, de vezetőik nyilatkozatai és tervezetei jól mutatják politikai elképzeléseik irányát. A Független Kisgazdapárt és a Petőfi Párt esetében az 1945 után megvalósítani szándékozott programjaikat kellett az új helyzethez igazítani.

Erre figyelmeztetett Kovács Béla október 31-én adott nyilatkozata: „a régi világról szerintem ne álmodjon senki. A grófok, bankárok és kapitalisták világa végérvényesen lezárult. Nem kisgazda igazán az, aki ma 1939-ben és 1945-ben gondolkodik. Az elmúlt tíz esztendő keserves, de hasznos iskolája volt a Kisgazdapártnak, és ennek az évtizednek a tanulságait felhasználva kell átalakítanunk a párt programját és átalakítanunk a magunk gondolkodását is.” (Salamon 212–213.)

A Petőfi Párthoz tartozó Németh László szintén arra figyelmeztetett, nehogy „az új pozíciók felé csörtető emberek, akik régi fényük visszatérését várják, megfelelő hadállást foglaljanak el s a forradalomból ellenforradalmat, 1956 szabadságharcából holmi 1920-as kurzust csináljanak”. (Salamon 214.) A két parasztpárt meghatározó személyiségei tehát világossá tették, hogy a két világháború közti rendszer restaurálásáról szó sem eshet.

Bibó István október 27–29-én papírra vetette egy harmadikutas politikai program alapját. E szerint „a szabadság nem relatív fogalom, s nem egyik vagy másik csoportnak a szabadsága valamely másik rovására, hanem abszolút érték. (...) A szabadság mind teljesebbé tétele és technikai intézményekben való megerősítése az európai társadalom és államfejlődés legfelsőbb tartalma és legnagyobb eredménye. (...) A *magántulajdon*, mint minden emberi rendelkezési lehetőség, lehet a szabadság formája, és lehet az elnyomás, a kizsákmányolás eszköze. (...) A *kapitalizmus* nem a legfőbb és egyetlen ellensége a modern társadalomfejlődésnek, hanem csupán annyiban az, amennyiben zsarnokságra, elnyomásra és kizsákmányolásra ad lehetőséget. (...) A kapitalizmus, abban a

részében, amelyben a szabad vállalkozás rendszerét jelenti, az egyik hatásos mozgatója az ember technikai haladásának. (...) A kapitalizmus alapvető baja nem a szabad vállalkozás rendszere, hanem a birtokviszonyok... igazságtalansága, vagyis az, hogy a szabad vállalkozás lehetősége eredendően csak a társadalom egy kis része számára áll fenn.” Ebből következik a kisajátítás jogossága, amit a bolsevizmus „aránytalan kegyetlenséggel” hajtott végre. Az új gazdasági és politikai rendszerben pedig a „szabad vállalkozás lehetőségét és a nagyüzemek munkásközösségi tulajdonát, mely a kapitalizmus és szocializmus dogmatikus ellentétében kizárja egymást, két intézmény révén lehet egyszerűen összeegyeztetni: az egyik a szövetkezetek rendszere, melyek szabad vállalkozásokként indulhatnak, a másik, a szabad egyéni vállalkozás pedig abban az arányban, amilyen arányban megsziárdul... s személyes teljesítményből közösségi üzemmé válik. (...) Ezzel párhuzamosan az alapító tulajdonos előbb vállalatvezetővé, majd utódaiban egy bizonyos meghatározott időn át járadékossá alakul.” (Salamon 210–211.)

Bibó István igényes szellemi alapvetése tehát egy harmadikutas gazdasági és politika program alapját vetette meg, amely a népi mozgalom elképzelései alapján a szövetkezeti szocializmust, illetve az önkormányzati demokráciát jelentette volna. Másként fogalmazva: a szociális igazságosságot a szabadságjogok biztosításával együtt akarta megvalósítani.

A gyors pártosodás kapcsán Németh László a november 2-án megjelent *Pártok és egység* című írásában természetesnek tartotta, hogy a forradalom után meg kell kérdezni a népet, „hogy képzeli el a jövőjét. Ennek a megkérdésnek legmegbízhatóbb módja: a választás, a pártprogramoknak a nemzet elé bocsátása. (...) Én azt hiszem, kül- és belpolitikai okból is jobb lett volna, ha néhány hetet még vártunk volna, de ha a nemzet élni akar visszaszerzett jogával és kikényszerítette, vigyázzunk, hogy minél több jó, és minél kevesebb rossz származzék belőle.” Németh tehát nem vitatta, hogy a többpártrendszerre épülő parlamentáris demokrácia csak választással jöhet létre, de figyelmeztetett a pártpolitikában rejlő veszélyre, mely hajlandó a nemzeti érdeket saját önös érdekének alárendelni.

Ugyanakkor annak veszélyét is látta, hogy a „sokpártrendszer” a „meggyűlölt rendszerrel együtt széttepheti azt a szocializmust is, amelyről fiatalon álmodtunk, s amelyhez a letűnt rendszer bűnei között is

ragaszkodtunk.” Németh László, aki azt vallotta, hogy van olyan szocializmus, amely nem marxizmus, ebben a szellemben figyelmeztetett, hogy „Magyarország az elmúlt évtizedben elég messze haladt a szocializmus útján, voltaképp szocialista állam lett. Ezt a helyzetet a régi rend lerombolásának a vágyában számba nem venni olyan óriási botlás lenne, amilyen a kommunistáké volt, akik a magyar gazdasági élet, főként a mezőgazdaság valóságos állapotát, magasabb fejlettségét száma nem véve, oda rombolták, ahol az orosz állt” a bolsevikok hatalomra jutása előtt.

A továbbiakban arra hívta fel a figyelmet, hogy nem ismer „olyan magyar író, gondolkozót, aki a szocializmusnak ellensége lett volna. A vita inkább akörül volt, hogy szocializmusunk a külföldi patronok hű másolása legyen, vagy az általános elveknek, a magyar természethez, gazdasági helyzethez idomuló alkalmazása. A vita most eldőlt, eldöntötte a meg nem kért nemzet. De a döntés nem a szocializmus, csak annak tőlünk idegen formája ellen történt.” Ezért azt javasolta, hogy a pártok fogadjanak el egy közös nyilatkozatot, amelyben a szocializmus néhány nagy elve mellett hitet tennének. (Salamon 215–216.)

Németh László tehát mind kül-, mind belpolitikai okokból a harmadik útban látta az egyetlen lehetséges megoldást, mely egyaránt biztosítja a szabadságjogokat és a szociális igazságosságot. Ez azonban nem a kényszer zsákutcája, hanem egy új, történelmi jelentőségű politikai forma megteremtése lehetett volna. E harmadik útnak látszott egy pillanatra esélyt adni a történelem, de a rövidlátó szovjet vezetők az idézett cikk megírásának idejére már meghozták végzetes döntésüket a magyar forradalom katonai leverésére.

A népiek Bibó István és Németh László által megfogalmazott elképzelései alapján a Petőfi Párt, valamint a Kovács Béla irányította Független Kisgazdapárt és a Kiss Sándor vezette Magyar Paraszt szövetség olyan kibontakozási program megfogalmazásának lehetőségét tartották a kezükben, amilyennel a többi párt nem rendelkezett. Ennek a harmadikutas elképzelésnek a napi politikai meghatározását Féja Géza, az *Új Magyarország* főszerkesztője így fogalmazta meg: „Ne térjünk le a forradalom útjáról se jobbra, se balra. Mi nem akarjuk visszaállítani az úri Magyarországot, de Rákosi és Gerő rémuralmát sem.” Az új nemzeteszme „a dolgozó osztályok egyenrangúságára épül. Egyik sem nyomulhat előre a másik rovására, ugyanakkor második vonalba sem szorítható. (...)

A nemzeti gondolat azt jelenti, hogy életünk minden vonatkozásában állandóan a magyarság egészét veszünk figyelembe.” A munkásság „tanúságot tett a forradalomban mély nemzeti érzéséről. A magyar munkásság nemzeti öntudata és áldozatkészsége nélkül nem győzött volna a szabadságharcunk. Mindezt tudjuk és soha nem feledjük, midőn a parasztság jussáért küzdünk. (...) Földet nem adunk vissza. (...) Olyan határt kell szabnunk a kisbirtoknak, melyet egy család a maga erejével meg tud művelni. (...) A szabad társuláson alapuló szövetkezeti rendszer és a belterjes gazdálkodás többrétegűvé alakítja majd a paraszti életet.” (Salamon 218–219.)

Az idézett gondolatok, valamint a két parasztpárt és a parasztszövetség tervezett egységes fellépése azt eredményezhette volna, hogy a választások után ez az irányzat válik a magyar politika meghatározójává.

Mivel a szociáldemokraták egy része annak idején hajlandó volt „testvérpártnak” tekinteni a kommunistákat, s velük a Magyar Dolgozók Pártjában „egyesülni”, az SZDP csak nehezen tudott újjászerveződni. Ebből következően az új pártprogram előkészítésére sem maradt ideje. Ugyanakkor szellemi alapvetést jelentett Kéthly Annának a Népszava november 1-jei számában megjelent, *Szociáldemokraták vagyunk!* című vezércikke. Kiinduló pontnak tekintette, hogy a munkásság a diktatúra pusztítása ellenére kitarított a Szociáldemokrata Párt mellett, amelynek feladata a forradalom céljainak megőrzése. „Nemcsak a zavarosban halászó sötét elemek munkájától kell tartanunk, de attól is, hogy a forradalom lendítőkerekére kapaszkodva, ezt a hatalmas erőt azok is a saját céljaikra igyekeznek felhasználni, akiknek a Szociáldemokrata Párt részvételével végzett országépítő munka is sok volt.” Ugyanakkor „a Szociáldemokrata Párt megalakulása nem jelenthet menedéket azoknak, akik ennek a szörnyű politikai, gazdasági és erkölcsi csődnek az okozói.” De az „egyik börtönből kiszabadulva ne engedjünk ebből az országból egy másik színű börtönt teremteni”. El kell tehát kerülni, hogy megismétlődjön 1919 augusztusa. „Az ellenforradalom ma azt suttogja, hogy semmit sem kezd újra abból, amit annak idején elkövetett. Vigyázzunk erre, és a párt felépítésével védekezzünk az ellen, hogy ez a susogás diadalmas nevetéssé ne erősödjék. *Vigyázzunk a gyárakra, a bányákra és a földekre*, melyek a nép kezében kell, hogy maradjanak. (1956 szeptember 201.)

A rövid vezércikk egyértelműen elhatárolódott a kommunistáktól, jelentős része azonban a jobboldali

ellenforradalmi veszéllyel és annak elhárításával foglalkozott, mutatva egyben azt is, hogy Kéthly hajlamos volt ennek az eltúlzására.

A forradalom és szabadságharc szellemisége a szociáldemokráciát is áthatotta, s a Népszava november 2-i második száma már nem a Szociáldemokrata Párt, hanem a Magyar Szociáldemokrata Párt központi lapja alcímmel jelent meg. Ennek vezércikkében Kelemen Gyula a Magyar Szociáldemokrata Párt újjáépítésére szólított fel, majd a következőkkel zárta írását: „Magyar munkástestvéreink! A szabadság útja megnyílt előttünk. Az ország népe keserves szenvedések árán tanulta meg, hogy a jobb- vagy baloldali szélsőség csak pusztulást vagy zsarnokságot hozhat ránk. Védjük meg drágán szerzett szabadságunkat, építsük fel a semleges, demokratikus Magyarországot. (1956 sajtó 253.)

A kormánykoalíció kívüli pártok közül a Demokrata Néppárt programja nemcsak azért figyelemre méltó, mert a legkorszerűbb keresztény pártként minden valószínűség szerint jól szerepelt volna a választáson, de a szociális igazságosságot hangsúlyozó szemlélete miatt is: „a leghatározottabban

szemben állunk minden olyan restaurációs kísérlettel, amely a bányákat és kulcsiparokat ki akarná venni az állam, a gyárakat a munkásság, a földet a parasztság kezéből. Tartsuk szem előtt a tételt, amely egyenesen világnézetünkéből folyik, hogy nem a munkát kell a tőkének, hanem a tőkét kell a munkának alárendelni.” (Izsák 297.)

Az idézetek egyértelművé teszik, hogy az 1956-os forradalom idején a politikai irányzatok döntő többsége a leghatározottabban elutasított minden restaurációs, azaz jobboldali ellenforradalmi kísérletet. Ugyanakkor a történelem újabb tanulságaként november 4-e után megvalósult a Kádár vezette szélsőbaloldali ellenforradalom, amelynek során a kommunisták igyekeztek helyreállítani a diktatórikus hatalmukat megdöntő forradalom előtti állapotokat.

Hivatkozott irodalom:

1956 a sajtó tükrében. (Szerk.: Izsák Lajos és Szabó József) Bp. 1989.

Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956.*

Pécs, 1994.

Salamon Konrád: *A harmadik út küzdelme.* Bp. 2002.

1956-os emlékmű (Czinder Antal, 1993, IX. kerület, Bakáts tér)

Életbevágó forradalom

„Öcsi, kell csúzli?”

Többekkel együtt felkapaszkodtam egy teherautóra, ami elindult a körúton a Nyugati felé. Előttünk, mögöttünk szintén teherautókon rengeteg ember és kiabálás. Én velük kiabáltam a jelszavakat, bár egy részüket nem értettem. Például: *Rákosit a fogdába, Nagy Imrét a kormányba, vesszen Gerő!*

És elkezdtek a Sztálin-szobor ledöntését. Én a teherautó platójáról néztem kissé távolabbról az eseményeket. Először drótkötéllal próbálták teherautóval lerántani, de a kötél elpattant. Idővel valahonnan hegesztőáparátot hoztak és próbálták a lábánál elvagni. Mi messzebből a sötétben csak a kékes villogásokat láttuk, és vártuk, mikor dől le a szobor. Hogy addig se unatkozzunk, más látványban is volt részünk. Néhányan felmentek a SZOT-székház tetejére, és elkezdtek szétverni a vörös csillagot. Minden lehulló darabnál óriási ováció. Amíg a szobrot vágják, valaki egy házból odajött az autónkhoz, és elmondta, hogy telefonált valakije a Bródy Sándor utcából, és közölte: „A Rádiónál lövöldözés van, gyilkol az ÁVO! Szerezni kellene egy hangosbemondó kocsit (a Cirkusznak van), és azzal felszólítani a tömeget, hogy menjen a Rádióhoz.” A tehergépkocsival elmentünk a ligetbe a Cirkuszhoz, néhányan bementek az igazgatóhoz, de megafonos kocsit nem kaptak, az valami távoli garázsban volt (állítólag!), így visszamentünk a Felvonulási térre. Éppen idejében, mert közben végeztek a vágással, és a drótkötelekkel elkezdtek lehúzni a Sztálin-szobrot. A téren feszült csend volt, én is tágra meredt szemmel néztem, ahogyan a szobor megbillen, majd dübörgő robajjal a kövezetre zuhan! Ekkor valami elementáris erővel tört fel a hang a százazernyi ember torkán (az enyémen is!). Én még ilyet soha nem hallottam. Ez valami megrendítő volt. Hosszú-hosszú percekig zengett, mintha soha nem lenne vége. A felszabadulás mámora öntötte el a téren lévő embereket. Sírtak, nevettek, egymást ölelgették, éljeneztek. Szóval ez leírhatatlan érzés volt! A gyűlölt zsarnok, országunk leigázója, a vörös cár bronzszobra az aszfalton! A nép ledöntötte, és nincs senki, aki

megakadályozta volna? Se rendőrség? Se ÁVO? Hihetetlennek tűnt, de igaz volt!

A távolban lámpákkal világítva két katonai teherautó közeledett a laktanya felé, rajta rohamsisakos katonák, teljes menetfelszereléssel, fegyverrel ellátva. Mi a teherautóinkhoz szaladtunk és kapaszkodni kezdtünk felfelé, hogy elpucoljunk. Közben odaértek a katonák és valami jó szemű ember kiszúrta, hogy nem ávosok, hanem sorkatonák vannak a platókon. Uzsgyi, vissza a kapuhoz! A teherautók nem tudtak bemenni a kapun, a tömeg elállta a bejáratot. Az őrpáncsnok meg ki sem merte nyitni a kaput, nehogy a civilek beözönöljenek a laktanya területére. A gépkocsikat kísérő tisztek kiszálltak a sofőrök mellől, hogy tájékozódjanak a kapunál, hogy mi is van. Több se kellett néhány elszánt embernek! A katonai sofőröket kihúzták a volán mellől, és egy-egy civil beült a helyükre, elindították a teherautókat platójukon a katonákkal, akik közé sok civil is felkapaszkodott, nem tudták megakadályozni. Fegyvert senki nem mert önhatalmúan használni. Mi is a teherautóinkra kapaszkodtunk, és a konvoj elindult a belváros felé. Elöl a két katonákkal és civilekkel teli jármű, mögötte a két pótkocsis Csepel a zászlókkal integéző civilekkel (ezen voltam én is). Szó szerint elloptuk a katonákat! Amikor beértünk az akkori Lenin körútra (ma Erzsébet körút), ahol borzasztóan sok ember volt mindenütt és meglátták a rohamsisakos fegyveres katonákat a civilekkel együtt, haladni a Rádió irányába, örületes ováció fogadott minket. (...)

Megrendülten néztem. Hihetetlen volt, hogy ez az ember itt fekszik a hideg úttesten, és nem kel fel soha többé. A kíváncsiság nagyobb volt az iszonyatomnál, ezért mentünk tovább. Minél közelebb értünk a Bródy Sándor utca 6.-hoz, annál több törmelék és üvegcserep meg töltényhüvelyek borították az utcát, és több halott ávos katona. Őket már közelebről nem is néztem meg. Elértünk a Rádióhoz, hát szörnyen nézett ki. Mindenütt golyónyomok és törmelékek. Bementünk a kapun, egy belső udvarra értünk, de olyan csípős szagot éreztünk, hogy visszafordultunk, és elindultunk kifelé. A kapu alatt szembe jött egy 25–30 év körüli pasas, dobtáros géppisztollyal a vállán. Mikor hozzám ért, megszólított: „Öcsi, kell csúzli?” Mondom: „Kell!” Erre a kezembe nyomja a géppisztolyt, egy valódi dobtáros „davajgitárt”. Utánaszóltam, mert már ment is befelé a Rádióba. „Töltve van?” „Naná, tele a tár!” Azzal már el is ment. Ott álltam döbbenet, kezemben a gitárral, halvány fogalmam sem volt,

Részletek az Emberi Erőforrások Minisztériuma Életút-pályázatának anyagából

hogy is működik, nemigen mertem babrálni, nehogy véletlenül elsüljön. A Kopasz haver kérte, hogy adjam oda, majd ő tanulmányozza, de nem bíztam benne, és nem adtam.

Nézegettem, csodálgattuk, majd a vállamra akasztottam csővel lefelé, ahogy a szovjet filmekben is láttam, és elindultam kifelé az utcára. Arra emlékszem, hogy piszok nehéz volt nekem, húzta a vállamat, mint a fene, de olyan büszkén mentem az utcán, mintha megnyertem volna a forradalmat. Elindultunk hazafelé, és azon tanakodtunk, hogy most hogyan tovább? Haza nem mertem vinni, mert anyám szívbjajt kapott volna, apám meg kirúgott volna a gitárral együtt. Ő lelkében pacifista volt, és nagycsaládos (hatan voltunk testvérek).

Tanakodásunk az első utcasarokig tartott, mert itt szembejött velünk egy középkorú férfi, és megszólított minket. „Srácok! Honnan szereztétek a gitárt?” „Most kaptam valakitől” – feleltem neki. Kérlelően rám nézett:

„Nem adnátok nekem?” Igen rövid gondolkodás után azt mondtam: Dehogynem! Azzal leakasztottam a vállamról, és átnyújtottam neki. A pasi boldogan megköszönte, és elsietett a Rádió irányába. (...)

Ahogy ott néztük az ágyúcsövet az utcán, ami a Körút felé volt irányítva, egyszer csak sárga lángnyelv csapott ki belőle, iszonyatos detonáció – azt hittem, megsüketülök. Az összes lépcsőházi üveg kitört (a kapué is), a mennyezetről vakolat hullott a fejünkre, örült csörömpölés. Félünkén, kábultan rohantunk fel a lépcsőn mi ketten, meg egy házbeli (aki ott állt velünk) az első emeleti körfolyosóra, hogy minél távolabb legyünk az utcától. Ekkor már a ház lakói is az utcai lakásokból rémülten menekültek a körfolyosókon a hátsó lépcső felé, ahol a pincelejárát is volt. A harckocsi bizonyos időközönként még leadott kb. 6–8 ágyúlövést, pontosan nem számoltam. A hátsó lépcsőnél még elviselhető volt a

detonáció, de az utcai fronton iszonyatos lehetett. Mikor egy idő után nem volt több lövés, akkor előremérészkedtünk és láttuk, hogy elvonultak a tankok. Őszintén bevallom, be voltam gyulladva. Zsebemben a csőre töltött pisztoly, kezem a markolaton, de nagyon nem tudtam, mit fogok csinálni, ha a katonák bejönnek a házba és átkutatják. Én azt nem tudtam, hogy a harckocsizók ilyen nem tehetnek.

Bátyámmal ezt követően, hogy csend lett, visszamentünk a harmadik emeletre a nagymama lakásába. Amit ott láttunk, az nem semmi volt. Az összes ablak ripityára törve, beleértve a konyhakredenc üvegeit is. A lakás padlózatát üvegcserep és malterdarabok borították. Az ablakon kilesve harckocsikat már nem láttunk. Nagyjából összetakarítottunk, összeszedtük az élelmiszereket, a lakást bezártuk és hazamentünk a Bércokcsis utcába.

Élményeinket csak részben adtuk elő a családnak. Az én szerepemről semmit sem mondtunk,

csak az oroszok lövöldözését említettük, felkészítve a nagymamát, hogy ha hazamegy, mégis ne legyen nagyon meglepődve a lakás állapotát illetően.

A további napok sem voltak eseménytelenek. A házunkban a harmadik emeleten lakott egy Ungár nevű zsidó testvérpár az édesanyjával. A Pista nevű 18 éves, a bátyja, Gyuri, 20–21 év körüli lehetett. Mindketten jólnevelt, intelligens fiúk voltak és zenészek. Gyuri tangóharmonikázott, Pista szaxofonozott. Zsidó származásuknak csak annyiban volt jelentősége, hogy nagyon félték mind a hárman, részben a holokauszt emléke miatt, de főleg azért, mert Gyurit az ÁVH-hoz hívták be sorkatonának. Főként az ávos zenekarban muzsikált, de 1956. október 23-án ő is azok között volt, akiket a Magyar Rádióhoz vezényeltek. Ő maga mesélte el nekünk, hogy mi és hogyan történt. „Mikor megérkeztünk a Rádióhoz, leszállítottak bennünket a teherautókról, és egy hátsó

Angyal István-élmű

(Szórádi Zsigmond, 2009, IX. kerület, Tűzoltó utca)

bejáraton keresztül egy melléképületbe mentünk. Tűzparancsot mi nem kaptunk, pedig nagyban folyt az ostrom. Az épületet hajnaltájt elfoglaló felkelők itt találtak minket. Lefegyvereztek, megszagolták a puszkánk csövét, megállapították, hogy azokból lövéseket nem adtak le, ezért nem is bántottak minket, hanem azt mondták, hogy a parolinkat leszedve igyekezzünk eltűnni. Mivel én közel, a Bérkocsis utca 31.-ben laktam, egy vidéki bajtársammal együtt bántatlanul hazamentünk. Itt civilbe öltöztünk mind a ketten. A bajtársam másnap elment haza, ahogy tudott.”

Igen ám, de a két rend katonaruha ott maradt a lakásban. Nem merték tárolni, félve valamiféle házkutatástól, ezért a szüleimet kérték meg, hogy rejtjük el a ruhákat a mi szenespincénkbe. Az övékbe nem merték, úgy látszik, a mamájuknak rossz háborús élményei voltak. Mi, a bátyám meg én, levittük a szenespincébe, és a szén alá elrejtettük a ruhákat és csizmákat. Később, néhány nap múlva kiástuk, zsákokba raktuk és éjszaka kitettük az utcára, távolabbra a házunktól. A két pár csizmát és a két derékszíjat a tesóval megtartottuk, nem volt szívünk kidobni. Számunkra akkor két pár jó bőrcsizma nagy értéket képviselt. Az ezt követő télen abban jártunk, jó szolgálatot tett. Ez volt a mi hadizsákmányunk. Itt kell elmondanom, hogy napokig nálunk töltötték a nappalokat az Ungár fiúk, csak aludni mentek haza az emeletre, mert így érezték biztonságban magukat, ám soha senki nem kereste őket, és a ház egyetlen lakója sem jelentette fel Gyurit, mint ávóst, pedig az ávósoknak nem volt túl jó hírük, különösen október 30. után.

Nos, aztán elkövetkezett október 30. A Köztársaság téri párház ostromának napja. Mivel harcok, lövöldözés nem volt aznap délelőtt, egy haverral elsétáltunk a körúton az Üllői útig, megnézni az előző napok harcainak a nyomait. Hát, amit láttam a körúton, az megdöbentett. Földig leomlott házak, mindenütt törmelékek és orosz katonák hullái (a magyarokat valószínűleg összeszedték). Kiégett páncélautók, tankok. A Baross utca sarkától nem messze láttam egy olyan orosz katona tetemét, amelyiknek a fején ment keresztül egy harckocsi lánctalpa. A törmeléken tisztán látszott a hernyótalp véres-pépes lenyomata. Iszonytató látvány volt számomra. Csak az út közepén lehetett gyalog is közlekedni, mert a járdát mindenhol romok és téglatörmelékek borították. Az Üllői út–Körút kereszteződésénél ért egy újabb meglepetés. Harckocsit láttam kiegészve, három darabban. Külön a torony, külön a test, külön a lánctalp. Számomra ezek a

monstrumok olyan erősnek tűntek: el sem tudtam képzelni, hogy van erő, ami így szétveti őket.

Ott bámészkodtam a sarkon, amikor a Klinikák irányából egy nyitott dzsip fordult be a Körútra, benne rendőregyenruhás személyek ültek. A Corvin közti fegyveresek megállították és igazoltatták őket, a közeliükben álltam, így hallottam, mit mondanak. A Kispesti Nemzetőrségtől jöttek, és a Parlamentbe mennek mint küldöttek. Az egyik fegyveres ráfogta a géppisztolyt és ráordított: „Agyonlőlek, te szemét ávós!” A férfi összetette a két kezét imára, könnyörögve ilyesmiket mondott: „Drága testvérem, ne lőj! Mi is magyarok vagyunk, engedj az utunkra.” A többi fegyveres csitította társukat. „Ne bántsd őket, hadd menjenek, nem minden rendőr volt szemét!” A vérszomjas felkelő hallgatott rájuk. „Menjete az anyatokba!” – mondta, és elengedte őket. A dzsip elindult a törmelékeket kerülgetve a Baross utca irányába araszolva. Ekkor még nem gondoltam volna, hogy ezt a rendőrtisztet kb. 10–15 perc múlva föbelőve látom viszont az úttesten fekvő, szinte még gőzölgő vértócsában, közel a Rákóczi térhez. Elindultam hazafelé, és a Baross utca magasságában járva hirtelen lövés dörrent a közelben. Mivel nem folytak harcok, meglepődtem, de újabb dörrenés nem volt, mentem tovább. Már majdnem a Rákóczi térhez értem, kisebb csődület vett körbe valamit. Odaérve látom hanyatt fekvő a rendőrt, körülötte fegyveresek és civilek. Fejéből még szivárgott a vér, és a hidegben gőzölgött. Az illető halott volt. Egyetlen lövéssel lőtték fejbe. A szájába százforintos volt tömve, mellére dobva valami igazolványfélelések. Elborzadva néztem többedmagammal. Az emberek azt mondogatták: felismerték, ávós tiszt volt. Nem sokáig néztem, hazamentem a Bérkocsis utcába.

A dolog érdekessége, hogy néhány év múlva, a hatvanas évek elején kezembe került egy újsághirdetés, azt hiszem, a Népszabadságból, amiben egy hölgy szemtanúkat keresett férje halálának körülményei miatt. Leírta, hogy férjét, XY ÁVH-s alezredest itt és itt, ekkor és ekkor ellenforradalmárok meggyilkolták; kéri, aki valamit tud, az jelentkezze. Természetesen nem jelentkeztem. Egyrészt a meggyilkolásnak szemtanúja nem voltam, másrészt az ilyen ügyektől jobb volt akkoriban távortartani magát az embernek. A felhívásból azonban megtudtam, tényleg ÁVH-tiszt volt az illető, és hazudott, amikor rendőrtisztnek adta ki magát.

Donáci László

„Tóni mindig is dumálni, szerepelni szeretett, a melóhoz nem fűlt a foga sohasem”

Alighogy elértünk a Dózsa György út sarkára, éppen akkor hurrázott, éljenzett a tömeg. Teherautók jöttek, meg teli daruskocsi, rajtuk csimpaszkodó emberekkel, a nemzeti zászlónkat lobogtatva, hatalmas hangorkánál skandálva, hogy „ruszlik haza, le a Sztálin szoborral, vesszen a kormány” stb. Irtó klassz látvány volt, és amiatt, hogy ennek részesei voltunk, iszonyú jó érzés kerített hatalmába. Szinte én is óriásnak éreztem magam.

Kitört a forradalom! – mondták, és lehetett ezt hallani mindenfelől. Lassan elértünk a Peterdi utca sarkára, és éppen akkor, a már megkötözött, a daru kötélzetével feszesen fogott Sztálin-szobrot a csizmaszárnál lángvágó pisztollyal vágták szét. A tömeg szinte magánkívül volt, amikor a szobor elvált a csizmától, s kilengve elfeküdt az alatta kiképzett dísztribün mellé. Ekkor egy éles hang hasított a levegőbe, a morajló tömeg közepébe, hogy a Bródy Sándor utcában, a Rádiónál és a Kilián laktanyánál fegyverek ropognak, sok a sebesült, halottak is vannak! A tömeg menten elkezdte skandálni: gyerünk a Rádióhoz, a laktanyához, s megindultak. (...)

Nos, kitartóan sorban álltunk, közben mindenféleről beszélgettünk. Laci bejutott a boltba. Egyszer csak megszólalt a sziréna, ami azt jelentette, hogy vége a kijárási időnek, takarodás haza! Kenyér nélkül nem akartam hazamenni, meg különben is, már csaknem az ajtónál voltam. Megint megszólalt a sziréna. Laci kijött, hóna alatt a kétkilós kenyérral, elindult a szemben lévő házuk felé. Ekkor fegyverropogást hallottunk, a golyók fűtyültek. Egy-két becsapódást, törmelék hullását észleltük. Engem és a többi utcán állót berángattak az üzletbe. Levegő alig volt, annyian voltunk. Úgy tíz perc telhetett el, amikor valaki megszólalt: úgy látszik, csak ijesztgetés volt a lövöldözés, hogy szedjük a lábunkat minél gyorsabban. Nosza, menjünk! Akik bent voltunk a boltban, megvettük a kenyeret, aztán uszgyi kifelé. Akkor látom, hogy Laci az úttesten fekszik, a kenyér elgurulva. Két férfi megfogta Lacit, vonszolta a bolttal szembeni oldalra, a kapu alá, én a kenyeret kaptam fel és szaladtam fel a sógorához, hogy azonnal jöjjön le, mert Lacival valami baj van! Aztán villámgyorsan hazarohantam. Na, kaptam a fejmosást, hogy hol voltam, biztos megint valami hülyeséggel töltöttem az időt, azért értem haza jóval

a kijárási idő után – anyámék is hallották a szirénát, meg a lövéseket. Érthető volt a veszekedésük velem, pedig most rendes voltam. Csak sorba kellett állni. Aztán elmeséltem a Lacival történeteket, az anyám, apám elhűltek. Na, menten közölték, hogy többet nem mehetek el sehova egyedül, kizárólag valamelyikükkel. (...)

Ahogy a Százház utcából kifordultunk, s mentünk a Dózsa György úton a Liget felé, csaknem a Thököly útnál a sarkon, a járda mellett, egymás mögött két kiégett harckocsi állt. Mindegyikben összeégett katonák elszenesedett teste és mindenféle harci eszközök szétégett maradványai tárultak a szemünk elé. A katonák maradványai nagyon kicsikére voltak összezsugorodva, égett szag, bűz terjengett. Egy újabb döbbenet. Ahogy az utcán járó-kelő emberek elhaladtak a harckocsik mellett, semmi részvét, csak szitok és köpködés: „Megérdemeltétek, ti ganajok!”, meg hasonlók hangzottak. (...)

A cél Bécs volt, ott élt valahol apámnak egy korábbi iskolatársa, ő is építészettel foglalatoskodott. Münchenben együtt jártak iskolába, tulajdonképpen ők hárman meglehetősen jó viszonyban voltak: Hanzi, Apró Tóni, és az apám.

Apám és Tóni – apám mindig csak így hívta: Tóni – együtt is laktak, albérletben. Tóni 1942–43-ban emigrált, „meleg volt a lába alatt a talaj”, s mivel apámmal ismerték egymást az építőmunkások szakszervezetéből, összeköltöztek. Így olcsóbb volt a szállás. Jó néhányszor emlegette az elmúlt dolgokat az apám. Különösen, mikor a rádióból, szinte napon-ta hallottuk a nevét valami esemény kapcsán emlegetni. Többek közt elhíresült, hogy Apró Antal ide utazott, oda utazott, meg, hogy valamiféle bizottságba beválasztották, aztán miniszter is lett. Mondotta többször az apám, hogy Tóni mindig is dumálni, szerepelni szeretett, a melóhoz nem fűlt a foga sohasem. Jobbára Münchenben is összejövetelekre járt. Ezért alig volt pénzük. Apám keresete – mivel ő is iskolába járt közben – kevéske volt kettőjüknek. Néha néha kifestettek egy lakást, többnyire apámmal közösen. Akkor éppen futotta erre-arra. Állítólag Tóni igen szépen, tisztán dolgozott, csak csiga módjára, a nadrágján meg a cipőjén soha sem tudta elviselni a festéket. Márpedig a festők előbb-utóbb festékesek szoktak lenni, ha már azzal dolgoznak is. No, ezért lett szakszervezeti vezető Tóni, és nem festő, szokta volt mondani az apám.

Németh István Gyula

„Vért akarunk adni a magyar forradalmároknak”

Alig múltunk tizenhat évesek, amikor 1954-ben Nagyváradon befejeztük a középiskolát. Szovjet mintára tíz osztállyal végeztünk. Az osztályból hárman a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet általános orvosi karára jutottunk be.

Anyám kisiparos varrónő lévén, ösztöndíjra, bentlakásra nem számíthattam. A külvárosias jellegű Holtmaros utcában béreltem másodmagammal lakást. Ez az utca nem volt messze az egyetemtől. Gyalog indultam, és megilletődötten mentem fel a széles parkon keresztül a hatalmas fehér épületbe, amelyre akkor még két nyelven volt kiírva, hogy Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet, tehát nem egyetem, de mindnyájan és a város is annak nevezte. Pár éve hivatalosan is az lett.

Október 23-án kitört Budapesten a forradalom és szabadságharc. Az egyetemi órák után nagy izgalommal mentünk Csernik Zolihoz hallgatni a rádiót Szász Tasival, Katz Palival, Horváth Pistával és másokkal. Zolinak volt egy csodálatos Stassfurt rádiója és Tesla magnetofonja. Vendégszerető özvegy édesanyja mindig kedves volt hozzánk. Egyesek pókereztek (nagyon kis tétben), mások inkább beszélgetni, zenét hallgatni jártak hozzá.

A forradalom napjaiban, emlékezetem szerint, semmi mással nem foglalkoztunk, csak a rádió csüggtünk, lelkesedtünk, és rettenetesen drukoltunk a győzelemért, a szabadságért, Magyarországért. Tudtuk, annak a nemzetnek a fiai harcolnak a szabadságért, a szovjet csapatok távozásáért, amelynek mi is a fiai vagyunk. Azt is tudtuk, hogy a magunk részéről nem sokat tehetünk, de egyik nap ketten Horváth Pistával megjelentünk a Vértközpont igazgatójánál, dr. Kiss Györgynél, hogy vért akarunk adni a magyar forradalmároknak. Kicsit ijedten mondta, hogy várjunk, gondolkodni fog, meglátja, mit tehetünk.

Másnap délelőtt a fiúknak az oktatási programba illesztett szokásos katonai, elméleti kiképzési programjuk volt, a lányok szabadok voltak. Az egyik órára bejött Páll elvtárs, a marxista katedra főnöke egy katonatiszttel, és lehorgasztott fejjel, drámai hangon közölte, hogy Magyarországon győzött a huligán elemek által kiobbantott ellenforradalom, és felszólított, hogy ehhez tartsuk magunkat. A veradásból nem lett semmi.

Zolinál is zajlott az élet. Mikor kiszabadították Mindszentyt a börtönből és elmondta a beszédét, Zoli dühében a földhöz vágta és pozdorjává törte az egyik

hamutartót. A túlságos jobbratulódástól féltette a forradalmat, ezáltal veszélyeztetve érezte legfőbb célkitűzésének sikerét, elsősorban a szovjet csapatok kivonulását az országból és a kommunista Rákosi–Gerő-féle rémuralom szétzúzását. (Sánta Péter író egy nemrég megjelent interjújában ezt ugyanígy látta.)

Zoli magnetofonra vette Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című versét, meg is tanulta, mi is többször meghallgattuk és ismételtünk részleteket belőle. Aztán november 4-én vége lett mindennek. Tehetetlen keserűséggel, kétségbe esve néztünk egymásra, és teljes szívünkben gyűlöltük Kádár Jánost, Münnich Ferencet, Apró Antalt, Kossa Istvánt és Dögei Imrét, az úgynevezett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tagjait. Őket az ország, a nemzet, a szabadság árulóinak, gazembereknek tartottuk.

Addigra már Katz Pali, Szász Tasi és Horváth Pista több faggatáson és nyilatkozattételen esett át. Először Szabó Jóska, korábbi csoporttársunk hívta magához őket, az egyetemi IMSZ-bizottság propagandatitkári minőségében. A nyilatkozatírások a káderosztályon történtek. Arról faggatták őket, ahogy aztán engem is, hogy kik jártak '56 októberében Csernikhez rádiót hallgatni, és közben miket mondtunk, illetve ki mit mondott és mit csinált. Számomra akkor a legfőbb kérdés az volt, vajon tudják-e, hogy Zoli felvette a rádióból magánóra a *Piros vér a pesti utcán* című verset, és azt többször meghallgattuk és egyes részleteit mondtuk is. A faggatásokon erre egyszer sem kérdeztek rá. Ezért reméltük, hogy ezt nem tudják, nem fújta be senki.

Az egyik áprilisi délelőttön a fertőző klinikai gyakorlatról Katz Palit és engem egy autóval elvittek a Borsos Tamás utcába, a Securitate-ra. Hárman vagy négyen faggattak, illetve vallattak, köztük a magas szőke főnök, Moskovits is. Nem vertek meg, még azt se mondhatom, hogy különösebben fenyegettek volna. Váltották egymást. Mintha csak úgy véletlenül, hol egyik, hol másik jött be, illetve ment ki. Volt egy Szőry nevű is, akit később egyik gyermekgyógyász kollégánónk férjeként láttam viszont egyik találkozókon. Egyikünk sem tett említést, hogy mintha már találkoztunk volna valahol. A jegyzőkönyvet egy falusias kinézésű, kövérkés, meglehetősen primitív embernek tűnő tiszt írta. Mindnyájan magyarul beszéltek velem. Úgy tűnt, vagy legalábbis megjárta, hogy elsősorban Csernik Zolira haragszanak. Emlékszem, a főnök háborogva megjegyezte, hogyha ez a Csernik valamivel elégedetlen volt, illetve nem értett egyet, akkor miért nem övele, mármint a Securitate főnökével állt le

vitatkozni. Ezt érdekes ajánlatnak tartottam akkor is, annak tartom ma is. A főbb vádpontok emlékezetem szerint a következők voltak: a magyar ellenforradalommal való szolidaritás, a szovjetellenesség, a jugoszláv különutas Tito-féle politika dicsőítése, valamint mindhárom közös gyökereként a nacionalizmus, amelyhez az akkori szóhasználatban szinonimaként társult a sovinizmus. A *Piros vér a pesti uccán* című verssel kapcsolatban itt sem tettek fel kérdést. Leginkább arra próbáltak rávenni, mondjam el, ki mit mondott, amire azt válaszoltam, hogy két és fél év távlatából ilyenekre nem emlékszem.

Kiss András

„Gyerekkorom emlékei az elszabadult lovakkal kezdődtek”

1956-ban Nagy Imre beszéde megkönnyebbülést, reményt adott az embereknek, viszont az orosz tankok menete a kövesúton Pest felé már meglehetősen vészujjzó volt. Utána még kegyetlenebb lett a helyzet.

Olyan törvényt hoztak az akkori vezetők, hogy tojást eladni csak akkor lehet, ha vizünk magunkkal igazolást, hogy teljesítettük az adót, illetve beszolgáltatást. Ez gátolta a fejlődést a háztartásokban. Ha hízőt vágtunk, meg volt szabva, mennyi zsírt kell beszolgáltatni.

Anya már ekkor úgy kiborult, hogy megmondta apának, hogy ettől már a tsz sem lehet rosszabb. Végül beléptek a tsz-be, mert túlzás volt, ahogyan sanyargatták az egyéni gazdálkodókat. Apának igaza lett. Zárszámadáskor a dolgozók sokkal kevesebbet kaptak, mint a vezetők. Az elnökök egymást váltották, és mindegyik „úriemberként” távozott. Időnként vitték a tsz-tagokat kirándulni. Voltak olyan összejövetelek, ahol virslit kaptak az emberek.

Egy teljesen más élet, más világ kezdődött el.

A gyerekkorom emlékei az elszabadult lovakkal kezdődtek, de mintha azok előre jelezték volna az egész világ elszabadulását is. A régi rend, bár apa nagyon szerette volna, sohasem állhatott vissza.

Gulyás Lajosné

Angyal István emléktáblája (Szórádi Zsigmond, 2009, IX. kerület, Tűzoltó utca)

„Azt mondták a faluban, hogy minden házra ki kell tenni a nemzetiszín zászlót!”

Mivel a négy alsó és négy felső osztály osztatlan iskolába járt, így ez Varjason úgy működött, hogy a felsősök délelőtt, az alsósok délután mentek iskolába. Így volt ez 1956. október 24-én – szerdán – is, amikor délelőtt otthon voltam. Ott bóklásztam a tanya körül, amikor anyám izgatottan sietett ki a tanya mögött szántó apámhoz: „Azt mondja a rádió, hogy Pesten emberölés, gyilkosság, meg ilyesmi vannak.” Apám megállította az ökröket, aztán bejött ő is a „házba”, mármint a szobába, ahogy azt tanyasián mondtuk. Valóban, a rádióban mindenféle összefüggéstelen szövegek hangzottak el, néha szövegek, máskor utcai zaj, aztán meg zene. (A zene pedig Beethoven Egmont-nyitánya, mely annyira jellemző zene volt ezekben a napokban, hogy az is felismerte, aki korábban nem foglalkozott komolyzenével.)

Szüleimnek szokatlan volt ez a rádiós program ezen a ködös októberi délelőttön, hiszen nem voltak ilyesmihez hozzászokva. No de a földet művelni kellett, apám visszatért az ökrökhöz és szántott tovább, anyám meg főzött. Mi egyébként – tanyasi viszonylatban – a felvilágosultabb családokhoz tartoztunk. Azon a nyáron vettünk világvevő rádiót, megvettük hetente a Ludas Matyit, a Szabad Földet, néha más újságot is. Az volt a szlogen, hogy „tanuljon a gyerek, mert úgysem lesz már föld, legalább vigye valamire”. Ez engem nem igazán zavart, mert elég jól tanultam, és így kevésbé voltam befogva az otthoni munkára. Tombolt már korábban a tsz-szervezés, érezték a tanyasiak is, hogy ennek nem lesz jó vége.

Híre ment persze gyorsan, hogy valami történik az országban. A környéken senkinek nem volt világvevő rádiója, jöttek hát hozzánk a szomszédok, hegyezték a fülüket, hallgatván a Szabad Európát, amit egyébként annyira zavartak, hogy nem sok mindent lehetett érteni belőle. Ki erről, ki arról tapasztotta a fülét a rádióra, hogy jönnek-e már az amerikaiak? Az eredményt persze azóta már tudjuk: nem volt azoknak eszük ágában sem jönni – szépen kiegyeztek a szovjetekkel a hátunk mögött. Mindenesetre mozgalmas-

sá váltak nálunk az esték akkoriban. Félni nem kellett, hiszen ismerték egymást a tanyasiak.

Nem kellett attól tartani, hogy valaki „besúg”, hiszen mindenki egyformán utálta a komcsikat.

Számomra különösen érdekes volt, hogy repülőről különböző röplapokat dobáltak, amiknek ugyan a tartalma nem nagyon érdekelt, de mivel érdekes tipográfiai megoldásaik voltak, elkezdtem másolgatni őket. Amíg apámék meg nem látták, mert akkor gyorsan elkapták tőlem. A repülőről egyébként sztaniolcsikokat is szórtak, ami állítólag a radar megzavarását szolgálta, mindenesetre ezeket is gyűjtöttük. A tőlünk néhány száz méterre lévő jásztelki dűlőúton tankokat is láttunk Berény irányába haladni. Ez lehet, hogy már novemberben volt.

Apám közben járt bent a faluban, aztán értesült az ottani eseményekről – a szovjet emlékmű ledöntéséről –, és azzal a hírrrel jött haza, hogy „azt mondták a faluban, hogy minden házra ki kell tenni a nemzetiszín zászlót!” Anyám lenyisszantott valamilyen fehér anyagból egy zászlónyi méretet, melyet aztán én gombfestékkel trikolorrá alakítottam, melyet utána kitűztünk az udvarajtóra. Azt hiszem, nem véletlen, hogy nem maradt fenn ez az örökbecsű relikvia, mint ahogy az is szerencsénk lehetett, hogy november körül a kutya sem járt már arra a tanyavilág végében. Ismerve a későbbi eseményeket, valószínű, hogy nem lettünk volna megdicsérve.

A faluban zajló eseményeket, illetve a forradalom alatti közhangulatot jól példázza, hogy egyik tanyai földszomszédunk, Terjéki János ’57 tavaszán, mikor jött ki a faluból a földjét dolgozni, elmesélte: „Egy este, már jó későn volt, éktelenül dörömböltek az ablakon. Nem mertem kimenni, mert nem lehetett tudni, hogy ki az és mi a szándéka.

Felmentem a padlásra és kidugtam a fejem a fűrfalon lévő lyukon. Láttam, hogy Selyem Ila (az egyik szomszédasszony). Akkor már bátor voltam, odaszóltam: Ki az? – Én – aszongya! – De ki az az én? – Akkor aztán már forgatta a fejét mindenfelé: Te vagy az János? Hát hunnan beszélsz? Elnevettem magam, mind a ketten megijedtünk a másiktól, pedig csak azért jött, hogy majd vállalom-e a földjének a megmunkálását.”

Fodor István Ferenc

VASADI PÉTER

Panasz

*Hogy nem vagy itt.
Ahol meg vagy,
kellesz is, nem is.
Ellátnak, igaz, bekötöznek,
„aranyoskám, inni kell sokat”,
s „még egy kanálnyit, életem”;
én bár nem mondhatom,
az maradtál nekem.
Kettéhasítva élek.
Ágyad üres. A könyveim
lehelte, papírszagú hideg
engem lapoz. Megroppannak
ágydeszkák, székkarok.
Mint őszi fa, csöndben,
magamnak hulldogálhatok.
Tegnap kutatva néztél.
Kezemhez csúsztattad kezed,
s egyszerre lobbant bennünk
elpergő paraszával
az ősemlékezet.*

*

*Te ott, én itt.
Te szundikálsz, én
diszkrétén pusztulok.
Nem ad hangot szerelmünk.
Mint lassuló patak,
kövek közt elcsorog.
Hol van, hová lett,
ki szomjazott
rá ennyire?
...Ott én, itt te.
Uram, Uram,
de nehéz, de sok.*

KÜRTI LÁSZLÓ
érvényes utazás

*görcsös a rohanás, kisiklott szerelvény,
sárga vaskoporsóm, fából jobb szeretném.
villamos áram, mi hajtott, most elkerül,
bennem egy mély ima, akár a csend, megül.
engedhetnél, Uram, még néhány megállót,
leszállnék, vagy ha nem, ne mondd, hogy az ajtók
jobbról már nem nyílnak, balról vagy sehonnan,
hiába a poklod, úgy lesz jobb, ahogy van.
sín nélkül, kutyamenny, zörgőcsont kövesút,
ahonnan érkezem, nem dúlnak háborúk.
magány van, sok beszéd, finom tolvajkezek,
félelem nincsen már, ahonnan érkezek.
érvényes maradni, de nehéz, Istenem,
bűnök gyalogútját te nem, én ismerem.
sötétben zakatol, fogy a sín alólam,
józan vagyok, hidd el, megmondja bárki rólam.
kapaszkodóink elnyűtték az életet,
bökdös a bal kezed: „jegyeket, bérletet!”.*

titokra hívás

*mester uram, mester uram,
mitől lett ön ilyen finnyás?
magához bármit intézek,
meg se kérdezi, hogy: nincs más?*

*mester uram, mester uram,
ne sugdosson hallgatással.
nagy zajt csapok, hogyha jönne,
ne rémisszen nem itt jár-ral.*

*mester uram, mester uram,
úgy kérjen, hogy meg is értsem.
titkaimra késleltetve
pillantson bár, megígérem,*

*nem kapkodok, mester uram.
jöjjön, mikor betelőben
véka, kondér, meder, játék.
múzsától lopni nem szégyen,*

*kapni gyönyörű ajándék.
jobb lenne, ha akkor szólna,
mester uram, ha még vérző
ujjaival érző volna.*

SZÉNÁSI FERENC
N. N. mester naplójából

Meglopjuk egymást. Én is meglopom modelljeimet, nyomorúságos óradíjat kínálok nekik. Ezt az unott arcú, méla kamaszt is potom pénzért fogadtam föl, pedig sejtem, tudom, érzem, hogy fontos jelentést adhat majd képemnek. Rég nem szégyellem már, hogy szűkmarkú vagyok. Úgy tekintem, mintha közvetítenék. Visszautalom a szégyent annak, aki nekem is méltatlan vételárat ad. A modellek pedig beérik ennyivel, a fiú apja sem alkudott, félt, hogy a fölkinált keveset is elveszítheti.

Jobb arcot aligha találhattam volna, most mégis küszködöm vele, mert munka közben megváltozott. Közöny helyett sanda tudatosságot mutat. Kérhetem én a fiút, hogy valami rosszra, valami lehangolóra gondoljon, makacsul rám figyel. Nem a saját arcvonásaira vigyáz, az én belső rendemet fürkészi. Gyenge pontot keres rajta. Gondosan puhatolja, hol kezdhetné ki. Szívós kitarással próbál a bizalmamba férközni.

Hamissá kezd válni a portréja. Hazudni kezdenek eddigi ecsetvonásaim. Az ajak szerencsés kézzel meghúzott, egykedvűen biggyedő vonala a valóságban most célratörően keskenyű fészül, a fakósárga, sima arcfelületre vékony, töprengő ránc rakódik, a sokatmondóan üres tekintetbe szánalmas ravaszság tolakszik.

Csak gyakorlott modellnek engedem, hogy póz közben beszéljen. Aki tapasztalatlan, arcjátékkal kíséri szavait. Eddig a fiú is engedelmesen hallgatott. Tegnap azonban kérdeztem tőle valamit; gondoltam, hátha így visszatérítem magához. Hosszan, bőbeszédűen válaszolt. De csak szóban nyílt meg, lélekben gondosan bezárkózott. Arcát, amely régóta nem volt már unott, most maga fegyelmezte, aggályosan ügyelt, nehogy leolvassak róla valamit. Megörültem a váratlan fölfedezésnek. Beszélj csak, gondoltam, ha így tudsz sokatmondóan üres maradni. Pedig munka közben a legkisebb zaj is gátol. Most is így van. Végre tanulmányozhatom a hitelessé visszavetett arcot, óvatos ecsetvonásokkal keresgélhetem, tapogathatom a semmi mögött megbúvó karaktert, s talán magam is megérthetem végre, mi az, amit képpemmel ki akarok préselni magamból, ám a folyamatos beszédhangtól nehezen tudok dolgozni. Eszembe jut csendtől irtózó barátom, aki még vászon elé állva is

zenét keres, gondosan kiválasztja a témájához illőt. Készülő művét kész művel segíti világra. Ez melyik zenedarab képi átirata, szoktam kérdezni tőle tréfásan, amikor megmutatja a végeredményt. Engem azonban ez az ihlető fecsegés is zavar.

A csaj ..., a pasi ..., csúzlit fogtak rá ...

Ki tudja, filmet mesél-e, vagy egy ismerőse, rokona alvilági esetével traktál. Ha figyelnék, sablonosan eredeti kamasz szókinéséből talán mást is megtudhatnék róla, mint amit unott arca festményemnek kínál. Ám ez az arc többet mond minden másnál, valami fontosat, valami felszínre kívánczót. Most, hogy újból merev, és eltűnt róla a sanda ravaszság, talán egy árnyfolttal, vagy épp egy fénypásmával meg is ragadhatom titkát. Mindenesetre már az is nagy eredmény, hogy kiigazíthatom a vásznon a belopózott, félrevezető árnyalatokat, visszatérhetek az eredeti, sokjelentésű, talányos semmihez. Amennyire csak lehet, ki kell kapcsolnom beszédét.

... na jó ..., csakis ..., á, dehogy ...

Nem szabad a szavakra figyelnem. Koncentrálnom kell. Ám úgy, hogy véletlenül se maradjon a képen az akarvacsinálás bélyege. Csak az ecset útjára figyeljek, de ne én parancsoljak, legyenek félig öntudatlan, és engedjek a vonalak és színek rejtett utasításának. A formák vezessenek, a formákat pedig belső készítés csalogassa elő, valami, ami belőlem indul ki, és hozzám érkezik el. Valami, ami apránként, nagyon lassan, folytonos küzdelem árán fölfedi előttem, hogy mit is akarok. Aztán, ha már kitisztult a gondolat, tudatosan is járathatom az ecsetet.

Kezem önkéntelenül a tompa színek felé indul a palettán. Füstszínbe hajló mentát keresek. Két gyors mozdulattal kikeverem, áttetsző halványan a vászonra viszem, a koponya és az arc hiányzó vonalait rajzolom meg vele. Az arcbőr sápadtsága tört baritsárgáért kiált, a kétoldalt fölsejlő elevebb foltot sem hazudhatom pirospozsgásnak, a sárgát csöppnyi lazacvörössel kell élénkítenem. A haj és a két szemöldök sötétje is inkább bágyadt ólomszürkét kíván, nem pedig telített, fénylő feketét, és a vizenyösen barna szembogárnak is csak fáradt ekrü szemfehérje adhat kontrasztot. Színnevek..., egy-egy fogalmi támasz..., a szín több mint név, több mint szó, és különben sem monokrómiával, hanem összbenyomást adó színegyüttesekkel kell dolgoznom, vagy még inkább – ahogy a mester mondta – színvegyületekkel.

Úgy látom, a színekkel jól bántam. Azt vetítik vissza, amit a fiú arcán látok és lelke mélyén elte-

metve érzek. A vonalak azonban mást mondanak. Hiába követik a modell fejének szabályos, kerek formáját, nem találkoznak a színhatással. Torzítanom kell rajtuk, ahogy a híres szobrász torzított egyszer egy szoborcsoport mellékfiguráin, melyeket kőfaragói lélektelenül pontosra formáztak. Ki tudja, hányadszor, most is azt kell látnom, hogy a formák nem másolva, hanem interpretálva lesznek igazak, a képen a fiú csak látásom által lesz hiteles. Csak megváltoztatva érhetem el, hogy ne legyen a vászonra rögzítve, hanem kiemelkedjen síkjából, és itt járjon közöttünk a térben. Néhány mozdulat még, néhány apró változtatás, és célhoz érek.

Így. S most a félig öntudatlan állapotból vissza az érzéki világba. Józanul, de mégis izgatottan, már-már kívülről tárgyilagossággal föl kell mérnem, mit művelt idáig bensőm és kezem.

Elsőre a felületes ecsetvonások tűnnek ki, szembezők elnagyoltságukkal. A sietve fölvitt, vagy fontolgatva odaigazgatott, árulkodóan materiális festéklabdacsok. Az érzelmek túlon túl közvetlen lenyomatai. A nyersen maradt, képivé nem vált gondolat. Ám ahogy apránként, feszült figyelemmel, az önkívület felé vissza-visszaszökve javítgatom őket, lassan fölsejlik, megnyílik a kép tágabb világa, s a formák újat adó, váratlan egészzé állnak össze. Meglepődve ismerem föl bennük emlékeim mélyen megbúvó jeleneteit. A fiú alakjában lassacskán réges-régi felnőttek élednek újjá. Ifjúkorom fásult járókelői, akikkel ritka nyugati útjaimról hazatérve, elsőként találkoztam szembe; hűvös tekintetű hivatalnokok, akik indulás előtt kellelten fensőbbességgel adták át útlevelemet; ingerült buszvezetők, eladók, szerelők, akik választott munkájukat kényszeredetten végezték; ügyeikkel egymáshoz forduló, akik mind-mind terhére voltak egymásnak; no meg az eszmélkedő taxisofőr, aki a változás mómora után, 1990 telén öntudatosan vágta a szemembe: „Uram, nekem nem kell a szabadság”. Igen, a legvidámabb barakk kedvetlen, eltompult lakóit ismertem föl ebben a fiúban! Ők lappangtak titkon és érlelődtek képpé tudatom legmélyén, s most hosszú évek után, kiteljesedve feszíteni kezdtek, hogy előtörhessenek! Ők tola kodtak vász namra, akik meghasonlott kedvvel jártak-keltek a világban, mert nem tudták, hogy lág eréletükben szabadon választott munkájuk is kényszermunkává lesz. Ők, a tehetetlenné züllesztett és a tehetetlenség kényelmébe visszavágyó életfogytig foglyok. Akiknek arcára az állandó sértődés bélyegét nyomtatta a kor.

Ezt a múltat őrizné az én fiúmodellem is? Vagy a csüggeteg sértődés eredendően kamaszvonás, és az akkori felnőtt sértődöttek megrekedtek az infantilis létben? S most, amikor felnövekedniük késő, a biztonságos gyermekkort követelnék vissza? Ha így van is, ez a fiú felnőttébb már náluk. Erre vall – igen, akkor hát erre vall – a szemében megvillanó sanda tudatosság. A tehetetlenségre adott éles ellenválasz: a cselekvés zabolátlan hite. A gátak alól felszabadult, gátlástalanul felszökő akarat.

De vajon mit kívánhat tőlem ez a múltarcú és újhítt legényke? Most, hogy úgy látszik, nemcsak arca, történelmi előélete is szerencsésen fölkerült vász namra, banni kezdem, hogy nem hallottam, mit mond. Mai lénye, fogolylelkű őseinek utóélete is érdekelní kezd. Az önkívület hangfüggönyén át ilyesféle szavai jutottak fülembe: *elfogyott a pénz ... , a bankból ... , bízott magában ... , löni se lehetett vele ... , kinek ártott volna? ... , a jó szíve nem engedte ... , nem is tartják fogva...* Lássuk hát, mire juthatok ezzel a pár megragadt foszlánnyal. Bűnügyről van szó, nem vitás, és az is nyilvánvaló, hogy ez a bűnügy csak százalmas kísérlet maradt, egy jámbor lélek esetlen próbálkozása, aki fegyverével, ha ugyan fegyver volt, legfőljebb ijesztgetni tudott, s akit igencsak ártalmatlannak ítélték, ha már nem is tartják fogva. A sértődöttek egyike lehet, fogolylelkétől félig megszabadult, félig gyermektudatban rekedt felnőtt, aki a tehetetlenség megszokott világa és a cselekvés új korszaka között nem tudott különbséget tenni, és az újat régi önmagával próbálta élni. A rászakadt inségben most is a közös senkiföldjét kereste, ahonnan a legvidámabb barakk idején jó lelkiismerettel vihette, ami kell: a pénz arc nélküli birodalmából, a bankból próbálta szükséges részét kivenni. Arról, hogy az új módszerhez újféle ember kell, túlságosan keveset tudott, a különbséget csak technikai részletnek gondolta. Meglehet, ő az a korgó gyomru szerencsétlen, akinek a gyorsan közbelépő biztonsági őr végül maga adott egy szendvicset; vagy az a rokkant szívbeteg, akit felesége újabb infarktustól féltett, s a tetthelyhez érve ő húzott álarcot és fogott álpisztolyt helyette. A fiú gyöngéden mentegeti, de méltóságot is próbál kölcsönözni neki, gyámoltalan kis figura helyett magában bízó, tudatos emberré igazítja át. Apjukról szoktak efféle, kényszeres büszkeséggel beszélni a magukra hagyott kamaszok, hajlamos vagyok hát azt hinni, hogy mégiscsak családi történetet mond.

– Akkor hát segít eladni a sztorit?

Váratlanul hasít a csöndbe a fiú kérdése. Tekinthetném igazolásnak is, lám, jól következtettem a mondatfoszlányokból, parancsoló jelentése azonban nem enged a múltban időzni, kíméletlenül a jövő felé taszít. Ez a fiú fizetséget kér, többet és másfélét, mint a megegyezései óradíj. Váltam jóval több pénzre türelmét. Mert hisz miből állhat nekem, csak szólnom kell kenyeres társaimnak, a plakátokról letekintő, hódító íróknak, vagy az arctalanul is igéző filmrendezőknak: ne törjétek tovább a fejeteket, házhoz jött a pénz hozó, nagy ötlet. Meg kell hagyni, ügyesebben dolgo-

zik, mint apja, nem fog rám álpisztolyt, a lélektan élesztett fegyverével zsarol. Olcsón adta magát: tessék, most kárpótoljam. És igaza van, megloptam, tartozom neki ennyivel. Arcából én már kiolvastam egy történetet, őt mintázva megértettem és elmondtam valami fontosat, aláírhatom művemet, megkaptam tőle azt, ami legtöbbet számít nekem. Hozzásegítem hát én is ahhoz, amit ő legtöbbször tart. Igen, szólok a rokonmesterségek fogékony művelőinek. Egyszerre mindnek. Közreadom munkanaplóm róla írt sorait, és megoldom egy hirdetéssel: A KÍNÁLKOZÓ SIKERSZTORIT GYAKORLÓT FELHASZNÁLÓNAK KÉRÉSRE KIKÖZVETÍTEM.

BAK RITA

Vastér

*Sorban a dárdakemény arcok haptákban örülnek.
Kőmosoly izzik méla szemükben.*

*Véges a fényteli nyári idő.
Vasterek érnek a mélyig,*

*Rézkakas éjszaka sávján
Tüllben a lány tétova szélben lépdél a semmi felé.*

Külvárosi alkony

*Alkonyi peremkerületben
ablakok roló-pillája rebben.*

*Tompa üvegszemük
lassan lecsukódik.
Alszanak már a
pupillába hasító neoncsövek
a paneliskolák folyosóin.*

*Már esik le a nap.
A hold emelkedik.
Az utazó cirkusz
lövöldéjében egy
prémkabátos férfi
puskával lödöz
a csillagokra.*

SZENTMÁRTONI JÁNOS
40. Tokaji Író-tábor

Amikor erre a jubileumi megnyitó beszédre készültem, kénytelen voltam seregszemlét tartani az emlékeim fölött, elővenni a Tokaji Író-tábor néhány Évkönyvét, átolvasni pár dokumentumot – köztük az emlékezetes tanácskozások eleitől fogva egyik leg-szorgalmasabb krónikásának, az 1956-os „kis íróper” egyik meghurcolt írójának, Tóbiás Áronnak a cikkeit is. Böngészésem időutazása során döbbsentem rá arra, hogy legelőször 1994-ben jártam Tokajban két költő-társammal és a Stádium Kiadó akkori vezetőjével, aki édesapja és mesterünk, Kárpáti Kamil ifjú titánja-it be akarta dobni a mélyvízbe, amelyre a legalkalmasabb terepnek az író-tábor bizonyult. Hogy mi lobbantotta életre bennem az emléket? A kőpor illata. Abban az évben avatták ugyanis a kollégium előtti Széchenyi-szobrot. Ma is előttem van a szobrászművész hófehér arca és munkaruhája, hiszen az utolsó pillanatig készült az alkotás.

Egy másik korai emlékezetes tanácskozás számomra a 2000. évi, mert akkortól kezdett fiatalítani a tábor vezetése, jómagam Hubay Miklós hívására érkeztem előadást tartani Oravec Péter költőbaráttal. Az előadás után odalépett hozzám második mentorom, Oláh János, a Magyar Napló igazgatója, hogy szüksége van egy könyvszerkesztőre, nem próbálnám-e ki magam nála. Tíz év lett belőle. Mondhatni, Tokajban ívelt föl költői, szerkesztői pályafutásom.

De hogyan is gondolhattam volna 19, vagy később 25 évesen, vagy akár 2003-ban, amikor a Tokaji Író-tábor díját vehettem át – hogy egyszer még mint a kuratórium elnöke fogok itt állni előttem, hogy megnyissam e rangos tanácskozást? Nézzétek el nekem a megrendültséget.

Ha viszont arra gondolok, hogy csaknem 20 éve járok ide, s veszek részt így-úgy a tábor életében, akkor is kénytelen vagyok megrendülni, mert ez azt jelenti, hogy a Tokaji Író-tábor történetének majdnem a felénél csatlakoztam, eljárt fölöttem is az idő. Te jó ég, kedves kollégák!

A Tokaji Író-tábor mindig is az egyik, ha nem a legrangosabb eseménye volt hazánk és az egész magyarság irodalmi, kultúrpolitikai és közéletének.

Öröksége mindnyájunkat felelősséggel ruház föl. Ez az örökség egyrészt még a Móricz Zsigmond vezette népi írók 1940-es tiszaladányi találkozásának szellemi hozadékában; másrészt a Magyar Írószövetség 1956-os, Tamási Áron *Gond és hitvallás* című állásfoglalásával fémjelezhető, erkölcsi és szervezői helytállásában; harmadrészt az 1972-es indulás bátorságában; végül pedig az 1989-es változások szellemi előkészítésében gyökerezik.

Történetének első 15–20 éve egy olyan korban játszódott, amikor a legégetőbb problémákról nem lehetett nyíltan beszélni. Olyan közelmúlt fájdalmas terhével kellett a megszólalás formáit és lehetőségeit keresni, amelyben még a koncentrációs táborokba és a Gulágra hurcolt, megnyomorított vagy bestiálisan kivégzett embertársaink szagától volt fojtó a levegő. Amelyben arisztokraták, értelmiségiek, élsportolók elhagyatott tanyákon vagy gyárak munkapadjai közé szorítva sanyarogtak. Amelyben munkásokat és parasztokat megalázó kompromisszumokba hajszolt vagy vezetői állások szédítő magasába repített az önnön hazugságaiba egyre jobban belegabalyodó hatalom. Amelyben nyugati futballcsapatok és időnként megfenyített rockzenekarok sztárjainak játékával, olcsó szeszekkel és olykor szabad szerelemmel kábította magát a szerepét és helyét nem lelő ifjúság.

S az akkori hatalom hiába hitte azt, hogy Tokaj a száműzetés alkalmi szigete, ahol a diktatúra legveszélyesebb kritikusai, az írók kedvükre kiengedhetik a gőzt, távol a fővárostól, a szélesebb nyilvánosság elől viszonylag elrekesztve – és hiába építette be a táborlakkok közé hűséges pártkatonáit: az augusztusi tanácskozások olyan elemi problémáit tárgyalták a társadalmi valóságnak, amelyek segítettek egy ország szemét fölnyitni. Csak néhány kiragadott téma az akkori időszakból: 1975: *Az ifjúság helyzete*, 1982: *Településpolitika, arányos településfejlesztés*, 1986: *Valóság, elkötelezettség, közéletiség* – Mai irodalmunk társadalmi presztízse, 1989: *A magyarság és Európa*.

Külön tanulmányt érdemelne, hogy a rendszerváltás utáni években, amikor már nyíltan lehetett volna társadalmi, politikai kérdésekről is vitázni, a Tokaji Író-tábor tematikája, bizonyos szempontból teljesen érthetően, vajon miért vált belterjesebbé. Megint csak néhány példa: 1990: *Hattyúnyakú görény*, *avagy az irodalompolitika anatómiája*, 1993:

Összeállítás a Tokaji író-tábor előadásaiból (20–44. oldal)

A magyar irodalom és kultúra változásai (1990–93 között). Az 1995-ös tanácskozás az irodalom a médiában égető problémáját, az irodalom és a rádiózás kapcsolatát taglalta.

A ránk szakadt szabadság, logikus módon, szakmai kérdések tisztázását is indukálta, az irodalom új szerepének és helyének a meghatározását. Ez az átmeneti folyamat azonban óhatatlanul is annak az illúzióknak az életbeléptetését vonta maga után, és korántsem csak a tokaji tanácskozásokat érintően, hogy az írók immáron nem érdeklődnek népük mindennapi valósága, sorsa iránt. Ebből is adódóan az olvasók nagy része elfordult az irodalmi szakmától, mert nem tudott mit kezdeni annak belső problémáival, paradigmaváltásával. Tudjuk, hogy ez a változás már jóval korábban elkezdődött, de részletezésére, filozófiai, történeti, szociológiai hátterének fölvázolására itt most nincs idő.

Azonban meggyőződésem, hogy az irodalomnak mint hivatásnak, s ezen belül a Tokaji Írótábornak is a jövője – az új, részben már megtalált, kommunikációs csatornák kiépítésén túl – a szélesebb érdeklődésre számot tartó témák, problémák felé való újrainyitásban és a további fiatalításban rejlik. Olyan problémaérzékeny nemzedékek kinevelésében, amelyek nem félnek szembenézni múltjukkal, szüleik, nagyszüleik örökségével, nem érzik kellemetlennek, időszerűtlennek vagy szégyellnivalónak történelmi traumák feldolgozását.

A Tokaji Írótábor legújabb kori fejezetének már e tekintetben is vannak fontos és biztató állomásai (csak néhány példa): 2005: *A költő és olvasója – József Attila és utókor*, 2007: *Magyar táj hazák, nemzeti kultúra, regionalitás, európai integráció*, 2010: *A magyar irodalom égtájai – sokágú síp Tokajban*.

Hogy a Tokaji Írótábor mindmáig megőrizte a tekintélyét, még ha vannak is, akik ezt hangosan szeretik kétségbe vonni, mi sem bizonyítja jobban, mint az ideai tematika kiírása körül fellobbant indulatok s a néhány újság hasábjain kibontakozott polémia. Még ha a tömör kiírás árnyalatlanságát ért kritika bizonyos elemeivel utólag egyet is lehet érteni, összességében a jelenség előtt értetlenül állok. Egy rangos szakmai tanácskozás miért ne nyúlhatna hozzá kényes témákhoz? Beszélhetne olyan alkotókról, akikről hosszú évtizedekig hallgatni kellett? Mérhessen meg eltagadott életműveket, hogy segít-

sen elhelyezni azokat az irodalom panteonjában? Miért ne lehetne véleménye arról, hogy bizony súlyos mulasztásaink és tartozásaink vannak az 1945 utáni magyar irodalom feldolgozottsága terén? Miért ne nyúlhatna hozzá – kizárólag szakmai alapon – kialakult kánonokhoz, hogy kiegészítse azokat? Miért ne tárgyalhatná a diktatúra könyvtárszámolásait, ügynökjelentéseit? A börtönökben született irodalom máig feldolgozatlan fejezetét, élén a „váci füveskertiekkel”? Vagy beszélhetne az emigráció fórumairól, hogy milyen nélkülözhetetlen kapaszkodót jelentettek nemegyszer az itthon maradtoknak is? Miért ne elemezhetné annak a tendenciának az okait, hogy a közéleti témákat is fölvállaló irodalom miért szorult margóra az elmúlt harminc évben – most, amikor a közéleti vagy politikai költészet körül, érdekes módon, újra polémia folyik, s meglehetősen egyoldalú formában?

S ha a kialakuló szakmai párbeszéd során, amit egy tábor csak megkezdeni hivatott, bebizonyosodik, hogy bizonyos alkotók vagy életművek, vagy csak egyes alkotások mégsem annyira értékesek, legalább nyugodt szívvel állíthatjuk ezt róluk, s nem pusztán előítéletek fedezékéből – mert a munkát elvégeztük. Megjegyzem, egy korszakot nem csupán a legnagyobbak jellemeznek s határoznak meg. A kisebbek nélkül a nagyok sem vehetők ki igazán. Valakit pedig csupán egy korszak, amelyben élni hivatott, politikai eltévelyedése vagy egyéb hovatarozása alapján, s nem pedig a művei tükrében mérni meg, nemcsak szakmailatlan, de nem is humánus magatartás.

Ha nem rakunk rendet a múltunkban egyszer s mindenkorra, a jövőnk is zürzavarossá válik.

Kedves barátaim, negyvenéves a Tokaji Írótábor. Ezúton szeretnék köszönetet mondani elődeimnek a kitartó munkáért, Tokaj városának, hogy otthont nyújtott több évtizeden át, s fejet hajtani azok előtt, akik már nem lehetnek közöttünk. Nem utolsósorban megköszönni Sáray László barátunknak azt, hogy a magyar irodalom elkötelezett híveként negyven év alatt soha nem adta fel a harcot, nem csupán titkára volt a Tokaji Írótábornak, de motorja, éltetője is.

Kedves Kollégák, a jubileumi tanácskozáshoz méltóan töltsük el együtt ezt a három napot. Mindenkitől mérsékletet, empátiát és szakmai hozzáállást kérek. Kívánok mindnyájunknak tartalmas együttlétet, jó borokat, építő eszmecserét, kellemes estétet.

SIPOS ANNA MAGDOLNA

Miről vallanak a könyvtári katalógusok?

Az irodalmi nyilvánosság fórumain élénk visszhangot váltott ki a 2012. augusztus 15–16–17-re meghirdetett 40. Tokaji Írotábor tematikája. Magam, nem lévén irodalmár – jöllehet vannak alapos ismereteim és határozott véleményem is e témáról – nem kívánok a vita irodalmi, esztétikai szempontú szegmensébe bekapcsolódni, és főként nem kívánok hitvitákba bonyolódni. Ám tekintettel arra, hogy korábban magam is kutattam, feldolgoztam és publikáltam e korszaknak a könyvek kivonásával, irodalmi alkotások és alkotók indexre tételével, könyvkiadásával kapcsolatos folyamatait, szeretnék valós, a hiteles források vallatása nyomán keletkezett adatok közzétételével hozzájárulni a kérdéskör bemutatásához. Ugyanakkor nem kívánom kommentálni, főleg nem értékelné a vizsgálat során nyert adatokat; úgy vélem, hogy azok önmagukért beszélnek, nincs szükség értelmezésükre, magyarázatukra.

A kötelespéldány-szolgáltatási jogszabályok értelmében a magyarországi impresszumú kiadványok mindegyikéből bekerül két példány a Nemzeti Könyvtár kollekcijába. Ezen túl szintén az Országos Széchényi Könyvtár feladata az úgynevezett másodlagos Hungarica-anyag gyűjtése, feldolgozása, amely a külföldi megjelenésű, magyar vonatkozású irodalom, jelen esetben a személyi Hungarica kiadványtermés gyűjteménybe történő iktatását és feltárását jelenti. (Jöllehet közismert, hogy esetenként sérülnek ezek a szempontok, ám ennek ellenére a tendenciákat a Nemzeti Könyvtár gyűjteménye, katalógusa igen pontosan mutatja.) Mindezek alapján tehát a Nemzeti Könyvtár katalógusa (OPAC) alkalmas arra, hogy azokból vizsgálatunk szempontjából releváns adatokat, a könyvkiadásra vonatkozó primer információkat gyűjthessünk.

Itt nem áll módomban, hogy a számadatokon kívül más információkat is megoszthassak, hiszen az meghaladja az ilyen jellegű közlemények terjedelmi és tartalmi korlátait, ezért csupán példaértékként fogok néhány mű kiadástörténetéből meríteni.

Az Írotábor felhívása példaként 13 magyar író nevez meg. Ezek közül 12, vagyis pontosan egy tucat

író 1945–1989 között kiadott műveit vizsgáltam meg az Országos Széchényi Könyvtár online katalógusa alapján. (A sorozatból kimaradtak a Kós Károly névvel jegyzett kötetek, mivel az egyes katalógustételeken található adatok, információk alapján egyértelműen nem azonosíthatók, pontosabban szólva a két Kós Károly munkásságának elkülönítése probléma, így az ő személyüket, illetve munkásságukat inkább mellőztem.) Alább a felhívásban citált szerzők nevének betűrendjében közlöm az adatokat.

Bánffy Miklós: a Nemzeti Könyvtár katalógusában az 1945–1989 közötti években összesen 9 tétel található nevéhez hozzárendelve. Ezek között, a vizsgált időintervallumban önálló művel a magyarországi könyvkiadásban a szerző mindössze egy alkalommal van jelen: 1982-ben a Helikon gondozásában jelent meg a *Megszámláltattál* című mű az *Erdélyi történet* című regénytrilógia első köteteként. Hazánkban megjelent gyűjteményes kötetekben, antológiákban összesen három alkalommal tűnik fel szerzőnk neve. Ezekon kívül néhány művének kolozsvári és bukaresti kiadása található meg, illetve illusztrátori közreműködését tükrözi a katalógus. Teljes életművét 1950-ben az üzemi könyvtárak, a falusi és a városi könyvtárak számára közzétett „selejtezési” jegyzéken minősítették nemkívánatosnak.

Dsida Jenő: a vizsgált évtizedekben összesen 56 tétel található a költő neve alatt, amelyek között mindössze 8 tétel a szerző műveinek önálló, magyar nyelvű kiadása. A többi antológiákban, gyűjteményes munkákban előforduló egy-egy írást jelent, továbbá fordítói tevékenységét, valamint idegen nyelven (német, francia), külföldön kiadott önálló kötetét reprezentálja. Az önálló, magyar nyelvű kötetek közül 5 hazai impresszumú, 3 pedig romániai megjelenésű, és valamennyi csupán válogatás a szerző életművéből. Érdemesnek tartom azt is megjegyezni, hogy 1945 és 1958 között semmilyen mű nem tartozik a katalógus alapján a szerzőhöz. Az 1958-as kiadású *Tóparti könyörgés* (Szépirodalmi Kiadó) címmel közreadott, válogatott versek után 1965-ben a Magyar Helikonnál jelent meg a Szász Endre illusztrációit tartalmazó bibliofil-jellegű *Arany és kék szavakkal* című kötete, majd 1980-ig, a Kozmosznál kiadott válogatott versekig – a katalógus tanúsága szerint – semmilyen formában nincs jelen a szerző a magyar könyvpiacra.

Hamvas Béla neve alatt az 1945–1989 közötti periódusban összesen 19 bibliográfiai tétel található.

Ezek közül 1946 és 1948 között a katalógus szerint két kötetet jegyez neve: az egyik az *Anthologia Humana, Ötezer év bölcsessége*, ahol szerkesztőként tevékenykedett, és amely ez alatt a három év alatt három kiadást élt meg. A másik mű esetén társszerzőként jelenik meg szerzőnk. Ezt követően először 1983-ból származik a következő tétel: a *Világválság*, amely a Magvető jegyezte *Gondolkodó magyarok* sorozat részeként jelent meg. 1985–1989 között idehaza 7 önálló művel volt jelen a könyvpiacra, továbbá néhány gyűjteményes kötetben fordítóként, illetve rövidebb lélegzetű írásaival.

Ignác Rózsa neve szerzőként 1945–1989 közötti évtizedekben a Nemzeti Könyvtár online katalógusában 105 alkalommal fordul elő. Ebből önálló, saját művel összesen 32 esetben, a többi idegen nyelvről, többnyire románról magyarra történő fordítás, színpadi meseadaptáció, továbbá különböző összeállításokban való szereplést jelent. 1945–1950 között két regénye (*Urak, úrfiak*, 1946; *Mámoros malom*, 1947); 1951–1960 között hat önálló kötetrel volt jelen a könyvpiacra, ebbe beleértve a különböző címeken és műfajokban közreadott *Ibrinkó* művét, a *Torockói gyászt* (1959) és több kisregényét, illetve novelláskötetét is. Sajátos adalék művei forgalmazásának történetéhez, hogy Ignác Rózsa neve is szerepel azon a jegyzéken, amelyet 1950-ben adott ki a Népkönyvtári Központ, és amely 213 szerző teljes életművét nemkívánatosnak minősítette a könyvtárak gyűjteményében. Ugyanakkor mintegy tíz évvel később már részlegesen megjelenhettek munkái a könyvpiacra: 1961 és 1970 között 11 önálló mű jelent meg tőle; például ismét a *Torockói gyász*. Az 1970-es és az 1980-as években 4–5 munkája jelent meg a hazai könyvpiacra. Ignác Rózsa műveinek kiadástörténetét jellemzi, hogy az 1950-es évek végétől szinte csak a közismerten gyermek- és ifjúsági irodalmat megjelentető Móra Kiadótól jöttek ki művei. Legtöbb kiadásban a *Róza leányasszony* és az *Orsika* című kötetek láttak napvilágot. Ezekben az években több mesét is írt, illetve fordított; egyrészt ezekkel a művekkel volt jelen a könyvkiadásban. Művei kiadástörténetének másik sajátos részét képezik az útleírások, amelyek az 1960-as évektől vannak jelen munkásságában, közülük a Táncsics Kiadó gondozásában napvilágot látott *Útikalandok* sorozat részeként kiadott, Vámos Magdával közösen jegyzett *Tűzistennő Hawaiiiban* több kiadást (1961, 1963, 1974) is megélt. Útikönyveiből idegen nyelvű fordít-

ások is készültek, ugyanakkor az *Anyanyelve: magyar* című műve, amellyel az első komolyabb irodalmi sikerét aratta, a vizsgált időszakban idehaza nem jelent meg, hanem Buenos Airesben 1968-ban és 1972-ben. Szintén csak külföldön jelent meg *A születésnap körül* (Chicago, 1983) című munkája is.

Kodolányi János a vizsgált időszakban szerzőként 135 esetben fordul elő a Nemzeti Könyvtár katalógusában. Ám a találati halmazban szerepelnek ifjabb Kodolányi János írásai is. Vizsgált szerzőnk neve alatt összesen 23 önálló, saját mű található: önálló alkotásai általában több kiadást is megélték, ám a találatok között bőségesen fellelhetők tőle származó fordítások, továbbá Kodolányi műveinek külföldi magyar és idegen nyelvű kiadásai, valamint antológiákban történő megjelenések. 1945-öt követően Kodolányi életműkiadása 1957-ben, a Magvető Kiadónál indult, egy nem valódi, hanem úgynevezett kötetes sorozat keretében, *Az égő csipkebokor* kötetrel kezdve. A kötetes sorozat keretében az 1950-es évek végétől egészen az 1980-as évekig megjelenő életműsorozat egyes darabjai – a katalógus szerint – változó kiadásban, utánnomásban és változó példányszámban jelentek meg. A legtöbb kiadást, utánnomást a *Vízöntő*, a *Julianus barát*, a *Vas fia*, a *Boldog Margit* és az életműkiadást indító *Az égő csipkebokor* jegyezték. Ugyanakkor más kötetek nem jelentek meg a sorozatban. Ilyenek voltak például az *Éltek, ahogy tudtak* címmel 1955-ben, a Szépirodalminál kiadott novellaválogatás és az 1945-öt követően betiltott *Zárt tárgyalás* (Turul Könyvkiadó, 1943) című összeállítás, míg megint más munkái csupán egy-egy kiadást éltek meg idehaza, mint például a *Visszapillantó tükör*; az *Én vagyok* (Magvető, 1968).

Márai Sándor szerzői neve alatt 168 művet találunk, ebből 25 kiadást jelent az 1946 és 1947 között megjelent 11 mű, amelyekből a Révai Kiadónál 14-et jegyezhetünk magyarországi kiadásnak. 1946–1947 között a Márai-művekből négy jelent meg német nyelven, egy spanyolul és egy finnül. 1948–1989 között nincs magyarországi impresszumú Márai-mű kiadás, mindössze 1948-ban a *Tanár úr kérem* című Karinthy-kötet (Új Idők, 1948) előszavát jegyzi szerzőnk. Sajátos „sorstörténete” ennek a kiadványnak, hogy az 1950 januárjában a Népkönyvtári Központ gondozásában megjelent *Útmutató a népkönyvtárak (üzemi, falusi és városi könyvtárak) rendezéséhez* című jegyzéken azért minősítik nemkívánatosnak e

kiadványt, mert az előszót Márai Sándor írta. Az akkori parancs szerint a Márai-féle előszó eltávolítása után maga a mű megmaradhatott a könyvtárak gyűjteményében. Ugyanez a jegyzék tette „hivatalossá” Márai Sándor teljes életművének betiltását, és így a szerző életútja miatt az 1948 után kiadott műveinek impresszumadatai Magyarországon kívüli helyeket mutatnak még azokban az estekben is, amikor azok magyar nyelven jelentek meg. A Nemzeti Könyvtár katalógusa szerint a vizsgált évekből a Színház történeti Tár gyűjteményében található még a *Kassai polgárok* szöveggönyvének gépiratos, a szereposztást is tartalmazó olvasópéldánya, amelyet dramaturgként Tatár Eszter jegyez, és amely a dráma 1982-es gyulai várszínházi bemutatójára készült. Ám a *Kassai polgárok* 1982-es bemutatóját, a gyulai előadást az előkészületek ellenére nem engedélyezték.

Mécs László nevű szerzőre történő keresés esetén 23 tétel található az OSZK online katalógusában, ám ebből két kiadvány más, azonos nevű, de nem a szerzőnk műve. A vizsgált évtizedekben Mécs Lászlónak csupán három kötete, *Az ember árnyéka* címmel, az Athenaeumnál, 1946-ban jelent meg idehaza, majd, közel négy évtized után a Szent István Társulat gondozásában *Üzenet* címmel (1982) adták közre válogatott verseit, továbbá 1987-ben az Ecclesia Kiadó gondozásában újra megjelent az eredetileg 1971-ben, az Egyesült Államokban kiadott, Rónay György válogatásában és szerkesztésében elkészült *Aranygyapjú* című válogatott verseskötete. Mécs László műveinek kiadástörténeti vizsgálata azt mutatja, hogy az 1980-as évek közepétől már idehaza is lehetett a költőnek némi, igen erőteljesen korlátozott, meghatározott keretek közé szorított nyilvánossága. Az önálló kiadványokon kívül ezekben az években már egy-két antológiában szerepelhetett néhány versével. Ilyen például a Vigília Könyvek sorozatban 1984-ben megjelent *Innen és túl* című kötet, vagy az 1985-ben *Virrasztók* címmel közreadott antológia. Továbbá az eredetileg 1932-ben, Babits Mihály szerkesztésében és a Nyugat kiadásában napvilágot látott mű, a *Magyar költők 20. századi antológiája*, amely a Magyar Remekírók sorozat részeként, 1985-ben, hasonmás, bibliofil kiadásban vált ismét olvashatóvá. A többi önálló kötetének impresszum-adatai, legyenek azok magyar vagy idegen nyelvű kiadások, mind külföldi megjelenést mutatnak: Egyesült Államok, Buenos Aires, Toronto stb.

Nyirő József szerzői nevére keresve először megdöbbenhetünk a nagy találati halmazon: összesen 173 találatot mutat a Nemzeti Könyvtár Katalógusa. Ám az egyes tételek vizsgálatakor azt tapasztalhatjuk, hogy a katalógusban két személy műveinek, fordításainak elemei keverednek: Nyirő József íróé és S. Nyirő Józsefé. Az utóbbi többnyire jelentős mennyiségű, oroszról fordított művel – Sztálin, Lenin, Kirov munkái, a személyi kultusz legmarkánsabb szak- és szépirodalmi munkáinak fordításai és egyéb közreműködői munkálatai a „szovjet” szépirodalomban – van jelen az OSZK katalógusában. A találati halmaz egyenkénti ellenőrzése, pontosítása alapján lehetett csupán az író Nyirő József műveit elkülöníteni. A Nemzeti Könyvtár online katalógusában 1945 és 1989 közötti megjelenéssel összesen 14 művét találjuk, közülük néhánynak több kiadását is, ám ezek mindegyike hazánkban kívül megjelent munka. Ez nem meglepő, hiszen az 1950. évi, már többször említett tiltó jegyzéken, Máraihoz hasonlóan ő is teljes életművel szerepelt. Ám a katalógus alapján úgy tűnik, hogy személyét és munkásságát a vizsgált évtizedekben semmilyen mértékben nem rehabilitálták, hiszen egyetlen, az adott ciklust reprezentáló mű sem hazai kiadású. Verseinek, regényeinek, elbeszéléseinek egy része Európa más országaiban, egyéb része pedig a tengerentúlon, főként a Katolikus Magyarok Vasárnapja gondozásában látott napvilágot. Szintén külföldön jelent meg néhány antológiában is, idehaza csupán az 1988-ban, Czine Mihály által válogatott *Erdélyi csillagok* című (Népszava Kiadó) kötetben, valamint legkorábban a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya által gondozott *Kincsesláda* (1975) a magyar klasszikus irodalom múltjából és jelenéből vallásos tartalmú elbeszéléseket, regény- és novellarészleteket nyilvánosságra hozó kötetben szerepelt.

Reményik Sándor neve alatt az OSZK katalógusából összesen 20 találatot nyerhetünk. 1945-öt követően idehaza csaknem négy évtizedig nem találkozhattunk Reményik-mű közreadásával. Majd csak az 1980-as évek elejétől jelennek meg egyes művei, de kizárólag különböző antológiákban. Önálló kötete először 1981-ben lát Magyarországon napvilágot, *Jelt át az Isten* címmel. Műveinek kiadásait főként az ezekben az években meglehetősen visszszorított, korlátozott nyilvánossággal rendelkező, szigorú ellenőrzés alatt lévő egyházi kiadók

gondozták: a Magyarországi Evangélikus Egyház és a Református Zsinati Iroda. Szintén az 1980-as évek elején, 1983-ban jelent meg a Bukaresti Kriterion Kiadó gondozásában magyar nyelven *Az építész fia* című verseskötet, amely 1984-ben a Kriterion és a Szépirodalmi Kiadó közös munkájában újabb kiadást élt meg.

Az 1950-ben szintén teljes életművével nemkívánatosnak minősített *Tormay Cécile* neve alatt az 1945–1989 közötti ciklusban mindössze két művet találunk, ám azok közül egyik sem hazai megjelenésű, sőt még csak nem is magyar, hanem az egyik angol, a másik pedig spanyol nyelvű. Az angol nyelvű az 1969-ben, az Egyesült Államokban, Kaliforniában kiadott, a Tanácsköztársaság napjait a szerző személyes élményei alapján, naplószerű regényben elbeszélő *Bujdosó könyv*; a spanyol nyelvű pedig az egyébként kilenc idegen nyelvre fordított, *A régi ház* kiadása Barcelonában, 1946-ban. Tormay Cécile munkái külföldön, idegen nyelven ennél jóval többször jelentek meg, ám a Nemzeti Könyvtár gyűjteményében, illetve katalógusában csak a fenti kiadások találhatók. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy nem csupán az író nő saját munkái kerültek tiltólistára, hanem az általa szerkesztett *Napkelet* című folyóirat 1923 és 1940 között megjelent számai is. Sőt, az író nő könyveit nemkívánatosnak minősítő 1950-es jegyzéket jóval megelőzve, már az 1945–1946-ban közreadott listák megjelenésekor, az úgynevezett fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek betiltásakor indexre került.

A vizsgált évtizedekben *Várkonyi Nándor* művei közül összesen hét munka jelent meg, ebből két kiadvány műfaját tekintve – a katalógus kategorizálása szerint – fotóalbum (*Stonehenge*, 1975, Corvina; *Dunántúl*, 1975, Magvető), amelyeknek kísérőszövegeit írta szerzőnk. Ezeket leszámítva 1945 és 1972 között, 1957-ben csupán egyetlen, Petőfiről összeállított dokumentumkötetet jelez a katalógus, *Az üstökös csóvája* címmel. Az 1970-es években kiadott művei (*A Sziriat oszlopai*, 1972, Pozsony–Budapest; az önéletrajzi ihletésű *Pergő évek*, 1976, Magvető; a Baranya megyei Könyvtár gondozásában közreadott *Az elveszett paradicsom*, 1988) cenzúrázottan, csonkítottan, átírtan, illetve nem teljes terjedelemben jelenhettek meg. Egyéb

munkái kiadására, illetve a cenzúrázott, csonkított kiadások teljes megjelenésére csak 1989 után kerülhetett sor.

A felhívásban nevesített tizenkét szerző közül az 1945–1989 közötti katalógustételekben a legtöbb művel *Wass Albert* van jelen. Összesen 34 munkájának különböző nyelvű kiadásait jelzi a Nemzeti Könyvtár katalógusa. Ám ezek közül egyetlenegy sem Magyarországon jelent meg. Mindemellert az egyes művek több kiadást, illetve többnyelvű megjelenést is megéltek külföldön. Legtöbb nyelven – angolul, németül, spanyolul, olaszul – és legtöbb kiadásban az *Adjátok vissza a hegyeimet* című kötet látott napvilágot.

Zárásul arra kell felhívnom az olvasó figyelmét, hogy a Hungarica gyűjtési szempontok a diktatúra évtizedeiben nem azonos módon és nem egyenletesen érvényesültek. Mind kronológiailag, mind pedig az egyes szerzők megítélésében, sőt gyakorta e két és még egyéb szempontok együttes alkalmazásával kiszámíthatatlanul, hektikusan engedélyezte vagy tiltotta a hatalom egyes patriotica kiadványok, dokumentumok hazai elérhetőségét, hozzáférhetőségét. Ez indokolhatja ugyan, hogy például Tormay Cécile mindössze két tétellel szerepel a katalógusban, de miután a többi, a Nemzeti Könyvtár gyűjteménye és katalógusa által esetleg nem reprezentált irodalmi termés esetében is külföldi megjelenésről van szó, csupán árnyalhatja, de nem módosíthatja az itthoni kiadás tiltásának tényét. Mindezek alapján más szerzők esetében is előfordulhatott, hogy a külföldön megjelent művük nem került a határokon belülré, vagy éppen a pártközpont arra illetékes osztálya nem engedélyezte ezek könyvtárba történő bekerülését. Vizsgálódásom nem lehetett alkalmas a cenzúrázás másik metódusa következményeinek felderítésére. A tiltások másik, a diktatúrákban gyakran alkalmazott módszere, amikor bizonyos munkák csak csonkítottan, átírtan, cenzúrázottan kerülhettek kiadásra. Ezek felderítése más és jóval hosszadalmasabb vizsgálati eljárásokat igényelnek. Amint az erre vonatkozó módszerek alkalmazása Várkonyi Nándor esetében már célra vezetett, úgy az egyéb életművek, illetve azok egyes részleteinek hasonló alaposágú, sorról sorra, oldalról oldalra az eredeti kéziratokkal történő egybevetése nyomán lehetnek az egyéb tiltások kideríthetők.

MIKLÓSSY ENDRE
Exodus

Mózes második könyvének a *Vulgatában* használt címét Karácsony Sándor munkaközössége is felhasználta a feladat jellemzésére: kivonulás a szolgásg házából a szabadságba. Ebben a folyamatban a vörös úthenger, amiről most beszélnem kell, csupán egy eszköz volt, habár nem lényegtelen. Szereplőinket nem áll módomban itt méltatni, csupán az események krónikása lehetek.

Meg kell jegyezni, hogy az 1945 és 1948 közötti néhány év mindent összevetve rendkívül ígéretes volt társadalmilag és kulturálisan is, dacára a fölöttébb bizonytalan politikai miliónek – de hát a politika még nem uralta annyira az életet, mint azóta egyfolytában. Tárgyamhoz a szellemi pezsgés bemutatása tartozik, sokáig éltünk is ebből a pezsgésből. Szerzőink életében mindenesetre igen fontos időszak volt.

Kodolányi János 1943 tavaszán írt egy novellát *Zárt tárgyalás* címmel. Három bíró ítélkezik fölötte, jobbról egy vállsziyas, balról egy zubbonyos, középtől egy öltönyös. Fölöttébb különbözőeknek látszanak, többször össze is kapnak egymással, szerzőnk azonban fejükre olvassa, közös bennük az, hogy mindnyájan polgárok, egyként beleragadva a kultúrát kiiktató civilizációba. Azonban az ember eredendően homo magus, közvetlen kapcsolata van a transzcendens valósággal, mialatt a polgári kultúra a maga anyagba ragadtságával alkotásképtelen. Maga a technikai civilizáció pedig nem oldja meg a valódi létproblémákat, ezért „a lélek már régóta várja ismét a csodát, a transzcendens világ új megismerését”. Önök csak epizodisták – mondja bíráinak a szemébe –, és „mindenestül távozni fognak a történelem színpadáról”, együtt a faj, az osztály, a pénz embertagadó imádatával.

„De maga ezt aligha éri meg”, az egymással egyébként folyton torzsalkodó bírák őt mindazonáltal egyhangúlag ítélik halálra. Az adott történelmi pillanat ezen belül a „zubbonyosnak” kedvezett, bár ez, mint látjuk, tulajdonképpen mindegy is volt.

Kodolányi helyzetértékelése megegyezik a nagy orosz vallásfilozófus, Nyikolaj Bergyjejev korpével, amint hogy az előadásban említettek mindegyike igen sokra tartotta az orosz gondolkodókat. Végzetesnek bizonyult minden tekintetben, hogy az orosz szellemet ezek helyett a terror és az önelégült

tahóság képviselte, ami mibőlünk is kihozta a legrosszabb tulajdonságainkat.

Kodolányi, miután a Gestapo is halálra kereste, épp hogy megúszta a Népbíróságot. Mindenesetre jobbnak látta eltűnni szem elől, ezért elvonult Pécsre, majd Akarattyára, ahol volt egy kis házuk. Azonban semmiféle jövedelme nem volt, mély nyomorban éltek, erősen rászorulva kis kertjük művelésére, kéziratos új regények könyváron való eladására, régi tisztelők, barátok időnkénti támogatására, de hát ekkoriban általános volt a szegénység. Szellemi társasága nemigen volt, csupán a Várkonyi Nándorral való kapcsolata és levelezése üdítette fel. Talán nem is nagyon hiányzott neki a társaság, zavartalanul dolgozhatott a tetralógiává növekedett mítoszregényein, a dialektikus materializmus diametris ellentétén. Az első, a Várkonyi világszemléletéből született *Vízöntő*, csodával határos módon még megjelenhetett 1948-ban, de könyvárusi forgalomba már alig került, példányait eltaposta a nagy úthenger – ámbár ettől éppen a könyv legendája növekedett.

Akkoriban még létezett szolidaritás az írók között, függetlenül attól, hogy a hatalom közelében voltak-e, vagy a másik oldalon. Így aztán befolyásos barátai az enyhülés röpke pillanatában, 1954-ben Veres Péter protekciójával kiadták egy novelláskötetét, a forradalom leverése utáni zavaros átmeneti időben pedig megjelenhetett a Gilgames- és a Mózes-regénye, majd folyamatosan az életmű-sorozat. Az irodalmi közélet azonban nem fogadta be, részint tán személyes ellenszenvből, de inkább azért, mert az egész írói értékrendje messze kinőtt a korszak neonaturalizmusából. Az eleinte meglévő olvasói érdeklődést is sikerült más irányba terelni, így ma ő is újrafelfedezésre vár.

Várkonyi Nándor az irodalmi közéletből saját elhatározásból szinte kezdettől kiszakadt, elvonult a fővárosból azzal, hogy „inkább legyen vidéki liba, mint körüti szajha”. Így persze a kapcsolatrendszeri is egész életében fogyatékosak voltak, ami mai napig érzékelhető: outsidernek tartja az is, aki hallott róla.

Tőle származik az összehasonlítás, hogy a nyilasok és a Gestapo csak gereblyével dolgoztak, amelynek a fogai közül némi szerencsével és ügyességgel ki lehetett bújni, az ÁVÓ viszont söprűvel, és ez alól nem volt menekvés. Ő azért megúszta, megőrizhette csekély könyvtárosi egzisztenciáját. A fordulat alkalmával az ő írásait is bezúzták ugyan, de mivel világeletemben a pálya szélén volt, ez meg se kottyant neki. Zavartalanul dolgozott élete végéig, elsősorban

hatalmas kultúrtörténeti tetralógiáján, amit még a háború előtt írt és legendássá növekedett – egyebek között Kodolányit is inspiráló – *Sziriat oszlopai* alapozott meg. Ezekből azután némely részletek meg is jelentek a hetvenes években, amikor a cenzúra már kezdte szem elől téveszteni vezérlő elvét, az ártalmasság vélelmét.

Egész életén át tartó elszigeteltsége sajátos helyzeteket is eredményezett. A „Spenótnak” becézett magyar irodalomtörténetnek számos szócikke közvetlen átvétel az ő *Mai magyar irodalom* könyvéből, amit még a harmincas években írt – mindazonáltal ő maga kimaradt az illusztris zöldfőzelékből. Még érdekesebb esete, hogy a hatvanas években beküldött egy kiadónak egy komoly tudományos értekezést az írás történetéről, amit kiadni ugyan nem óhajtottak, de annyira megtetszett valakinek, hogy publikálta a saját nevében. A jóember csak azt nem tudta, hogy ez a könyv már megjelent a háború előtt is... Felfoghatjuk persze ezt úgy is, mint a posztmodern szövegirodalomnak talán a világot az első felbukkanását.

Hamvas Béla legendája szintén a háború előtt kezdődött. Rendkívül félrevonult ember volt, könyvtáros. Nagyszámú publikációja dacára teljesen ismeretlen, mígnem valóságos szenzációként megjelent esszékötetete, a *Láthatatlan történet*, a satanizálódo „látható” világtörténelemnek ez a szellemi ellenpontja, a hódolat a megsebzett európai kultúra előtt.

A háború azonban gyökeres fordulatot hozott mind az életében, mind a munkásságában. Jelentékeny kultúraszervező szerepet kezdett betölteni, szerkesztette például az *Európai Műhely* nálunk mindaddig példátlan tanulmányosorozatát a XX. század jelentékeny nyugati gondolkodóiról, hozzákezdett a hagyomány szemelvényes ismertetéséhez, könyvet írt a XX. század modern magyar festészetéről. Ezek a háború utáni átmeneti években meg is jelenhettek, csak később zúzta be őket a leghaladóbb világnézet cenzúrája. A döntő gondolkodói fordulata pedig abban következett be, hogy már nem menekült a hagyományba az élet elől, hanem felismerte azt, hogy a hagyomány jelen van az élet minden mozzanatában, ezért azt folyamatosan szembesíti az igazsággal. „Mondja, maguknál most mit hazudnak?” – kérdi a művelt európai utazó egy ismeretlen ország határán. Ezek az írásai már eleve az íróasztalnak készültek, tisztában volt a helyzettel, sőt a várható közeljövővel is. Azt hiszem, itt a magyar szamizdat forrásvidékén járunk – bár az ő színvonalát a szamizdat soha, sehol meg sem közelítette...

Meg kell emlékezni 1957-ben írt regényéről, a *Szilveszterről*, aminél fulminánsabb karikatúrát senki sem írt a bolsevizmusról, Orwell világhírű művét messze felülmúlja, már csak annyiban is, hogy ezeken a gonosztévő főhérokon pukkadásig lehet nevetni, vagyis megőrizni autonómiánkat és vele a reménységet. Bomba lett volna ez a könyv, ha akkor megjelenik Nyugaton, egyszersmind komoly feladat az ÁVÓ-nak és a KGB-nek, de hát senki sem merte kicsempészni. Elkezdődött már a sunyító rettegésünk korszaka.

Kezdtől gyanakodtak is rá, áthelyezték a könyvtárból a lakásosztályra, az első adandó alkalommal B-listázták, sőt Budapestről is elüldözték. Ezután a haláláig nem jelent meg tőle semmi, bár a hatvanas évek eleji enyhülésben tett egy tétova kísérletet arra, hogy a fellazult cenzurális szempontok közepette semlegesnek látszó témákról publikáljon. Egyáltalán, a meg-nem-jelenés világranglistáján igen előkelő helyezést érhetett el, van olyan írása, amelynek 60 évig kellett várnia, hogy napvilágra kerüljön. A sorsa, úgy tűnik mégsem viselte meg, gondolom annál kevésbé, mivel eleve ilyesmire számított.

De hát mit is kezdjen a világ azzal, aki pimasz módon ilyesmiket ír, hogy „csak arról érdemes beszélni, amiről nem szabad?”

Végül is a genfi magyarok kezdték előpiszkálni az agyonhallgatottságból, ami a szabadság reklámhordozó Magyarországon imígyen kezdett kínossá válni. Így jöhetett Genf után Pécs, majd Budapest. Azután a Sátán, jó szokása szerint meghasonlott önmagával. Aczél Györgynek meghatározó érdemei voltak Hamvas agyonhallgatásában, viszont nagy inkvizítor ellenfele, Kardos György, hatalomba kerülve éppen ezért adta ki az első nagyregényt, a *Karnevált*, amitől a nyolcvanas évek végén szét is foszlott a Hamvast sújtó cenzúra. Természetesen ismerjük azért a cenzúra megmaradásának törvényét, „cenzúra nem vész el, csak átalakul”, és még manapság is meg tudja akadályozni például a franciákkal történő megismertetését.

Karácsony Sándor, aki a negyvenes évek elején csodaszzerűen professzor lett Debrecenben, az évtized közepére szinte félistenné növekedett az egyetemen. Hatalmas pedagógiai és társadalomszervező munkája már két évtizede ismertté tették a nevét, 1945-ben aztán elnöke lett a MADISZ-nak, a Cserkész-szövetségnek és mindenekelőtt a Szabadművelődési Tanácsnak, ami országos szervezetként felépítve az

önművelésen keresztül juttatta el a korszerű műveltséget a társadalom széles rétegeihez.

A harmincas évek végétől az írásai könyvsorozat formájában, évente jelentek meg, egészen 1947-ig. E könyvek gerince általában az aktuális egyetemi előadásai voltak, amit az adott tárgyhoz illő régebbi publikációival egészített ki.

Miért tolongtak az ő pedagógiai előadásain azok, akiknek ezeket fel sem kellett volna venniük? Miért múlta felül nemcsak a háromszáz szavas brosúrák és a mozgalmi indulók, hanem a leghaladóbb világnézet felkentjeinek a szellemi vonzerejét is? (Lukács György például 1946-ban nem mert vele kiállni egy nyilvános filozófiai disputára...) Részint bizonytalanság az előadásainak vibráló, izgalmas, mindig új tartalma miatt. De úgy hiszem, ennél is nagyobb vonzóerő volt a belőle sugárzó szeretet.

A micsoda? Hölderlin *Hyperion*jában, célirányos modern korunk kezdetén azt mondja a jövő formálója: „Az emberek szeretetére nincs szükségünk.” Ez lett hát a veszte Karácsonynak. Az eszmei tisztázások évében sürgősen nyugdíjazták két professzortársával, a filozófus Kondor Imrével és a szociológus Szalai Sándorral egyetemben. (Akarom mondani, egyetemből.) Egy parasztpárti, egy szociáldemokrata – és hogy teljes legyen a népfront, hamarosan következett a nagyhírű kommunista orvosprofesszor, Sántha Kálmán is, akinek nem ment le a torkán az ÁVO működése. Karácsony ellen azonban nem politikai kifogást emeltek, hanem ennél sokkal súlyosabbat: „túlságosan nagy

a befolyása az ifjúságra”. Végül aztán gyalázatos módon a nyugdíját is megvonták, és ha nem is ebbe, de ekkor halt meg a kísérteties 1952-es évben.

Meg-nem-jelenésben mindenesetre erős versenytársa Hamvas Bélának. Bár meg kell jegyeznem, nem volt éppen oktan ez a cenzúra. Karácsony tanítványai tömegestől játszottak szerepet a forradalomban.

Az aczélos cenzúra némi elrozsdásodásakor, 1983-ban aztán csodaszzerűen megjelent leghíresebb könyve, a *Magyar észjárás*, ám igazi áttörést az ő szellemi szerepének visszanyerésében még nem okozott, mint ahogyan a rendszerváltozás sem. Hosszú, fárasztó, mai napig tartó munkánk ez... Hadd emlékezzem meg köszönettel ezzel kapcsolatban azokról, akik fáradhatatlanul munkálkodnak szellemi értékrendünk helyreállításában. Kodolányi János életművét Püski István gondozza, Hamvas Béláét Dúl Antal, Várkonyi Nándorét és Karácsony Sándorét pedig Mezey Katalin.

Kodolányi három emlékezetes bírása közül szép sorjában, a jóslat szerint kettő már valóban „távozott a történelem színpadáról”. Kénköszagot hagytak maguk után, jól jelezvén azt, hogy honnan is érkeztek. És már inog a szék a harmadik bíró alatt is. Vajon mi következik utánuk? Bármilyen is, vissza kell nyernünk azt a szellemi irányítót, amelytől két nemzedékünket megfosztották, és amiről nagy zenészfókusunk, Szabados György azt mondta, hogy Hamvas és Karácsony az a két pillér, akikre a magyar jövőt építeni lehet.

'56-os műegyetemi emlékmű (Csikszentmihályi Róbert, 2006)

FARKAS GÁBOR
**Nemzeti és vallási
 identitástudat**

Reményik Sándor költészetében

Az 1890. augusztus 30-án evangélikus család gyermekeként, Kolozsváron született Reményik Sándor méltatlanul mellőzött költőink egyike. Pedig még életében nem kisebb irodalmárok méltatták, mint Babits Mihály, aki így jellemezte a szerző identitástudatát: „A magányos költőhöz közelebb van talán a haza, mint máshoz: minden emberi dolgok közül ez van legközelebb. (...) A versekhez ember kellett, s a költő értékei emberi értékek. Ember, erdélyi ember és magyar” (Babits Mihály: *Az erdélyi költő*. In: Nyugat, 1940/8); de Németh László is a nemzetéért tenni akaró költőként jellemezte Reményik Sándort: „Ha a társadalom alatt megnyílik a föld, a szakadékból költő ugrik elő” (Németh László: *Reményik Sándor*. In: Protestáns Szemle, 1927/7). Sajnos, a II. világháború után hatalomra kerülő kommunista párt bűnként róta fel a több versében Trianon igazságtalanságára reflektáló költő hazaszeretettét, vallásosságát. Ennek következménye az lett, hogy a hivatalosan kanonizált XX. századi irodalmunkból „száműzték”: költészetéről írni, elemezni azt, vagy rendezvényeken szavalni nem volt szabad. Ez a kommunista államhatalom ideológiáját ismerve ugyan érthető, de az már kevésbé, hogy még a 2000-ben megjelent *Új Magyar Irodalmi Lexikon* is azt írja: „neve az irredentizmussal forrt egybe” – legalább most tegyük hozzá, hogy 1949 után. Reményik Sándor életművéről a hallgatást először Czine Mihály és Imre László irodalomtörténetesek tanulmányai, majd az 1981-ben megjelent *Jelt ad az Isten* című verseskötet törte meg, jelezve a költői életmű iránt tapasztalt folyamatos érdeklődést. Ezt követte 1983-ban válogatott verseinek *Az építész fia* című kötete, majd az 1990-ben közreadott *Erdélyi március – Álmodsz-e róla* című válogatás és több kisebb, főként vallásos verseit bemutató kötet. 2005-ben jelent meg összegyűjtött verseinek két terjedelmes kötete, és 2007-ben *Lehet, mert kell* címmel egy, a költő pályáját bemutató dokumentumkötet. Ugyancsak Reményik Sándor munkásságának bemutatását és népszerűsítését szolgálják azok a tudományos konferenciák, amelyek minden évben, változó helyszíneken (Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Nagyváradon,

Debrecenben, Szegeden) teszik teljesebbé a költő kultuszát, de az igazi „rehabilitáció” még nem történt meg.

Reményik költészetében a nemzeti és a vallási identitástudat elválaszthatatlan egységet képez: ez nem csupán erdélyiséget vagy az evangélikus felekezethez tartozást jelentette számára (hiszen Kolozsváron református iskolába járt, de jól ismerte a katolikus és unitárius egyházi tradíciót és teológiát is), hanem egy olyan, a kereszténységre és magyarságtudatra épülő identitást, amely egyaránt ragaszkodik anyanyelvéhez, szülőföldjéhez, vallásához. Trianont nemcsak a nemzet tragédiájaként fogta fel, hanem az emberiség szegyeineként, hiszen komolyan hitt a közép-európai népek békés együttélésében, de ezt az eszmét az 1920-as diktátum végképp lerombolta. Idegengyűlöletnek, irredentizmusnak, sőt eltűzött magyarságtudatnak soha nem adott hangot verseiben, írásaiban. Az a 74 vers, amelyet Végvári álnéven írt 1918 és 1921 között, a magyarságot buzdította kitartásra, a szülőföldön való maradásra. Sajnos, a bennük felsejlő elkeseredettségre fogták rá később a rosszindulatú nacionalizmust és az irredentizmust. Ha az erdélyi magyarság akkori létehelyzetét, a többségi román vezetés elnyomásra és megalázásra, valamint erőszakos asszimilációra épülő politikáját tekintjük, nem csodálkozhatunk a Végvári-versek írójának hangnemén:

„Ha vihar volnék... de nem vagyok vihar,
 Csak könnyem csordul
 A néma csendben és fogam csikordul.”

De 1921-re végleg elcsitul ez a visszafojtott düh Reményik lelkében, és „vad tusák közül / Immáron Istenéhez menekül”. Így fogalmazza meg maga a költő *Mért hallgatott el Végvári?* című költeményében a vallásos hitbe, az Evangéliumok szavaiba helyezett reményt kifejezve a dühöt háttérbe szorító megtartó irgalom erejét.

Életében összesen tizenkét kötete jelent meg, kétszer is Baumgarten-díjjal tüntették ki, 1941-ben pedig posztumusz MTA-életműdíjat kapott. Jól mutatja ez, hogy mellőzöttsége – habár a Nyugatban például egyszer sem jelent meg műve – halála után, a kommunista hatalomátvétellel kezdődött. Nem véletlenül. Bár Reményik Sándor a magyar irodalomtörténetben a két világháború közti nemzedékhez, a Trianon utáni első erdélyi költőgenerációhoz tartozott, pályatársaitól több tény is megkülönbözteti. Az első, hogy művészetére nem hatott sem az egzisztencializmus, sem az

avantgárd. A hagyományokhoz ragaszkodott, de ettől még nem volt kevésbé modern, mint kortársai. A másik, hogy költészetének olyan erős „gerince” volt, hogy kellő távolságtartással reagálhatott a történelmi-társadalmi változásokra. Véleményem szerint mindkét tény a költő hitből fakadó szemléletére vezethető vissza. Az izmusokat, a hagyományos társadalmi szerkezet felbomlását, valamint a negatív irányú történelmi változásokat mind életidegennek tartotta. Ahogy *Forradalom* című versében fogalmaz:

„Hogy láncot törve kovácsolsz új láncot:
Ne tudd és legyen hős ez akarásod,
Lesz minden újra egyforma ki holt,
De Te ne tudd, hogy mindhiába volt.”

Ugyanúgy nem hitt tehát a forradalmak népüdvözítésében, mint az elcsatolt területek erőszakos revíziójában vagy a felsőbbrendűség elméletében. De hitt abban, hogy a gyökerekhez ragaszkodni kell, és azért agítált, hogy az erdélyiek Erdélyben maradjanak: „Eredj, ha tudsz... Eredj, ha gondolod, / hogy valahol, bárhol a nagy világon / könnyebb lesz majd a sorsot hordanod” – írja egyik legismertebb, legtöbbit szavalt, egyben leginkább felesleges politikai felhanggal magyarázott *Eredj, ha tudsz* című versében. És hogy mennyire nem volt irredenta? Elég csak említeni szintén egyik legismertebb két verssorát az előbb már idézett *Mért hallgattott el Végvári?* című költeményből: „Nem a mi dolgunk igazságot tenni, / A mi dolgunk csak: igazabbá lenni.” Hitt tehát abban az egyetemes jóban, ami áthatja az emberiséget a kezdetektől, és ami az istenhitben gyökerezik. Innen ered mély, átéltséges líráját is átható vallásosság. Az 1920-as évek „erdélyi költői triaszának” másik két szerzőjétől – Áprily Lajostól és Tompa Lászlótól – a nyilvánvaló tematikai hasonlóságokon túl (misperint mindhárman a közös eszmélkedést és eszménykeresést helyezték versviláguk középpontjába) szintén ez különböztette meg. Míg azok az erdélyiségnek adtak hangsúlyt, Reményik az emberiség alapvető hajlamát hangsúlyozta a jóságra. Ahogy Németh László fogalmazza meg egyik írásában: „Nincs ennek a forrongó világnak jellemzőbb lírikusa, mint Reményik. [...] Türelem, szeretet, minden csepp erő megbecsülése hatja át, s emberi emelkedése megérzik lírájában is”. Az emberi emelkedést, az egyetemességbe vetett hitet tehát előbbre helyezte az aktuális történelmi-politikai viszonyoknál. Költészetében is kimutathatóan identitását az előbbi inkább meghatározza, mint erdélyisége.

Reményik Sándor versvilágában az 1920-as évek elejétől jelen volt a türelem és a szeretet vallomások, lírai kifejezése olyan biblikus jelleggel, amely tematikáját tekintve az evangéliumi örömhírtől az Apokalipszis végítéletének eschatologikus összefoglalásáig vezet. Reményik magát a költészet tettet is vallásos cselekedetnek tartotta. Ahogy *A test Igévé lőn* című versében fogalmaz: „Így képelem én a költészetet: / Új evangéliumnak, / Melynek alfája és omegája / Ez a tétel: / A test Igévé lett.” Ennek tükrében jogosan különbözteti meg Pomogáts Béla *Reményik Sándor költészete* című 2008-as tanulmányában a költő evangéliumi és apokaliptikus verseit. Míg előbbieken a természetben és a köznapi életben is jelenlévő isteni gondviselés jelenik meg lírai képekben (ilyenek például a *Szószeken*, a *Hangfogó falak* és a *Tudom, vendég vagyok* című versek), utóbbiakban – Pomogáts Béla szavaival – „az ószövetségi próféták istenkereső szenvedélye vagy az Apokalipszis rettegetése uralkodik”. Ezen apokaliptikus verseihez sorolható többek között az *Igaz beszéd hitem dolgában*, az *Ezt akartam* és az *Elkéstetek*. Mindhárom vers a harmincas évek nyomasztó légkörében született, mikor Reményik Sándor gondviselésbe vetett hitét is kikezdték azok a történelmi-politikai események, amelyek a II. világháború kitöréséhez vezettek. A harmincas évek végére aztán ismét halkul a költői hangneme, de nem az evangéliumi örömet fogalmazza újra az egyre betegbb Reményik Sándor, inkább a Szent Pált idéző sztoikus istenhit jelenik meg e kései verseiben, mint például az 1939-es *Ne ítélj*-ben:

„Istenem, add, hogy mind halkabb legyek –
Versben, s mindennapi beszédben
Csak a szükségeset beszéljem.
De akkor szómban súly legyen s erő
S mégis egyre inkább simogatás”

Reményik Sándor hitéből fakadóan az erdélyi tájról is mint keresztény költő írt. A tájban a teremtés csodáját látta tükröződni, így a hegyek, erdők, vadvizek látványában ugyanazzal a hittel merült el, mint a Biblia szavaiban. Nem véletlen tehát, ha így fogalmaz az 1921-es borbereki versek *Bevezető énekében*: „Most elsüllyedt a nagyvilág / Csak e völgy van s e vadvizek. / Tőlük tanulok énekelni, / Rájuk nézek, bennük hiszek.” Egyfajta immanens, panteista istenkép ez, ami nem idegen a huszadik századi magyar költészettől, gondoljunk csak Illyés Gyulára.

Ha összegezzük, elmondható, hogy Reményik valóságos líráját egyformán meghatározza az ószövetségi/profetikus, a szent páli/sztoikus, a modern ökumenikus és a panteista istenkép. Költészetében ez a többrétegű hitvallás és a nemzeti öntudat elválaszthatatlanul, egyszerre van jelen. Ilyen értelemben valóságos identitástudata mintegy hazaszeretetének reflexiójaként jelenik meg költészetében. Vagyis: a közösségi tanúságtétel nála nemcsak az egy nemzethez tartozáson, a közös nyelven, a közös megalázott, kisebbségi sorson, hanem a közös isteni kegyelembe, a megtartó irtalomba vetett hiten is alapul. Ha költészetének hatástörténetét vizsgáljuk, elmondható, hogy ugyanez a szemlélet határozta meg az első Forrás-nemzedékhez tartozó Szilágyi Domokos, valamint Kányádi Sándor kilencvenes évekbeli és Iancu Laura jelenlegi költészetét. De a lírikusokon kívül hasonló gondolatmenet jelenik meg Illyés Gyula és Németh László prózájában is.

Reményik közösségi szemléletű, keresztényi elkötelezettségű lírájának nyilvánvaló alapja a templom, az egyház anyaországától eltérő, magasabb szintű szerepe a romániai kisebbségi közösségekben. Ugyanis amíg a többségi románság ortodox, vagy kisebb részben görög katolikus, addig az erdélyi és csángó magyarság, valamint a szászok a nyugati keresztény egyházak valamelyikéhez tartoznak. Ilyen módon tehát a felekezeti hovatarozásnak nemzetiségi izoláló szerepe is van. Jól megfigyelhető ez a moldvai csángóknál, akiknek identitástudatát nagymértékben a román ortodoxtól eltérő római katolikus hit határozza meg, és kisebb mértékben magyarságtudatuk. Amikor tehát Reményik Sándor fölthette a kérdést *Templom és iskola* című versében – „ne halljátok soha többé / Isten igéjét magyarul?! / S gyermekeketek az iskolában ne hallja szülője szavát?!” – arra a három sarkalatos tényezőre utalt ezzel, amely minden korban, minden hányattatás, elnyomás és megalázás közepette képes

megtartani a magyarságot nemzeti önazonosságának teljes tudatában. Ezek: a keresztény hit és az egyház, anyanyelvünk és a család.

Végezetül, ha annak okait akarjuk egyberendezni, hogy negyven éven keresztül a kommunista és a szocialista államhatalom miért nem tartotta kívánatosnak Reményik Sándor keresztény-humanista költészetét, elég, ha filozófiatörténeti tényként megemlítjük, hogy a kommunizmus nagy ideológusai, Marx és

Engels éppen a vallásos hitben, a családban mint a társadalom legfontosabb kisközösségében látták a proletariátusra épülő utópisztikus társadalom ellenségét. Jellemző módon Reményik életművéről a hallgatás akkor tört meg, amikor az 1980-as években már a hatalom képviselői is belátták, mennyire életidegen a magyar nemzet keresztény hitétől, valamint a család és az anyanyelv szakralitására épülő identitástudatától a szovjet típusú társadalomszerkezet.

Azonban az igazi „rehabilitáció” még nem történt meg. Sem Reményik Sándornak, sem Nyirő Józsefnek, sem Wass Albertnek nem egyöntetűen pozitív a megítélése a

magyar irodalomtörténetben. Természetesen azzal, amit képviseltek abban a történelmi helyzetben, maguk megosztó személyiségekké, írásaik vitatottá vagy elutasítottá váltak. De most, a békés XXI. században, amikor egy unióban létezünk a szomszéd nemzetekkel, amikor elvileg már ki lehet, mert ki kell mondani a történelmi igazságtalanságok hatását népünkre, legalább most lássuk be, és vegyük kezünkbe, értelmezzük azon műveket, amelyek Jancsó Elemér, Reményik Sándor egyik értő biográfusa szavaival azt hirdetik, „hogy csak a minőségi, a lelki magyarság nehéz, de egyedül helyes építőmunkáján át juthatunk el a legmélyebb és legigazibb magyar életformák megteremtéséhez” – de értsük meg: *a legmélyebb és legigazibb magyar életformák megteremtéséhez* elengedhetetlenül szükséges a hit. Ahogy ezt annak idején Reményik Sándor is megértette.

Mansfeld Péter emlékműve (Menasági Péter, 2004,

II. kerület, Mansfeld Péter park)

SÁRKÖZY PÉTER
**Márai Sándor olaszországi írói
 magánya**

I. Mit jelent a kirekesztettség egy író számára?

Az irodalmi kirekesztettség azt jelenti, hogy egy író műveit évtizedeken, akár egy fél évszázadon át nem csak nem adják ki, de még meg sem is említik. Ez a kirekesztettség egyúttal az írói lét végét jelenti.

És ezt nemcsak az emigrációba menekült vagy kényszerített írók esetében van így. Márai és társai keserű, de azért kibírható életkörülmények között élve szenvedték el, hogy „otthon” egyre kevesebben tudnak létezésükről, műveikről. De mennyivel volt más a helyzete a Békásmegyeren felesége tanári fizetéséből tengődő Kassák Lajosnak, a Tiszapalkonyán raktároskodó Hamvas Bélának vagy a Balaton környékére száműzött Kodolányi Jánosnak, Szabó Lőrincnek, és ott a fordítás gályapadjára ültetett Németh Lászlónak, vagy az Új Ember szerkesztőségében senyvedő Pilinszky Jánosnak, a lapok bridszrovatait szerkesztő Ottlik Géának és a báb-színházi dramaturg Mészöly Miklósnak?

És még sokáig folytathatnánk az ötvenes években a „népi demokratikus kánonból” 1949-től kizárt írók nevét, melyhez hamarosan társulnak az ’56 után nemcsak a *ki-*, hanem a *bezárt* írók is, mint Déry Tibor, Hágy Gyula, Zelk Zoltán és fiatalabb börtöntársaik. Igaz, nekik, mint volt kommunistáknak, a lehúzott börtönévek után ismét megadatott a „megbocsájtás” és a „tűrt” kiadás elvtársi „kegyelme”, akárcsak korábban, az ötvenes évek első felében, a valóban rasszista, de valóban jó költő Erdélyi Józsefnek.¹ Ezt akarják megtagadni manapság egyes kritikusok és újságírók, olyan emigráns magyar íróktól, akiket valószínűleg soha nem is olvastak, akiket ma csak azért támadnak és neveznek fasisztának (mint ahogy a Máramarosszigeten született, valószínűleg az *Úz Bence* történetén felcseperedett Elie Wiesel tette egy

júniusi *Le Monde*-nak tett nyilatkozatában), mert rajtuk keresztül kívánnak belerúgni politikai ellenfeleikbe. Hiszen, ha egy országban „fasiszta írók” műveit népszerűsítik, akkor az az ország és természetesen annak kormánya is fasiszta. És akkor ismét lehet kiabálni: „Európa, segíts!”, mint ahogy azt tette 1992-ben a Magyar Írók Szövetsége elnökéből lett köztársasági elnök. Ami egyébként akkor sem volt igaz, mint ahogy most sem az. Egyszerűen csak arról van szó: egy-két ügyes hazai könyvkiadó felfedezte, hogy a majd’ fél évszázada nem olvasott műveket ma el lehetne adni, és ennek próbál a sajtóban nagy visszhangot kelteni, felhasználva a nemzetközivé duzzasztott politikai botrányt.

Mit tehet az író a kirekesztettség ellen?

Ahogy – a Nyirő József (halina) „gatyába kötött” műveit egyébként nem nagyon kedvelő – Radnóti Miklós írja Shakespeare-t követve *Naplójában*: *a kutya ugat, a macska nyávog, az író ír.*² Az igazi író ír, ahogyan Radnóti is majdnem Abdáig írta *Razglednicáit*. Ezért írtak itthon, az ötvenes években, mivel mást nem írhattak, csodálatos gyerekmeséket és verseket az irodalmi életből itthon kirekesztett írók, Mészöly Miklós, Pilinszky János vagy Weöres Sándor, és természetesen említsük még meg Mándy Iván *Csutak*-regényeit is. Ugyanígy „köszönhetjük” a kommunista rendszernek Tolsztoj és az orosz irodalom nagyjainak Németh László által készített fordításait, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor és mások gyönyörű versfordításait, igaz, a fordítók ezt a nehéz taposómalmot nem köszönték meg az őket saját műveik megjelentetésétől eltiltó rendszernek.

A külföldre menekült (emigrált) íróknak három választása volt. Az első, a legpraktikusabb megoldás felhagyni a szépirodalommal, és valamilyen „polgári” állást vállalni. Ez legtöbbször az újságírást jelentette, főleg az Amerika Hangja, a BBC és a Szabad Európa Rádió szerkesztőségében. Ez a típusú újságírás, szerkesztés biztosította a legtöbb magyar emigráns író megélhetését az ötvenes-hatvanas években

1 Érdekes módon, az 1947-ben háborús bűnősként több évre elítélt Erdélyi Józsefnek már az ötvenes években megadatott a „kiadás kegyelme”. 1954-ben és 55-ben két verseskötete is napvilágot látott, majd 1959–1982 között újabb hét Erdélyi-kötet jelent meg a „szocialista könyvkiadásban”, melyek ellen sem akkor, sem ma, senki sem tiltakozott. Királyhágó úti lakását 2000 óta emléktábla jelöli. Ezek szerint Nyirő József és Wass Albert „fasiszta”, Erdélyi József nem volt az...

2 Meg kell rögtön jegyezni, hogy Radnóti, Babitshoz hasonlóan, Németh Lászlót sem szerette különösebben, és *naplójában* róla sem ír szívesebben, csak „Aczél elvtárs” nem engedte, hogy a *Napló* 1989 évi (!) kiadásakor a sajtó alá rendező, Melцер Tibor barátom, a N. L. monogram feloldásával teljes nevének kiírásával szerepeltesse az írókat.

(sokszor 1989-ig), elég Borbándi Gyulára, Cs. Szabó Lászlóra, Szabó Zoltánra gondolni, de akár Márai Sándorra is, aki 1950 és '60 között rendszeresen olvasta be vasárnaponként Ulysses álnéven heti jegyzeteit a Szabad Európa Rádióba.

A másik megoldás a *nyelvváltás* volt. A befogadó ország nyelvén írni, mint azt tette Arthur Koestler, George Mikes Angliában már a harmincas-negyvenes években, vagy Olaszországban Bruck Edith, Giorgio Pressburger, Kemény Tamás, vagy Svájcban a nemrégiben elhunyt Ágota Kristóf. Ez nem valami megvetendő dolog, hiszen Tristan Tzara, Ionesco, Cioran vagy Kundera nem hoztak szégyent hazájukra, a román és cseh kultúrára, hogy külföldön francia nyelven írták és jelentették meg műveiket. (A migráns-irodalom kérdéséről és az Olaszországban olasz nyelven író magyar írókról két évvel ezelőtt tartottam előadást a Tokaji Íróklub rendezvényén.)³

És végül még volt egy harmadik megoldás is: miközben az írónak valamilyen módon sikerült megoldani a családfenntartás problémáját (idegen nyelvre fordított művei jogdíjaiból és külföldön élő rokonai anyagi támogatásával), továbbra is magyar írónak maradni, magyarul írni az új műveket, egyrészt az egyre fogyó és egyre érdektelenebb külföldi magyar olvasóközönség, illetve az utókor számára. Ezt választotta sok magyar író Wass Alberttől Parancs Jánosig, köztük elsők között Márai Sándor is, amikor 1948-ban elhagyta Magyarországot és felesége nagybátyja segítségével Nápoly egyik legszebb részén, egy szép posillipói teraszos lakásban találtak új otthonra.

II. Márai Olaszországban

„Az ének távolodott. Vijjogtak a vitorlák.
Egyszerre félni kezdett. Megroggyant keze-lába.
Felnagyott. Félt, hogy hazakerül Ithakába.”
Béke Ithakában, az Első ének mottója.

Márai Sándor a második világháború alatt végleg elvesztett mindent, amihez Magyarországon kötődött. Kassa ismét cseh kézre jutott, a magyar és német ajkú lakosságot örökre kitelepítették a városból, ha nem lettek már korábban a holocaust áldoz-

taivá; Budapestet az ostrom romvárossá tette, beleértve az író vár alatti, Mikó utcai lakását minden ingóságával és természetesen könyvtárával együtt. Igaz, felesége megmenekült, és ő is negyvenéves katonaköteles férfiként sértetlenül vészelte át Leányfalun a front átvonulását, de, mint az 1944–1948 közötti *Naplója* – amelyből negyven év múlva egyik legszebb könyvét, a *Föld! Föld!*-et írta – tanúsítja, nem volt illúziója, tudta, hogy írói munkássága otthon véget ért. Tudta, hogy az orosz megszállás alatt lévő Magyarországon éppúgy nincs helye a polgári liberális értékeknek, mint ahogy nem volt Németországban Hitler hatalomra jutása után, illetve a háború végén a német, majd nyilas kézre jutott Magyarországon. És azt is tudta, hogy az általa egyedül elviselhetőnek vélt polgári világnak is vége, és nemcsak a régi polgári világ tűnt el a háború szörnyűségei között, de megsemmisült a műveit olvasó közönség is (nem csak Magyarországon), amely számára regényeit írta.⁴

Amikor a háború után megjelent új regényeit, a *Garren-trilógiát* és a *Sértődötteket* az új rendszer fő ideológusának kikiáltott Lukács György is megtámadta (*Új hang* 1947, *Az új magyar kultúráért*, Szikra, 1948), Márai elhatározta, hogy elhagyja Magyarországot. (Érdekes módon ezt az új hatalom sem nagyon akarta megakadályozni, éppúgy, mint Zilahy Lajos, Körmendi Ferenc és más írók esetében sem.)

Úgy látszik, legegyszerűbbnek az látszott, ha egy-egy útlevelel odaadásával megszabadulnak az úgynevezett „polgári” íróktól, akiket azért nem lehetett bántani, mert a regényeikből készült filmjeik Sztálin elvtárs házi mozijának kedvelt darabjai voltak, és ezért ezek az írók, az írófejedelemlékként tisztelt Herczeg Ferencel együtt a szovjet hatóságok, maga Vorosilov marsall védelme alatt állottak. Ennek az útleveles emigrációba kényszerítésnek, mely megismétlődött a hetvenes nyolcvanas években a mi kutyánk ellenzék-kölykei esetében is, az az előnye is megvolt, hogy üresen hagyott bútorozott lakásaikba az új rendszer ideológusai költözhetek be, mint ahogy Cs. Szabó László gazdagon berendezett Belgrad-rakparti könyvtár-lakásával is történt.

Erről az elhatározásáról, és annak okairól Márai 1948-as *Naplójában* így vall:

3 Sárközy P., *Olaszországi magyar írók identitástudata*, in *A magyar irodalom égtájai. Sokágú sip Tokajban*. Szerk. Serfőző Simon, Miskolc, Bíbor, 2011, 93–100.

4 Megítélés szerint ez a típusú olvasóközönség újbóli kialakulása okozta a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes években tapasztalt nagy Márai-kultuszt Nyugat-Európában, főleg Olaszországban és az újra egyesült Németországban.

Ez a dekompozíciós folyamat mindig logikus. Az elmúlt években sorjában elvesztettem a munkám, az otthonom, elpusztult a társadalmi réteg, melynek írtam, aztán elvesztettem a hazám, az anyanyelvem, a jogi személyiségem. Most már nincs semmim. Megértem, mit érezhetett Assisi Szent Ferenc, amikor meztelen pucéran feküdt a fagyos földre. (Napló 1948–1952, 115.)

Olyan helyet keresett Európában, ahol a környezet és az ország lehetővé teszi, hogy önmaga és magyar író maradhasson. Ezt találta meg Olaszországban. Már 1948-ban azt írja: *most már biztosan tudom... legkésőbb jövő tavaszra elhagyom hosszú időre Magyarországot, és megkísérlem, hogy Olaszországban éljek. (A teljes napló, Helikon, 2008, 215).* A magyar emigráció központja ekkor München volt, de Márai nem akart az általa nem nagyon kedvelt népi írók (köztük Nyirő József) társaságában élni,⁵ és főleg nem akart ismét német nyelvű újságíróvá válni. Ezért választotta Olaszországot, illetve pontosabban: a Földközi-tenger nyugati partvidékét, a nápolyi öblöt. *Én csak magyar író vagyok, senki más. Olaszországban ez maradhatok, hazátlan magyar író. Ez nagy rang. Ezt választottam.⁶*

Választásáról egyébként az 1947-ben tett svájci, olaszországi és franciaországi útjáról írt *Európa elrablása* című kötetében maga Márai többször is említést tesz: *Luganóban napsütés. ... Körülöttem olaszul beszélnek. Hét éve várom ezt a pillanatot. (43) ... minden, ami az olasz határon fogad, ismerős. (48) ... A nép szerény, jókedvű, gyermekes és öröme képes, él a családban és az örökké kék olasz ég alatt (54) ... Vannak népek, amelyeket elismerünk, vagy respektálunk... Az olaszokat szeretni kell. Mert szegények. Mert jóindulatúak. Mert olaszok. (63) ... Így kellene élni, ilyen céltalanul, tervtelenül. Nápolyban van valami veszélyes, vonzó... (79) ... Rómába vissza kell még menni, hosszabb időre... (139)*

1948 augusztusában indultak útlevéllel „hivatalos útra” Svájcba, ahonnét hamarosan továbbutaztak Nápolyba, ahol felesége nagybátyja élt, aki egy tágas, teraszos lakást biztosított számukra az akkor még szép kertvárosban, Posillipóban.

A *Föld! Föld!*-ben így írja le a keleti-zóna elhagyását: *Az Alberg expressz kora délután indult Budapestről, és éjjel után ért az ennsi hídra. Megint*

*belépett az orosz katona, és kérte az útleveleket. Megvizsgálta a pecsétet, visszaadta az okmányokat, közömbösen becsukta a fülke ajtaját. Az éjszaka csendes volt. A vonat zajtalanul indult. Néhány pillanat múltán elhagytuk a hidat, a csillagos éjszakában utaztunk tovább egy világ felé, ahol nem vár senki... Megértettem, hogy szabad vagyok. Félni kezdtem. (Ugyanez a félelem-gondolat tér vissza a *Béke Ithakában* már idézett mottójában is.)*

Márai Olaszországban azt találta meg, amit keresett. A magányt, a napfényt, a tengert, a természet szépségét, a kultúra kincseit és a mindenkor mindenkiel kedves olaszokat.

Úgy éreztem, nem történhet semmi bajom többé, most végre vizontláthattam a tengert. (A teljes napló, 1949, Budapest, Helikon 2008, 8.) – Emberszabású élet legtovább itt lesz még a Közép-tenger partján. Ezért kell itt élni... ahol az olaszok emberi nemessége, tapintatuk, lényük finomsága az, ami még lehetővé teszi az életet. (A teljes napló, 1952–1953, Helikon, 2009, 17.) Márai számára az is fontos volt, hogy: *Itt legalább nincs proli. Vannak szegény, nagyon szegény emberek. De proli nincs. A legszegényebb ember is tudja, hogy van emberi dignitás. (Napló 1976–1983, Griff. 21.)* Ugyanis emiatt (is) menekült el a nyilasok, majd a prolik (nem munkások, prolik!) kezére jutott Magyarországról: *ami ott körülvett, nemcsak az organizált terror volt, hanem egy mindennél veszedelmesebb ellenfél, ami ellen nem lehet védekezni: a butaság. ... A buta ember mindenestől veszedelmesebb, mint a rossz ember. Nem lehet vitatkozni vele, mint ahogy lehet a rossz emberrel – nem hallja az érveket, mert buta. (Uo. 62)* Ezek a nápolyiak olyan szegények, mint a kő. És olyan következetesek is a szegénységben, mint a kő. (Uo. 173).

Ötvenedik születésnapján írja *Naplójába* (a párizsi *Látóhatárban* 1951-ben megjelent *Halotti beszéd* megszületése előtt): *Ma ötvenéves vagyok... Erős napsütés. Amíg a via Partenope egyik kávéháza előtt ülök és sütkezem a fényben, arra kell gondolnom, hogy az elmúlt évtizedben... sokszor elképzeltem, milyen is lesz, ha egyszer ötvenéves leszek. Úgy képzeltem, akkor elhagyom az otthon, útra kelek, s letelepszem a Földközi-tenger nyugati partvidékén... Ez a vágyakozás a valóságban kevés valószínűséget ígért. De most ötvenéves vagyok, s valóságban elhagytam az otthon,*

5 Borbándi Gy., *Márai és az emigráció*, in „Este nyolckor születtem”. *Homage á Márai Sándor*, szerk. Lőrinczi H. – Czetter I., Szombathely, BAR, 2000, 287–300.

6 Rónay László idézi Márai szavait a véleményem szerint legjobb hazai Márai-monográfiában: Rónay L., *Márai Sándor*, Budapest, Akadémiai, 2005, 460.

és itt élek a Földközi-tenger nyugati partvidékén, a tenger partján, egy kertben, naplót írok, bort iszom, néha utazom a tengeren... Minden elkövetkezett, egészen más feltételek mellett, mint ahogy elképzeltem, s a végén mégis egészen úgy. (Napló, 1948–1952, 125)

Máraiék 1948 őszétől 1952 áprilisáig éltek Posillipóban, ahol ismét írni kezdett, nemcsak a naplójegyzeteit (az első kötetet 1968-ban jelentette meg saját kiadásában Washingtonban), hanem 1952-ben elkészült első új regényével, az Odüsszeusz hazátlan bolyongásáról, szerelmeiről és haláláról írt *Béke Ithakában* című művével is. 1951-től hetente egyszer Rómába utazott, ahol a Szabad Európa Rádió külső munkatársaként Ulysses álnéven minden vasárnap felolvasta heti jegyzetét. 1952 áprilisában azonban, nevelt fiuk tanulmányai miatt áttelepültek a nagyon szegény Itáliából a nagyon gazdag Amerikába. János fiuk jövője érdekében vállalták az amerikai áttelepülést, de azzal a gondolattal utaztak Amerikába, hogy amint lehet, visszamennek Olaszországba: *vissza kell menni Nápoly és Sorrento közé a tengerpartra. Ez az utolsó földszávok egyike, ahol még emberszabású emberek élnek.*” (A teljes napló, 1952–1953, Helikon, 388). Tizenöt éven keresztül New Yorkban éltek, ahol továbbra is a SZER munkatársa maradt, de 1967-ben, amikor Lola nagybátyjától házat örökölt Salernóban, ismét visszatértek több mint tíz évre az „emberszabású” Olaszországba.⁷ (1980 után is csak azért költöztek vissza Amerikába, mert egyre romló egészségük miatt célszerűnek látszott, hogy életük vége felé az egyre kaotikusabb, sztrájkoktól, robbantásoktól és emberrablásoktól szétzilált Olaszországból egy, legalább az egészségügyi és szociális szolgáltatások terén normálisnak számító országban, fogadott fiuk családja közelében éljenek Floridában.)⁸

Amerikában az ötvenes-hatvanas években Márai tovább írta „olasz” műveit, a *San Gennaro vérét*, a *Valami történt Rómában*, a Giordano Bruno peréről

és kivégzéséről írt *Erősítőt*, a *Juditot*, illetve az *Itélet Canudosban* című regényét és a háborús naplóból írt *Föld! Föld!*-et, ám erről a magyar irodalmi köztudat mit sem tudott.

Márai ugyan Olaszországban, a nápolyi, és később a salernói öbölben jól érezte magát, az olaszokat is szerette, az olasz táj és műemlékek szépsége vonzotta, de *Naplója* és ekkor írt regényei tanúsága szerint magányossága ekkor már szinte depressziós szintre jutott. Ezt Fenyő Miksa, a Nyugat egyik alapító, idős főszerkesztője már az ötvenes évek elején észrevette, amikor egy véletlen találkozását Máraival a híres római Caffè Greco kávéházban így örökíti meg a maig hazai kiadásra váró *Ami kimaradt az Odysseiából* című olaszországi naplójában (München, 1963), melyért megkapta Róma város irodalmi nagydíját:

1952. január 25. ... Délután a Caffè Grecóba menve Márait látom ott, ki Nápolyból jött át egy napra. Megörültem neki, hosszú idő után valaki, akihez – a Szentlélek lovagjához – valami közöm van. Beszéde érdekes, gazdag hangszerelésű, igyekszik is, hogy az legyen. Amiket én mondtam neki, nem nagyon érdekelték, nyilván nem is volt érdekes, bár nem tudhatta, mert láthatóan meg sem hallotta. Amiket az európaiságról mondott, formájában eredeti, értelmében vonzóan okos volt, s különösen örültem annak, hogy az olaszokat szereti, és ennek az érzésének méltó kifejezést tud adni. Nem szerettem a paradoxon hajszolást beszélgetésében, semmi szükség erre – de végül is mit számít ez! Szívesen voltam vele; régi Bristol-beli Nyugat-találkozások levegőjét éreztem körülöttem. A szemben lévő asztalnál két fiatal lány fogyasztotta a sütemények tömegét. Az egyik sottish ruhában, piros kendővel nyakában, kis fekete szalmakalapban, karcsú, finom arcú teremtés, különösen tetszik nekem; képes volnék kedvéért harminc évvel fiatalabb lenni – az az érzésem, hogy Márai észre sem vette sem a lányt, sem engem; ő egyedül ült a Grecóban.⁹

7 *Luce e Mare. Sándor Márai a Salerno, 1968–1980*, a cura di Tibor Mészáros – Gyula Kemény, Salerno, 2003. Edizioni 10/17 (Catalogo della Mostra),

8 Valóban, az 1968–1980 közötti naplójegyzeteiben egyre többet panaszkodik a fokozatosan romló olaszországi állapotok miatt, melyek természetesen sokkal jobbak voltak, mint a háború utáni években az ötvenes évek elején, csak időközben Máraiék megszokták a New York-i lét komfortját, mely után az olaszországi állandó sztrájkok, politikai merényletek egyre elviselhetetlenebbeknek tündek. 1980-ban végleg eldöntik, hogy eladják a salernói lakást és végleg visszaköltöznek Amerikába a polgárháború szélére sodort Olaszországból.

9 Fenyő M., *Ami kimaradt az Odysseiából*, München, 1963, 127–128. Márai Fenyő Miksa halála alkalmából, a találkozás után

30, Fenyő könyvének megjelenése után 20 esztendővel később reagált erre az öt úgy látszik bántó „látéleltre”, melyben Fenyőt csak pénzembernek nevezi, valamint tagadja, hogy valaha is írt volna a Nyugatba, ami természetesen nem igaz: 1974: Exit Fenyő Miksa. *A kilencvennél idősebb Fenyő Miksát megcsalta az emlékezete... az igazság, hogy soha egyetlen alkalommal nem írtam a Nyugat című folyóiratba. ... Fenyő Miksával két évtizedes budapesti tartózkodásom alatt egyetlen egyszer találkoztam, nem a Bristolban, hanem a Lukács-fürdő uszodájában az ostrom után. ... Fenyő Miksa minderről megfeledkezett – valószínűleg azt hite, hogy a GyOSz patronizálása nélkül senki sem lehetett író Magyarországon.* (201). Márai már 1919-ben közölt egy novellát a Nyugatban, és később itt közölte az *Egy polgár vallomása* első három fejezetét is.

A Márai olaszországi éveiről emlékezők,¹⁰ miközben szívesen idézik a *Naplók* olaszokról és Olaszországról szóló jegyzeteit, arról mindig megfélekeznek, hogy az írónak szinte semmi kapcsolata nem volt sem az ötvenes évek elején, sem a hatvanas-hetvenes években az olasz kulturális-irodalmi közélettel, sem a közelében élő olasz írókkal, értelmiségiekkel. Ne felejtjük el, hogy Márai nagyon gyengén beszélt (írt és valószínűleg olvasott) olaszul.¹¹ Egyetlen konkrét kapcsolatáról tudunk rögtön Nápolyba érkezése után felkereste az öreg Benedetto Crocét, akivel franciául beszélgetett a magyar liberalizmus megsemmisüléséről.¹² Nemcsak nem találkozott olasz írókkal (mint Illyés Gyula és Cs. Szabó 1947 végén¹³), de még műveiket sem látszik ismerni, egyetlen név az új olasz irodalomból, amelyet *Naplójában* megemlít, Tomasi Lampedusáé a *Gattopardo* nagy nemzetközi sikerét követően.

Hasonlóképp semmi kapcsolata nem volt az Itáliában élő magyar értelmiségiekkel, sem az egyháziakkal (Békés Gellért, katolikus költővel, az új Márai-művekről rendszeresen hírt adó *Katolikus Szemle* tudós főszerkesztőjével, Kada Lajos püspökkel és az 1967-ben megnyílt római Szent István Ház alapítóival), sem az Itáliában élő magyar művészekkel, mint Hajnal János festő, Tóth Imre (Amerigo Tot) szobrász, László Margit operaénekes, vagy Milloss Aurél, a római Operaház világhírű balett koreográfusa. Ugyanez megismétlődött 1967 után, amikor teljesen elzárkózott az egyetlen olaszországi élő kapcsolatának látszó Triznya-házaspár lakásán összegyűlő „magyar-kocsmá” tagjaitól, a nápolyi és a többi olasz egyetem magyar tanáraitól, az őt fordító és népszerűsítő

Pálincás László, Ruzicska Pál, Paolo Santarcangeli, Tóth László és Várady Imre professzoroktól, a vatikáni könyvtár magyar történész levéltárosától: Pásztor Lajostól és feleségétől, a római egyetem középkor történész professzorától, a SZER és a Vatikáni Rádió magyar munkatársaiig (mint Bányász Kató, Tóth Ágnes, Mihályi Géza, Szabó Ferenc). Tudomásom szerint nem volt kapcsolata a firenzei Michelangelo-múzeum neves magyar művészettörténész igazgatójával, Tolnay Károllyal, és egykori barátjának, az Auschwitzban tragikusan elhunyt Farkas István festőművésznek Rómában élő fiával sem.¹⁴ Hasonlóképp nem találkozott a Rómába látogató híresebb magyarokkal (Kerényi Károllyal, Cs. Szabó Lászlóval, Fejtő Ferencsel, Sárközi Mátyással), illetve a Triznyáéknál megszálló, a rendszerhűnek igazán nem nevezhető magyar írókkal (mint Pilinszky János, Rónay György vagy Weöres Sándor) sem. Ahogy ő írja *Naplójában*, *egyetlen olaszországi magyar ismerőse a nápolyi domban eltemetett András herceg, Nagy Lajos csúf halált szenvedett testvéröccse volt: Nápoly. A Dómban. András király koporsójának fali sírhelye előtt megkönnyebbülten álldogálok. Ez a halott egyetlen magyar ismerősöm Nápolyban. (Napló, 1948–1952, 89.)*

De nem nagyon érdekelték a műemlékek sem. Emigrációja elején még csak-csak ellátogatott a nápolyi régészeti múzeumba, Pompeibe, a nápolyi nemzeti könyvtárba, de később már erről sem történik említés naplójegyzeteiben. Hasonlóképpen nem érdekelték a nápolyi magyar emlékek, Mária és Beatrice királyné sírjai, a *Donnaregina* és a *Santa Maria Incoronata* magyar témájú gyönyörű freskói,¹⁵ és nem érdeklődött az olaszországi magyar emlékek

10 Tibor Mészáros, *Italia, paradiso degli esuli* (Olaszország a menekült Paradicsoma), „Italia e Italia”, 14–15/2003, 16–17; Antonio Donato Sciacovelli, *L'Italia nei romanzi di Sándor Márai* (Olaszország Márai regényaiban), in „Quaderni Vergeriani”, 3–2007, 75–80; Tóth-Fodor József Péter, *Márai Sándor és Itália*, ELTE, 2012, MA-szakdolgozat.

11 1980-ban írja Salernóba egy olasz ismerősének: *Kedves Máriaó barátom! Elnézést, hogy angolul írok, de mint tudja, olasz tudásom nagyon szegényes.* (1980. júl. 12.) Majd, amikor barátja olaszul válaszol, akkor megpróbál olaszul írni ... *Várni fogom kedves híreiket. Bocsnatot kérek a hibákért, de nem tudok írni olaszul.* (1980. nov. 22.) in *Luce e Mare. Sándor Márai a Salerno, 1868–1980*, a cura di Tibor Mészáros és Gyula Kemény, PIM, Salerno, Edizioni 10/17, 2003. *Naplója* tanúsága szerint Dante *Divina Commediáját* is csak Babits fordításában olvassatta.

12 *Nápoly, Crocénál, 1949.* in *Napló, 1948–1952*, 104–106. Amikor Croce azt kérdezte tőle: *Mit gondol, mi lesz a magyar liberálisokkal, a társadalmi, szellemi elitel?.* Márai azt felelte: *Ha van idejük a bolszevistáknak, akkor elsorvasztják, megfélemlítik az elitet is.* Azt már sem Croce, sem Márai szerencsére nem érték meg, hogy lássák, ennél még rosszabb is történhetett: 1989-ben Magyar-

országon épp a legvérmesebb maoista ifjúkommunistákból alakult meg az új magyar liberális párt.

13 1947 végén a Máraival együtt a genfi konferenciára kiutazott Illyés Gyula és Cs. Szabó László leutaztak Rómába, és római látogatásuk alkalmából Kardos Tibor, a Római Magyar Akadémia igazgatója, tiszteletükre egy írótalálkozót rendezett. Ezen több neves olasz író, Corrado Alvaro, Alberto Moravia, Guido Piovene, Alberto Savino, Leonardo Sinigalli, Giuseppe Ungaretti is megjelent, míg Illyés és Cs. Szabó mellett ott voltak a Piazza Navonán lévő Tre Scalini vendéglőben az Akadémián lakó fiatalabb ösztöndíjas írók, művészek is. Márai természetesen nem tartott Ilyésékkal Rómába, ekkor utazott le feleségével Nápolyba megnézni a posillipoi lakást. Vö.: Sárközi P., *Róma mindannyiunk közös hazája. Róma magyar emlékei, magyarok emlékei Rómáról*, Budapest, Romanika, 2010, 127–135.

14 *Márai Sándor, Európa elrablása*, Budapest, Révai, 1947, 118.

15 1949 januárjában eljut a nápolyi Incoronata (Santa Maria Incoronata) templomba, de nem veszi észre, hogy egy Szent László-ciklus előtt áll: *Az Incoronata templomában magasban Giotto és tanítványainak kopott, rozoga freskói...*(101). Vö.: Sárközi Péter, *Chiesa della Santa Maria Incoronata* in Banfi-Horváth-Kovács-Sárközi, *Itáliai magyar emlékek*, Romanika, 2007, 238–241.

kel foglalkozó magyar irodalom iránt sem. Napló-jegyzeteiben meg sem említi a *Magyarok Rómában* (1898) című könyv tudós szerzőjét, Riedl Frigyeset, sem az italomán Péterfy Jenő nevét, Szerb Antal *Utas és holdvilágát*, Fenyő Miksa itáliai útinaplóját (1963), Szauder József itáliai esszéit (*Ciprus és obeliszk*, 1963), Genthon István *Római naplóját* (1973), de még az 1970-ben a müncheni kiadójánál, a Griff gondozásában megjelent Cs. Szabó László által írt gyönyörű *Római Muzsikát* sem.

Mindennek megemlékezésével nem kívánom megsérteni Márai Sándor emlékét. Egyedül csak arra szeretnék rámutatni, hogy Márai sem Olaszországban (ahol jól érezte magát), sem Amerikában (ahol sokkal kevésbé, viszont sokkal rendezettebb körülmények között élhetett, mint az egyre kaotikusabb Itáliában), nem kívánt másként élni, mint „idegen”, mint hazájából, a magyar kultúrából kizárt emigráns író, és tegyük hozzá, mélységesen megsértett ember. Igaz, ha nem így érezte volna magát, akkor a XX. századi magyar irodalom szegényebb lenne a *Napló* valóban érdekes és elgondolkoztató jegyzeteivel és Kosztolányi híres verse melletti *harmadik magyar Halotti beszéddel*.

Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a Naplójegyzetek és az ezekből írt *Föld! Föld!* (Toronto, 1972) kivételével az emigrációban nem születtek igazi „nagy” Márai művek. A *Béke Ithakában* (London, Lincolns Prager, Magyar Írók Könyvesháza, 1952), igaz, olvasmányos mű (főleg annak a magyar olvasónak, akinek megadatott, hogy Kirké szigetével szemközt nyithassa ki reggelente kölcsönlakásának a terracinai öbölre néző zsalugátereit), de semmiképp sem nevezhető a modern magyar irodalom jelentős alkotásának. Hasonlóképpen az új magyar irodalomkritika által egy kicsit későn felfedezett és véleményem szerint túlbecsült *San Gennaro vére* sem hibátlan alkotás.¹⁶ Megvallom, nekem egy kicsit Márai első itáliai élményeinek és a híres Humphry Bogart-féle *Casablanca* című film

„összegyúrásának” tűnik,¹⁷ de abban igaza van Márai egyik legérzékenyebb magyar olvasójának és elemzőjének, Rónay Lászlónak, hogy a mű egyszerre „regény, esszé, önvallomás, életgyónás”, és „abba a világirodalmi környezetbe tartozik, melyben – Márai megfogalmazása szerint – *csend van*.”¹⁸ Ugyanakkor az is látszik, hogy a *San Gennaro vére*-ben Márai a korábbi regénye, a *Béke Ithakában* szerkesztését ismételte meg: négy leírásban meséli el a Közép-Európából menekült tudós vagy író tragikus halálát, amikor egy vihar során valószínűleg a mélybe vetette magát egy nápolyi, a posillipói kilátó tengerparti teraszáról. Először az emigráns pár környezetében élő olaszok mesélik el egymásnak az „idegenekről” kialakított véleményüket (ez a könyv legszínesebb és legeredetibb része), majd ezt követően a rendőrparancsnok kérdezi ki a halálesetet rögzítő csendőr, majd az idegennel kapcsolatban lévő ferences atya véleményét, míg a könyv végén a menekült idegen élettársa mondja el, hogy társa nem kívánt végleg kivándorolni Ausztráliába, és San Gennaro segítségét kérte, hogy szabadítsa meg az életétől, és végül „a csoda” bekövetkezett.¹⁹ A könyvnek ebben a részében Márai végeredményben az 1948–1952 közötti *Naplókban* az emigránslet kilátástalanságáról kialakított véleményét írta át és adta a rendőrparancsnok, a gyóntató pap és az „idegen” társaul szegődött nő szájába. Ezért is nevezi Rónay László ezt az alkotást *életgyónásnak*.

A többi, hatvanas években írt vagy átdolgozott regény (*Rómában valami történt*, Toronto, 1971; *Erősítő...*, 1976; *Judit és az utóhang*, München, Griff 1980; *Ítélet Canudosban*, Toronto, 1970) megítélésem szerint, semmi esetre sem állítható az *Egy polgár vallomásai* vagy a Krúdy-regény, az első magyar posztmodern remekmű, a *Szindbád hazamegy* mellé.

Úgy érzem, az emigrációban írt művek alapján megállapítható, hogy Márait az általa elfogadott és önként vállalt emigráció és az ezzel járó *irodalomból való kirekesztettség mint író*t elemésztette. Ugyanakkor Márai

16 A regény először 1957-ben német nyelven rövidített formában jelent meg, majd ezt követte 1965-ben a teljes szöveget tartalmazó magyar kiadás. Vö.: Botka Ferenc, *A San Gennaro vére keletkezéséhez*, „Irodalomtörténeti Közlemények”, 2002, 5–6, 526–542. Kulcsár Szabó Ernő szerint a *San Gennaro vére* „egyike a modern magyar epika európai kontinuitást őrző alkotásainak, ... a hagyományos modernségnek azt a különös, jelképességgé dúsított, hűvösen tartózkodó, mégis bensőséges modalitását, a világszerűséget kiegyensúlyozott arányokban újratemtő, újklasszikus szövegeit. ... hiába keressük az 1945 utáni magyar prózáirásában.” (K. Sz. E., *Klasszikus modernség – karteziánus értéktárlatban: Márai Sándor, San Gennaro vére*. „Új írás”, 1990, 5, 101–102.

17 A regény megírására minden bizonnyal a Nápoly mellett Campo

Bagnoliban lévő nagy második világháborús menekülttábor ihlette a szerzőt. Az itt gyülekező, Amerikába és Ausztráliába készülő, a régi világot végképp elhagyni szándékozó közép-európai menekültek sorsa komolyan foglalkoztatta Márait: *Tudják, hogy visszatérni csaknem oly nehéz lesz, mint amilyen nehéz volt elmenekülni*. (Márai S., *Campo Bagnoli*, „Szabadság”, Cleveland, 1950. febr. 15. Idézi Rónay László, i. m., 482.)

18 Rónay László, *Márai Sándor*, Budapest, Akadémiai, i. m., 557, ill. 559.

19 Antonio Donato Sciacovelli, *Credere nel miracolo: la Napoli di Sándor Márai ne Il sangue di San Gennaro* (Hinni kell a csodákban. Márai Sándor Nápoly-képe a *San Gennaro vére*-ben), „Nuova Corvina”, Buapest, 9–2001, 29–39.

Sándor, az ember és a gondolkodó, mint a II. világháború által eltörölt polgári világ egyik túlélője, a naplójegyzeteiben a XX. századi magyar esszéirodalom egyik legnagyobb teljesítményét nyújtja, hasonlót az idős Déry *Ítélet nincse*hez és „napi hordalékai”-hoz.

Naplójegyzeteinek állandó, visszatérő témái: az emigrációs lét „dekompozíciós” folyamata, melynek nyelvi vonatkozásait a *Halotti Beszéd* című versében költői formában is megörökítette,²⁰ az otthon elvesztése, az írói lét kérdésessége, hogy kinek is ír az ember – és mi tagadás: az embergyűlölet is, mely alól csak az olaszok jelentenek kivételt. Kár, hogy a több száz oldalas anyagból csak a háborús naplójegyzeteit formálta át önálló kötet formájába, az 1975-ben megjelent *Föld! Föld!*-ben, mely a *Szindbád hazamegy* és a *Kassai őrző* után, megítélésem szerint, az utolsó igazi nagy Márai-mű.

Az, ha egy író megszabadul attól a kényszertől, hogy másoknak írjon, az a depresszió túl fel is szabadítja. Örkény István idézi André Gide egy gondolatát: *Mióta nem embereknek beszélek, sokkal jobban fejezem ki magam. Többet ismertem meg így az élet titkaiból, mint amennyire mestereim valaha is megtanítottak*, melyhez Örkény István hozzáteszi saját 1956 utáni eltiltására gondolva: *az elnémított író is embereknek beszél, igaz, hogy nagyon kevés embernek. Néha talán csak egynek.* (Örkény I., *Párbeszéd a groteszkről*, Budapest, Szépirodalmi, 1986, 130). Márai emigrációja esetében, *Napló*-ja legalábbis ezt sugallja, talán még ez az egy olvasó is hiányzott.

III. Egy másik írói napló a hatvanas-hetvenes évek magyar irodalmában: Déry Tibor: A napok hordaléka

Déry Tibor, aki Márainál hat évvel volt idősebb, már az első világháború után „kirekesztette magát” politikai és egyéb okokból a magyar irodalomból, akkor, amikor Márai első nagy sikereit aratta regényeivel. Déry viszont akkor lett az új rendszer ünnepeztetett írója, a II. világháború után, amikor Márai egyre elviselhetlenebbnek érezte a magyarországi létet. Az 1956-

os forradalom után Déry Tibor, más író társaival egyetemben, ismét *ki-*, illetve *berekesztődött*, ugyanis 1957-ben letartóztatták, és 9 évi börtönre ítélték az ellenforradalmárnak nevezett, akkor 62 éves kommunista író. A hatvanas évek elején, főleg a külföldi sikereinek köszönhetően nemcsak kiengedték amnesztiával a börtönből, hanem ismét visszakerülhetett a magyar irodalomba. Ekkor írta, megítélésem szerint, három legjobb művét, a *G. A. úr X-bent*, a *Kiközösítőt* és az *Ítélet nincset*.

Ezek után már Déry is csak bestseller-kisregényeket írt (*Félfülű, Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról, Kedves Bó-peer*), illetve az öreg Máraihoz hasonlóan naplójegyzeteket, *A napok hordaléka*-it, melyeket 1964-től egészen haláláig, 1977 nyaráig írt nagy szorgalommal.²¹

Ő is Jules Renard-tól tanulta az írói naplórítást, akárcsak Márai, aki még 1935-ben a Nyugatban tanulmányt jelentetett meg Renard-ról. A francia író szerint „A naplórítást mulattat, elszórakoztat és meddővé tesz. Naplómát olvasgatva mégis azt hiszem, hogy életem legjobb és leghasznosabb munkája” (360), melyhez Déry hozzáteszi: *egyetlen igazi hazám ez a kenyéri kis füzet, melyekbe e sorokat írom.* (554) *Reggelre kelve, alig várom, hogy íróasztalomhoz, füzetem elé kerüljek. Pedig nincs miről szólnak, vagyis túl sok van, hogyszem valami lehetne belőle.* (563) *Vigyázz öregember, hogy gondolkodásod érrendszere idő előtt el ne meszesedjék... Akkor ne mammogj, hallgass el.* (195)

A Márai-naplókhoz nagyon hasonló Déry-„hordalékok” legérdekesebb részei számunkra, amik Márai itáliai életét kutatjuk, az Olaszországról írt „márais” jegyzetek. Déry a húszas évek elején több évig élt (első felesége, majd Füst Milán társaságában) Itáliában, Perugiában, Firenzében és az Adria-tenger partján.²² Olaszul is tudott, nem véletlenül lett Pirandello egyik legjobb magyar fordítója. 1948-ban fél évig lakott akkori feleségével, Oravecz Paulával a Római Magyar Akadémián, majd a forradalom és a börtönök után, novellái és regényei nagy olaszországi sikere révén többször is meghívták Olaszországba. Ezen élményei megtalálhatók *A napok hordalékában* is.

1948 után először 1967-ben volt Rómában egy magyar–olasz írótalálkozón. Természetesen húsz év

20 Szathmári István, *Márai Halotti Beszéd című verséről*, in „*Este nyolckor születtem*”, *Tanulmányok Márai Sándorról*, szerk. Lőrinc Huba, Szombathely, Savaria, 1993.

21 Az összes idézet *A napok hordaléka* Réz Pál által szerkesztett kiadásából való, Budapest, Szépirodalmi, 1982.

22 Füst Milánnal töltött adriai „nyaralásukról” Déry Tibor az *Ítélet nincse* Füst Milán-fejezetében számol be. *12. Hogy szeretett volna élni, s nem értett hozzá?* In *Ítélet nincse*, Budapest, Szépirodalmi 1972, 166–180.

után elrettentí a „modern” Róma szörnyű forgalma, a turisták tömege és mindaz, ami ma is zavarja az Örök Városba először érkező utazót. De Déry, akár csak Márai, azonnal hozzátesszi: *Róma mégis imádnivaló. Most nem járok múzeumba, templomaiba, csak légkörében lengek, sodródok, mint egy öreg falevél a szélben.* (65)

1971 májusában a *Szerelem* című film bemutatójára Déry Tibor Darvas Lili, Töröcsik Mari és a szintén vele együtt bebörtönzött Darvas Iván társaságában megy Cannes-ba, ahol a film elnyeri a fesztivál fődíját. Ugyanez év októberében meghívják a Sorrentói Filmfesztivál elnökének. Természetesen, sem Márai *Naplójában* nem említi Déry Tibor olaszországi sikerét,²³ sem Dérynek nem jutott eszébe, hogy kapcsolatot próbáljon létesíteni a Sorrento közelében élő Máraival. Nem tudtak volna egymásról? Ekkor Márai 71, Déry 77 éves volt.

Az idős Déry olaszországi örömei nagyon hasonlítanak Máraiéihoz: a tenger, a napfény, a reggel és este cikázó fecskék látványa, az olasz emberek kedvessége:

Naplementekor fürödtem a tengerben. Itt már senki sem fürdik, pedig a víz még meleg. Olyan boldog voltam, hogy énekeltem az utcán. (184)

Egy fecske száll fel emlékezetembe, egyenesen a sötétkék nápolyi öböl felől. Ott még október végén is cikáznak a fecskék, a sorrentói magyar hetet is körülhímezték édes csipogásukkal. (197)

Imádom az olaszokat... Színészkednek születésüktől a halálukig, a legócskább naturalista stílusban, s közben mosolyognak az alakításhoz.

Nápolyban nem tudnék élni, még ha egy kis olasz halászfaluval idegzetem és megszokott előítéleteim idővel tán egyezsége tudnának is lépni. (189)

A Déry és Márai közti alapvető különbség a naplójegyzetek alapján mindenekelőtt a két író, a két ember temperamentumában keresendő. Márai depressziós, Déry epikureus alkat volt, és nem kívánt depressziós emigránsként élni és meghalni. Amikor 1973-ban egy francia diáklány azt kérdezte tőle, miért nem disszidált 1956 után, így válaszolt: *Élni tudnék maguknál – mondtam – tán még szívesebben is, mint idehaza, de írni nem. Az író bőre a nemzete, abból nem bújhat ki.* (353)

23 1957–1990 között hét Déry-könyv jelent meg olasz fordításban. Vö.: Sárközy Péter, *A magyar irodalom fogadtatása Olaszországban (1848, 1956, 2006)*, in *Túl minden határon. A magyar irodalom külföldön*, szerk. Jeney Éva és Józán Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 49–64.

Márai Olaszországi jegyzeteiből

Európa Elrablása (1947)

Nyolc nap után elutazom Luganóból. Mikor Chiassóba, a határállomásra ér a vonat, úgy érzem magam, mint aki gondosan kitakarított, meleg, fűtött szobából kilép a zord hideg világba, a szélviharba. De minden, ami az olasz határon fogad, ismerős. Sorbanállás, poggyászvizsgálat. Mint huszonhét év előtt... Fűtetlen vonat. ... Fázom, de otthonosan érzem magam. Mindez ismerős. (48)

Róma. A szívdobbanás, amikor elindulok az aszfalton. Nem én megyek... egy sors lépdél itt, amely egyidős az európai emberrel. (56)

Formiánál a tenger. (71)

Az olaszoknak a mindennapi életben szükségük van színes és mozgalmas nagyság-képzetekre, egyfajta állandó fortissimóra, ez náluk alkati követelmény. ... Hangosak, de szelídek. Kurjongatnak, de emberiek. A lelkük és jellemük még közel van egymáshoz. (85)

Napló 1948–1952

Velence, 1948. október: *A régi szállodában lakom a Cavallettóban... Csend, jó borok, végre megint érett, jó borok.* (82)

Nápoly, Posilipo, 1948. november: *A lakás, mely ott vár, magasan a tenger felett épült. A terrazza, amely a lakáshoz tartozik, a tengerre néz, s egy kertre, mely sötét és fehér krétavonalakkal fénylik a holdfényben.* (83)

Ezek az emberek szomorúak. Nem személy szerint... másképp. Személy szerint sokat nevetnek. De az egész szomorú. (84) *Üvöltve udvariasok.*

Amire Nápoly minden nap tanít: nem túl-élni, nem is magamévá tenni, hanem „csak élni”: ez az igazi feladat. (87)

Egyre messzebb vagyok valamitől? Nem tudom. Lehet, hogy egyre közelebb vagyok valamihez? (89)

Visszaúton zsúfolt vonatra jutok fel. Ez az olasz tömeg engesztelően türelmes. Egy pillanatra sem érzem magam közöttük hazátlannak, kitagadottnak. Ez a nagy, utolsó ajándék. Az olasz mosoly és türelem.

1949. január vége: *Áradó, remegő, kéklő, aranylónapsütés... Földöntúli ez a kékség.*

Ischia: *Tíz év után az első fürdöm a tengerben. A víz kemény, hideg, ismerős, okos.* (111)

Este a dagályban úszom. Amikor partközelve érek, Poszeidon két karral felemel és oly erővel csap a sziklákhöz, hogy kezem, lábam összetörom. (112)

1950. Posillipo: *Délben, a januári fényben, amely olyan édes és lágy, mint nálunk otthon a májusi dél-előttök.*

1951. Cumae: *...Gyalog megyek haza (Posillipóba). Útközben arra gondolok, nagy szerencsétlenség lesz, ha egyszer el kell menni innen. (157)*

1952: *Ez a két év Posillipóban életem legnagyobb ajándéka volt. Mindent szerettem itt, és tudtam, a maguk módján ők is elfogadtak, a délolaszok. ...*

Napló, 1968–1975, Budapest, Helikon 2009.

1970. Salerno. *Dél előtt – a kávézóban, újságvásárlás közben eszméletvesztés. Négy hét egy 25 ágyas korteremben. Négy héten át soha sem unatkozom. Mikor elhagyja a kórházat, megállapítja: Mikor kilépek a teremből, meglepetéssel észlelem, hogy ez az ól, a testi felbomlásnak ez az alvilági istállója adott valamit. Mintha néhány héten át tartoztam volna valahová. (70)*

Nápolyban mostanában semmi sem működik, a közlekedés paralizált, a múzeumok, a hivatalok sztrájkolnak... de valahogy nem lehet igazán, szívből haragudni a nápolyiakra. Ahogy a gyerekekre sem lehet haragudni, akkor sem, ha olyan veszedelmes gyerekek, mint általában a nápolyiak. (75)

Róma ocsmány. A lárma, a tolongás, a ripők hang, a kapzsi sápszédés. (76)

Hiányzik a New York-i Public Library olvasóterme. (79)

1971 Egy hét New Yorkban: *Érdekes város. Nagy hibája, hogy nem embernek való.*

Svájcban: Jólesik a rend, a tisztaság. De ez az életforma majdnem muzeális, steril. (101)

Nápolyban: A hosszú nyár mézédésre érlelte a Campania Felix gyümölcseit. (102)

1972. *Reggel, a késő napsütésben, egy óra a ház-*

tetön. Mint egy öreg gyík, úgy szürcsölöm a napot. Már semminek nem örülök, csak a napsütésnek. (121)

Alkonyatkor, magasan a terrazza felett, a kékes szürke ég halványodó térfogatában, Salerno felett, a tenger felett: a fecskék. Alkonyatkor, villámgyors szárnycsapással eszeveszett balletot járnak – magasan, hihetetlenül magasan keringenek, mint az örültek. (124)

Napsütéses reggel, amikor az ember egy pillanatra visszaemlékezik, homályosan, valamire, amit így neveztek: Élni. (128)

Nápolyban. A város piszkos. De úgy, ahogy egy nemes állat elfekszik természetes piszkában és közben ásít. Az utolsó városok egyike, ahol ennek a szónak: civitas – még mindennapos tapintható értelme van.

Salernóban a pályaudvaron embermagasan állnak az odavetett postaszákok... Sztrájkolnak az autóbuszok, a kórházakban az ápolók beszüntették a munkát... állandósultak az emberrablások és a bombarobbanások. (174)

1979. *Salernóban fagyos tavasz, vicsorgó délolasz télutó. A Csendes-óceán partja barátságosabb éghajlat, mint a Földközi-tenger partvidéke. (83)*

1980

Az olasz orvosok: hónapok óta nem sok eredménnyel iparkodott meggyógyítani. Szégyenkezve előhúz a zsebéből egy szalagra fűzött keresztet. Lourdes-ban volt, onnan hozta. Lehet, hogy igaza van. (99)

Búcsú Salernótól. Helyi szokás szerint mindenki csókkal búcsúzott. Életemben nem csókolóztam annyit, mint az utolsó nap Salernóban – az én életkoromban ez majdnem szexuális teljesítmény. De nem volt könnyű megválni a szép, szomorúan előkelő várostól. Az emberiség egyik utolsó rezervációs területe Felix Campania, mely most éppen nem felix. (99)

Vigasztaló volt köztük élni, az eszes, jómódorú és emberséges délolaszok között Itáliában. (100)

MEZEY KATALIN

Várkonyi Nándor elnémitása

Várkonyi Nándor kiiktatása a magyar irodalmi és kulturális köztudatból az elmúlt 60 esztendő kultúrpolitikájának igen komoly teljesítménye. Várkonyi Nándor 52 éves volt 1948-ban, amikor az elnémitás sorsára jutott, és sokrétű, fáradhatatlan munkássága révén a magyar irodalom különböző generációinak igen sok képviselőjéhez személyes, jó kapcsolattal kötődött, irodalomtörténeteinek és főként *Sziriat oszlopai* című művelődéstörténeti munkájának köszönhetően ismert volt, sőt népszerűségnek örvendett a szélesebb olvasóközönség körében is.

1927-ben bízta meg őt – rendkívüli tájékozottságát, olvasottságát, páratlan szellemi képességeit ismerve – a neves irodalomtudós, Tienemann Tivadar azzal, hogy írja meg az 1880–1920 közötti időszak magyar irodalmának történetét. A Várkonyi Nándor által választott munkamódszer eredményeként az elkészült, *A modern magyar irodalom története 1880–1920* című kötetben mintegy ezer író szerepel. A beválasztott kortárs írók mindegyikének levelet írt, kérve, hogy küldje el a készülő mű számára rövid szakmai életrajzát és legfontosabb műveinek jegyzékét. (Pedig akkor még nem az interneten folyt a levelezés, hibátlan gépirással, borítékokat címezve, postaköltséget fizetve kellett szétküldenie leveleit.) E széleskörű kapcsolatfelvétel során olyan, épp csak pályára állt fiatalokat is megkeresett, mint pl. Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Papp Károly. Ekkor került – először csak levelező – ismeretségbe Kodolányi Jánossal is. Már 1927-28-ban felfigyelt rájuk, már akkor tudta, hogy ezek a húszas éveikben járó – tehát nálánál fiatalabb – költők, írók is beletartoznak a magyar irodalom történetébe. Munkamódszere az éles szemű értékválasztáson túl rendkívüli alázatról és munkabírásról, az irodalomtörténeti szakma iránti megalkuvás nélküli elkötelezettségről tanúskodik.

Várkonyi Nándor irodalomtörténete persze hamarosan parázs viták és konfliktusok forrása lett. Az, hogy kit milyen terjedelemben tárgyalt, mutatott be a kötet, megosztotta az irodalmi életet. Sokan sértett hiúságukban szembefordultak vele, és minden fórumon támadták. Irodalmunk akkori legnagyobb alakjai viszont egy életre barátjukként tartották számon őt, és ápolták a hozzá fűződő kapcsolatot.

Ekkortól fonódott össze írói-szerkesztői pályája például Szabó Lőrincével is, a rendszeres levelezésen túl kölcsönösen publikáltak az egymás által éppen indított folyóiratokban, vagy egymás szerkesztőtársai voltak éveken át. Illyés Gyulával a híressé lett francia nyelvű Pogány-féle magyar versantológia, ill. a Gara-féle prózaantológia szerkesztése ügyében is levelezett. Kodolányi Jánosnak nemcsak barátja, de életművének szellemi formálója, írói kibontakozásának segítője lett.

Elmondható az is, hogy megjelent vaskos kötete irodalomtörténet-írási hullámot indított el. Példaként elég, ha Szerb Antal (*Magyar irodalomtörténet*, 1934, *A világirodalom története*, 1941) vagy Babits Mihály (*Az európai irodalom története*, 1936) műveire utalunk. De nem csak ennek az 1928-ban megjelent kötetnek, majd bővített változatának, a hasonló alaposággal szerkesztett, 1942-ben kiadott *Az újabb magyar irodalom története 1880–1940* című könyvének köszönhetően szövődött össze híre-neve a határokat átívelni kénytelen magyar irodalom minden generációjával. Nagy számú publikációjával: eredeti műveivel, verseivel, prózáival, de műfordításaival, recenzióival, esszéivel is jelen volt minden arra érdemes irodalmi és kulturális folyóiratban. Pályakezdésétől Osvát haláláig rendszeres szerzője volt a Nyugatnak. (Osváthoz komoly barátság fűzte, és nagy megrendülést okozott számára halála. Ha további Nyugat-beli szereplését nézzük, kitűnik, hogy pályájában is törést jelentett ez a tragikus esemény.) Számos kortárs, aktuális művet fordított le pl. francia nyelvről magyarra, és nem egyszer kavart vitát eredeti gondolatvilágú, a kor nagy szellemi irányzatait ismertető vagy éppen kritizáló esszéivel. Részt vett számos új, generációs irodalmi fórum szerkesztésében is.

De képességei nemcsak a filozófiai, a szellemi, a művészi teljesítmények sokaságában, nemcsak az értékek felfedezésében, nemcsak a példátlan lexikális tudásban nyilatkoztak meg. Közismert, hogy rendkívüli nyelvtelenség volt: 40 éves korára az összes élő európai nyelvet írta-olvasta, beszélt, hasonlóképpen az európai kultúra megismeréséhez szükséges holt nyelveket is, a hébertől (az egyetemen hebraisztikát is tanult) a görögig, latinig és tovább. Általában eredeti nyelven olvasta a kortársakat és persze a klasszikusokat is.

Különleges memóriája volt: az agya lefényképezte a látott szöveget. Ezt az adottságot a pszichiátria betegségként tartja számon. Galsai Pongrác, aki

Pécsett szintén tanítványa volt, megírta a Várkonyi Emlékkönyvben, hogy ha ránézett egy oldal sűrűn nyomtatott szövegre, rövid rögzítés után fejből pontosan el tudta mondani azt. Ráadásul még egy hónap múlva is betűre pontosan emlékezett a „lefényképezett” szövegre. Talán ez a különleges adottsága is okozta, hogy ha nem végzett szellemi munkát, ha nem írt, úgy érezte, hogy „dörömbölnék a fejében”, hogy valami szét akarja feszíteni a két halántékát. Ki kellett írnia magából a gondolatokat.

Sorsának különös keresztje, hogy 1920-ban teljesen megsüketült. 1914-ben, az első világháború kitörésekor első éves egyetemista volt. 1916-ban, ahogy a *Pergő évek* című önéletrajzi regényében írja, „berántották” a hadseregbe, s ott rövid időn belül egy olyan fertőzőes középfültőgyulladásra kapott, aminek következtében már akkor egyik fülére megsüketült. Ez is oka volt, hogy 1917-ben leszerelték, bár tüdővésszel is megfertőződött ezekben a háborús hónapokban. 1920-ban váratlanul, egyik pillanatról a másikra elnémult körülötte a világ. Egyszer azt mondta egyik ismerősének: „Hála Istennek, megsüketültem.” S a kérdésre, hogy miért hála Istennek?, miért szerencse ez? – azt felelte Várkonyi: Ha nem süketülök meg, még jobban szétapróztam volna magamat, nem tudtam volna még ennyire sem az életművemre, az irodalmi munkásságomra koncentrálni.

1924-től Pécsett egyetemi tanárként és az egyetemi könyvtár könyvtárosaként dolgozik. Itt is írógenerációk sorával találkozik, mondhatni, írógenerációk sorát indítja el pályáján Weöres Sándortól kezdve Csorba Győzőn, Gáspár Margiton, Tatay Sándoron és másokon át egész Mészöly Miklósig.

1941-ben, tiltakozásul a hitleri „Ostmark-program” ellen, amelynek Pécsett volt a központja, és amely a Dunántúl elgermánosítását és a német birodalomba való beolvasztását tűzte ki célul, Pécs város akkori vezetői és értelmisége szükségét érezte, hogy útjára indítson egy magyar kulturális folyóiratot. A *Sorsunk*, amely a Janus Pannonius Társaság égisze alatt, Várkonyi Nándor főszerkesztésével Hitler nagyszabású politikai hadműveletének kívánt ellentmondani, s hamarosan a magyar szellemi élet fontos fóruma lett 1948-ig folyamatosan megjelent. Furcsa módon később emiatt a nyilas-hatalommal való együttműködéssel vádolták meg a lapot és Várkonyit is, mondván, hogy a *Sorsunk*at a nyilas kormány megtúrte, míg a többi irodalmi lapot sorra betiltotta. Pedig a

Sorsunk megjelenése kizárólag annak a szerencsének volt betudható, hogy Weöres Sándor, a lap egyik alapítója és állandó munkatársa, véletlenül – nincsenek véletlenek, persze – az akkori pécsi polgármesterhelyettesnek, Blaskovich Mihálynak az unokaöccse volt. Így azokban az időkben a város adott hónapról hónapra engedélyt a folyóirat megjelenésére. Engedélyezte, hogy megszólaljon a magyar irodalom egészen 1948-ig.

Ekkor azonban megtörtént Várkonyi Nándorral is az, ami az akkori írógenerációk legjobbjaival rendre megtörtént: ismét – de ezúttal más dimenzióban – elnémult körülötte a világ. Kiiktatták őt a magyar irodalmi életről, s ez a kiiktatás olyan sikeres volt, hogy 1994-ben, amikor elkezdtek újra kiadni műveit, illetve kiadni hétezer kéziratoldalas írói hagyatékát, ami soha nem jelent meg azelőtt, a „szakma” látatlanban elutasító hozzáállása, a fiatalabb generációk részéről pedig a teljes ismeretlenség fogadta. Ezen még a *Sziriat oszlopai* hetvenes évekbeli két kiadásának híre sem enyhített sokat.

Ha megnézzük, hogy milyen eszközökkel történt egy ilyen, mélyen a magyar szellemi, irodalmi életbe beágyazódott személyiségnek, egy ilyen hatalmas tehetségű, sokakat magához vonzó embernek a kiiktatása, aki ráadásul mind irodalomtörténeteivel, mind *Sziriat oszlopai* (1941, 1942, 1972, 1984, 2002) című kultúrtörténeti munkájával az olvasók széles táborát is meghódította, akkor rábukkanunk a többé-kevésbé mindannyiunk által ismert, átélt politikai hecckampányokra és hatalmi manipulációkra. Ezek természetesen nagyon sokfélék, az útban lévő személy nyílt, máskor titkos likvidálásától, bebörtönzésétől a kenyérkereső foglalkozásából való elbocsátásáig, anyagi javainak elkobzásától a családjával való megszarolásáig terjed és tovább. A sajtó által indított rágalomhadjárat esetünkben, de tágabban tekintve is minden ilyen folyamatnak nagyon fontos részét képezi. Balzac *Elveszett illúziók* című regényében ennek – talán első – pontos leírását olvashatjuk, mindenkinek ajánlom figyelmébe, mert a mai napig azt a módszert használják a sajtó- (és média-) hecckampányok, amit leír. Mi kell hozzá? Egy vagy több célszemély, akiket becsületüktől, szakmai előmenetelüktől, társadalmi cselekvőképességüktől meg akarunk fosztani, kell hozzá jó pár ugrásra kész, egy kézből etetett és pénzért mindenre kapható sajtóorgánium, és kell, természetesen egy kellőképp hiszékeny, minden új információ

gyanakvás nélkül, kritikátlanul kapva-kapó társadalom. Miklóssy Endre idézte Hamvas Béla zseniális elbeszélését: amikor egy vándor idegen vidékre érkezvén megkérdezi az ott élőktől, hogy most ott éppen mit hazudnak? Mit kell hazudni? A magyar társadalom tagjai, sajnos, sokszor nem teszik fel ezt az élettapasztalatról tanúskodó kérdést. Nem tudnánk, hogy fel kell tenni? Elhisszük, amit el akarnak hitetni velünk, mondván, hogyha minden újság, rádió, tévé ugyanazt harsogja, akkor az biztos igaz. Kell ez a hiszékenység a rágalomhadjáratok eredményességéhez, és kell a mások bajba jutása feletti káröröm is. Tehát kell a meggyengült társadalmi kohézió, hogy ne azonosuljak a bajba jutottal, még ha hozzám tartozó is, hanem határolódjam el tőle.

És mit szokás rágalomként a kipécézett fejére szórni? Az irodalom, a szellem világában általában két dolgot: az egyiket hangosan, a másikat az úgynevezett „suttagó propaganda” segítségével. Hangosan, rossz esetben azt, hogy politikailag ártalmas és veszélyes, enyhébb esetben, hogy felelőtlen, hogy nem tartozik a politikai progresszióhoz. Korábban azt mondták, hogy a nép ellensége, a kizsákmányolás híve, nacionalista, irredenta, reakciós, klerikális, sőt klerikális reakciós, stb.

A suttagó propaganda pedig azt hírelte éppoly intenzíven: „Nem igaz ugyan az a sok minden, amit mondanak róla, hogy reakciós, hogy ellenséges, meg hogy veszélyes lenne. De az biztos, hogy tökéletesen tehetségtelen, a művei rosszak, nem érdemes foglalkozni vele. Nem vetted észre? Idejétmúlt, unalmas, egy esztétikailag értékelhető sora nincs...” A művészvilágban, a szellemi életben ez a két eszköz együttesen nagyon sokra megy. De persze ez csak az előtűz, nem maradnak ennyiben a dolgok.

Hallottunk a szocialista országokban, köztük Magyarországon, a könyvtáraknak 1946–53 között megtörtént „kiselejtezéséről”. Ugyanez a Szovjetunióban már a húszas-harmincas években lezajlott. A világtörténelem legnagyobb szervezett könyvpusztítása. Ebből a folyamatból mi is jócskán kivettük a részünket, mint Sipos Anna Magdolna megírta: körülbelül húszezer címet (azaz több millió kötetet) selejtezték ki országszerte. Könyvtárosokat, diákokat, tanárokat, hivatalnokokat, „egyszerű párttagokat” mozgósítottak az ügy érdekében, és teherautókon hordták a rengeteg könyvet a zúzdákba.

Zárójelben: képzeljük el a pécsi egyetemi könyvtár könyvtárosát, Várkonyi Nándort, a mindkét fülére

süket, kiváló író, kultúrhistorikust és bölcselet, amint éjszaka a város központjából tolja haza nyolc kilométeren át rácvárosi lakásába letakart babakocsiban a pécsi egyetemi könyvtárból a kiselejtezésre, elpusztításra ítélt legfontosabb köteteket. Mit kockáztatott akkor ezzel? Ezt talán ma is tudja mindenki. Hiszen az írók társadalomból való kiiktatásának csak az egyik módszere volt, hogy a munkáikat indexre tették, kivonták a forgalomból, és többet nem adták ki. A szilenciumon, az elhallgattatáson, a lejárató-hadjáraton túl, ami az erkölcsi és szakmai megsemmisítésüket biztosította, sok egyéb módszer is volt. Tudjuk, hogy másokhoz hasonlóan nem egy író is elvitt éjszaka az ÁVO: vallatták, megkínózták, börtönbe zárták vagy internálták őket Kistarcsára vagy a megsemmisítő táborba, Recskre. (1956 után megint több írónemzedék került valamilyen módon a büntetőintézmények látókörébe.) Tehát nagyon sokat kockáztatott Várkonyi, amikor az elpusztításra ítélt szellemi értékek megmentése érdekében szembeszegült a politikai akarral.

De ha már, hát nem is ez a legmókásabb ebben a történetben. Hanem az, hogy az örökösai megpróbálták eljuttatni a felszabadult, rendszerváltó könyvtári struktúrába Várkonyi Nándor könyvhagyatékát. Végül 2012 tavaszán sikerült is: a Pécsi Városi Könyvtár egyik helyiségében megnyílt Várkonyi Nándor emlékszobája, és elhelyezést nyert benne értékes könyvgyűjteménye, miután az illetékes könyvtári vezető felvilágosítást nyert arról, hogy egyáltalán ki is az a Várkonyi Nándor. Pécsett! Dicséretére legyen mondva, hogy végül nem gördített akadályt, és így Várkonyi Nándor emlékszobájának könyvespolcaira visszakérültek azok a könyvek is, amelyeket ő mentett meg a bezúzástól hatvan éve.

A teljes kultúraváltás szándéka ismert volt, mert a Szovjetunióban ez a kultúraváltás az 1920-as évektől kezdődően megtörtént. Várkonyi tudta, hogy ebben a politikai rendszerben ez elkerülhetetlen. Jól ismerte és pontosan írta meg többek között az „októberi puccsnak” is elborzasztó, gátlástalan erőszakosságát nagy munkájában, *Az ötödik emberben*. Tehát tudta, hogy vérre megy a játék, mégis a maga eszközeivel, a maga személyiségével akadályt próbált állítani ennek a barbárságnak az útjába.

Egy rövid idézet segítségével szeretném érzékelteni azt az állapotot, amelybe a szerkesztői munkától és a publikálás lehetőségétől megfosztott, politikailag megbélyegzett, szakmailag megsemmisített Várkonyi Nándor került. Érzékletesen örökítette

meg az eltiltás után beálló személyiségállapotot a *Pergő években*. A világháború idején, amikor besorozták katonának, utólérte őt egyfajta depresszió. Erre hivatkozik az idézet elején: „Ennek a kórságnak az igazi természete harminc év múlva világosodott meg előttem. 1948 után Kodolányi Jánost és engem feketelistára tettek, elnémítottak. A kényszerű tetlenségben kezdtem olyanszerű tüneteket észlelni magamon, mint amit katona koromban, s hasonlókat figyeltem meg Jánoson gyakori és hosszas együttléteink alatt. Régi emlékeim alapján drótsövénypbetegségnek mondtam állapotunkat, de ez a diagnózis csak hasonlatképpen volt helytálló, hiszen fizikailag elvileg szabadon mozoghattunk. Megtudtuk, hogy három dimenzió nem elég. Valójában az történt, hogy kiestünk a tér-idő kontinuumból. Az idő állt fölöttünk, megsűrűsödött, pszichénkre a bűvárharang fojtó légnyomása nehezedett. Ennek ismeretében nem volt nehéz erélyes és eredményes gyógy módot konstruálnunk. A legfontosabb, hogy ilyenkor az ember megállapítsa egyéni tér-idejét s ennek relativitását, relációját a környezetéhez.”

Ennek az erélyes és eredményes gyógy módnak köszönhető, hogy az elhallgattatás éveiben mind Várkonyi Nándor, mind Kodolányi János nagy léptékű és terjedelmű életművet hozott létre. Tehát ahogy a politikai hatalom kidolgozta és bevetette a maga szocio-technikáit üldözöttei ellen, hasonlóképpen az olyan üldözöttek is, mint Várkonyi és Kodolányi, felmérték a helyzetüket, és megalkották a maguk külön világát, külön tér-idő valóságát, és dolgozni tudtak életművük kiteljesítésén. Megkérdeztem egyszer dr. Várkonyi Pétertől, Várkonyi Nándor fiától, hagyatéka gondozójától, hogy hitt-e vajon abban az édesapja, hogy ezek a művek valaha megjelenhetnek? Hiszen *Az ötödik emberben* például több mint száz oldalon taglalja Marx munkásságát, a marxizmus létrejöttét, célját stb. És ennek a fejezetnek *Az antitalentum* a címe. Ezt természetesen Marxra értette. Ám Várkonyi úgy használta ezt a kifejezést, ahogy az Antikrisztust szokták emlegetni. Hogy Marx egy félelmetes talentum volt, csak éppen nem az építkezés, hanem a rombolás talentuma. Le kell rombolni minden társadalmi hagyományt és tudást, minden társadalmi közösséget, minden szellemi értéket, amit létrehozott odáig az emberiség, ez a marxizmus lényege. „A múltat végképp eltörölni...” – ez kell ahhoz, hogy egy teljesen új társadalmi struktúra és szellemi közeg jöjjön létre.

Ráadásul nemcsak megírta istenkísértő nyíltsággal a „keleti világ alkonyát”, de kéziratát oda is adta néhány tanítványának, barátjának elolvasásra. Becsületükre válik, hogy egyikük sem szaladt vele az államvédelmi hatósághoz. Várkonyi nagyságát mutatja, hogy nyugalommal kívül tudott helyezkedni korán. Akkoriban, az ötvenes, hatvanas években ereje teljében volt az ún. szocializmus, lövöldözték fel az ürbe az embereket, a világ első katonai hatalma volt a Szovjetunió. Úgy nézett ki, hogy a szocializmus méltó versenytársa a kapitalizmusnak, az imperializmusnak. Hitt-e abban Várkonyi Nándor, hogy van jövő, amelyben írásai érvényre jutnak, megjelenhetnek?

– Hitt – volt a válasz. – Teljesen biztos volt benne. Tudta, hogy a történelem ura a teremtő Isten, és hogy a legkegyetlenebb hatalom is lehanyatlik egyszer. – És hétezer kéziratoldalt hagyott maga után egy faládjában. A gyermekeire hagyta, miután megeskette őket, hogy csak akkor adják ki a kezükből, ha valóban megváltozott körülöttük az a bizonyos tér és idő, amely a bűvárharangját 1948-ban ráeresztette.

Halála előtt hat évvel elgondolkodtató dolog történt vele, aminek következtében befejezetlen maradt *Az ötödik ember* hatalmas folyama. Megírta a *Sarló és kalapács* című fejezetet, a szovjet hatalom megszületésének történetét, de a *Horogkereszt és vesszőköteg*, a nemzeti szocializmusról és a fasizmusról szóló rész már nem készült el, csak a vázlatpontjai maradtak fenn. Váratlan megkeresés érte Várkonyi Nándort. Mint említettem, véleményezésre többeknek megmutatta írásait, holott azok, ahogy a hajdani szocialista szerkesztőségekben mondani szokták: „rendőrért kiáltottak”. Elsősorban *Az ötödik ember* kézírata miatt bármikor perbe foghatták és lecsukhatták volna őt például „a társadalmi rend felforgatására irányuló tevékenység” vádjával. De nem ez történt. Meggyőződése, hogy a mindenki után szimatoló politika tudomására jutott, hogy mindenek ellenére, filléres gondokkal küszködve, nyugdíjasan is munkát vállalni kényszerülve ez az ember mégis ír, és valószínű olyan dolgokat ír, amiket nem kellene, hogy megírjanak. És úgy döntött, hogy meg kell próbálni valahogy leszerelni őt. Megkereste egy nagyon művelt, nagyon tájékozott – ebből a szempontból igazán dicsérendő – szerkesztő, művelődéstörténész, aki akkor a Magvető Kiadó igazgató-helyettese volt. Megkereste azzal, hogy ő kieszközölje hírhedt igazgatójánál, hogy megjelenjen újra Várkonyi nevezetes műve, a *Sziriat*

oszlopai. Kéri tehát a kéziratot. Persze, nem gondolták, nem tudták, bár lehet az is, hogy gondolták és tudták, hogy Várkonyi Nándor időközben azt a vékony kis könyvet ezernél több oldalas két kötetté fejlesztette. Az egyik kötet *Az elveszett Paradicsom*, amely több mint ötszáz oldal, és amelyben a *Sziriat oszlopai* első változatának három fejezetét bontotta ki a szerző. A másik meg maga a kiteljesített, szintén több mint ötszáz oldalas *Sziriat oszlopai*. Várkonyi mind a kétöt benyújtotta a kiadónak. *Az elveszett Paradicsom*ot hamarosan visszakapta, ez a mű elfogadhatatlan volt az akkori magyar könyvkiadás számára. De a *Sziriatra* szerződést kötöttek, nagy előleget fizettek, olyat, aminek segítségével el tudott költözni rossz állapotban lévő kis rácvárosi házából egy modern panellakásba az író. Az idős embernek, aki feleségével együtt sok munkával, nagy szegénységben élt, ez igen komoly lehetőség volt.

A kiadóban viszont elkezdtek olvasni a *Sziriat oszlopa*it. Olvasni és kihúzgálni. Megérkezett az új lakásba a *Sziriat oszlopa*inak korrektúrája, amit úgy vágott Várkonyi Nándor a földhöz, hogy a több száz oldal szanaszét repült. Azokhoz a kihagyásokhoz képest is, amelyekbe már kényszerű módon beleegyezett, drasztikusan meghúzták a könyvet. Úgy adtuk ki tehát 1994-től a Várkonyi Nándor életműsorozatban újra a két, hetvenes években már megjelent kötetet, hogy azokat szerkesztőként én magam vettem össze sorról sorra az eredeti kézirattal. A *Pergő évek* jó egyharmadát, a *Sziriat oszlopa*inak több mint egynegyedét kellett visszaírni. Az állt például önéletrajzi regényében, a *Pergő évek*ben, hogy a Pozsonyközei kis faluban, Stomfán, ahol 1920-ban a gróf Károlyi család gyermekeinek tanítója volt, az etnikai ellenségeskedés ismeretlen volt. Ezt csak a csehszlovák állam megalakulása után odaküldött cseh hivatalnokok, tanítók hozták divatba. Persze, hogy ez a mondat nem került bele a Magvető kiadásába. Ahogy az a rész sem, amiben – a múlt század első éveiben, jóval a ún. „szocializmus” kudarca előtt – egy nyitrai szerzetes tanár a középiskolások kérdésére válaszolva pontról pontra kifejti, hogy miért és miben életszerűtlen és kivihetetlen a marxizmus által elképzelt társadalmi berendezkedés.

Mindent helyreállítottam, amit kihúztak, és mindenütt megjelöltem a korábban cenzúrázott szöveget. Ezekből pedig egyértelmű és nyilvánvaló, hogy a kihúzások nem azt szolgálták, hogy jobb legyen a mű, hanem azt, hogy valamennyire megfeleljen az ideológiai elvárásoknak és azoknak a történelmi hazugságoknak, amelyeket mindenkinek kötelező volt elhinnie. Ne tanúskodjék másról senki.

És hogy olykor nemcsak meghúzták, hanem ha úgy tartották jónak, bele is írtak a kéziratokba, arra a *Pergő évek* esete a bizonyíték. Egy helyen az eredeti kéziratból a megjelent változat két-három bekezdése hiányzott. Két-három bekezdés, amelyek az első világháborúra vonatkozó, meglehetősen sematikus történelmi magyarázatot tartalmaznak. Várkonyi Nándor nagyon precízen összerendezte hátrahagyott írásait, de hiába kerestem, ezek a bekezdések nem szerepeltek sehol. Tehát kéretlen társszerzője is volt olykor az akkoriban publikált műveknek. (Itt ez azért történhetett meg, mert a Magvető felkérésére megírt *Pergő évek* már az író halála után jelent meg. A Kodolányi Jánosról szóló fejezet írása közben megbetegedett, és kevéssel később, 1975. március 11-én szívinfarktusból halt meg.)

Mindenkinek szívből ajánlom Várkonyi Nándor műveit, bár többnyire nem könnyű beszerezni őket. *Az ötödik ember* három kötete, a *Varázstudomány*, a *Sziriat oszlopai* és *Az írás és a könyv története* maradéktalanul elfogyott. Nem a könyvtárak vásárolták meg őket, húsz-harminc példánynál többet nem vettek meg, és sajnos, azokat sem tartják polcon. A széles olvasóközönség vette meg az eddig tizenegy vastag kötetből álló életműsorozat egyenként ezer-ezeröttszáz példányát, és ma is hosszú előjegyzési listák vannak rájuk az antikváriumokban.

Szinte naponta megkérdezik tőlem, mikor adjuk ki újra ezeket a könyveket? Pénz kérdése az egész: jónéhány milliócska – támogatás – hiányzik ahhoz, hogy újra megjelentessük őket. A nagy terjedelmű, igényes kivitelű kötetekből legalább három-négyezret kellene – megfelelő hírveréssel – piacra bocsátani ahhoz, hogy a könyvek árban is versenyképesek legyenek. Ekkora befektetéshez sajnos egyelőre nincs elegendő pénze a Széphalom Könyvműhelynek.

ALAIN MINC
Az új középkor

(részlet)

Nem tudom, tragikus-e a történelem, de meggyőződésem, hogy úgy kell tennünk, mintha az volna, hogy azzá ne váljék.

Miután hozzászoktunk a szörnyű mézárásokhoz és a legőrültebb diktatúrákhoz, történelmi derülátásunk elhomályosult: véget ért egy olyan háromszáz éves korszak, amely egyszerre kényszerítette ki mind a haladást, mind a rendet. A haladást, amelyről azt hittük, hogy civilizációnk sajátja, hiszen úgy látszott, botlásai dacára, a történelem mégiscsak jó irányba tart: a kommunizmus hosszas uralma már-már a végletekig megerősítette ezt a meggyőződést. És ezzel együtt a rendet, annak a világnak a rendjét, amely egyensúlyára talált az imperializmusban, a gyarmatosításban és az egymást segítő nemzetek összhangjában. Ezek, mondogattuk, a Modern Idők. Vajon nem egy olyan periódus zárul le most, amely látványos hanyatlással visszavezet bennünket egy új középkorba?

Ez a gondolat – bármennyire is furcsa – nem új, korábban már Bergyajev is fölvetette: „Konvencionálisan új középkornak nevezem a hatalom legitim elvének, valamint a monarchiák és a demokráciák jogelvének bukását és azok helyettesítését az erő, az életenergia, a spontán szerveződések és társadalmi csoportosulások elvével.” Ma még sem az erő, sem az életenergia nem látszik különösebben fenyegetőnek, ami azonban a többit, a legitim rend fölbonlását, a bizonytalan és véletlenszerű struktúrák megjelenését, a spontaneitás diadalát illeti, sok az egyezés.

Mindez nyilván nem a kommunizmus bukásából következik, de arra vezethető vissza. A nagy összeomlások lökéshullámának nincs párja talán egészen a római birodalom bukása óta. Ehhez képest a török birodalom összeomlása, az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása, a német birodalmi törekvések bukása mind helyi jelentőségű eseményeknek tűnnek föl. A szovjet impérium, mivel világalomra tört, sikeresen befolyása alá vonta az egész világot: saját államaiban természetes módon; saját hatósugarában pedig nyilvánvalóan; sőt még ellenfeleit is befolyásolta, akiknek a jövőjét – bűnbakként vagy fenyegetésként, fantazmagóriaként vagy partnerként

hatalmába kerítette. Ekkora „teljesítményre” egyetlen birodalom sem volt képes: még Róma sem, amellyel szemben a távoli barbárok megtehették, hogy nem törődtek vele. Egy ekkora megrázkódást, a kommunizmus halálát senki sem úszhatta meg sértetlenül. A kommunizmus utáni korszak nem tekinthető sem a piacgazdaság vitathatatlan diadalának, sem a nemzetek bosszújának, sem valamiféle feltételezett amerikai impériumnak. Mindegyik állítás igaz is, meg nem is. Éppen ez a tény, hogy képtelenek vagyunk fölfedezni a posztkommunista világ alapelvét, vezet el bennünket, a maga módján, az új középkorhoz.

Ez valóban új középkor: a szervezett rendszerek hiánya, mindenféle központ eltűnése, cseppfolyós és ködös szolidaritások megjelenése, a bizonytalanság, az esetlegesség, az elmosódottság. Új középkor: a minden ellenőrzés nélkül szaporodó „szürke zónák” és a kialakuló orosz zűrzavar, amely a maffia és a korrupció révén fölmozsolja a gazdag társadalmakat. Új középkor: a rációnak mint alapelvnek a bukása a primer ideológiákkal és a hosszú ideig eltűnt babonákkal szemben. Új középkor: a válságok, a megrázkódtatások és a görcsök újból hétköznapjaink díszleteivé váltak. Új középkor: a „rendezett” világ fokozott tévesztése a cselekvési eszközeink, lásd az elemzőképességünk számára mind áthatolhatatlanabb terekkel és társadalmakkal szemben.

Vajon ez az új középkor egy újabb, hosszú korszak hajnala, vagy pedig csupán egy brutális, ám mégiscsak kurta zárójel? A napról napra egyre inkább gyorsuló idő vajon mindennek egyik tünete lenne? Ez az új középkor a maga dicső és hanyatló korszakaival egy fölgyorsult időben zajlik majd le? Ezekre a kérdésekre nincs válaszunk, csupán meggyőződésünkre támaszkodhatunk. Mindaz, amit hajdan évszázadokban mértünk, most évtizedek alatt zajlik majd le, olyannyira gyorsan, hogy nemzedékünknek nem is lesz más esélye: csak arra, hogy kényszerű résztvevője legyen.

Kartézianus szellemünk számára ez a forradalom a hanyatlással azonos, és fennáll a veszély, hogy nem lesz rá más válaszunk, csak a passzivitás. Fekete lyukak, zűrzavar, összefüggéstelenség, kiszámíthatatlan szolidaritások: megannyi analógia az első középkorral, egészen a századunk végére kialakult új világvége-érzettel: az 1000. évtől való nagy félelmet követi most a 2000. évtől való rettegés? Kétségbeejtő: ilyen keveset fejlődöttünk volna?

Éppen ellenkezőleg, az a dolgunk, hogy gondoljuk végig a bizonytalant, éppen olyan gondosan, mint korábban a valószínűt; hogy új koncepciókat találjunk ki, de értékeljük át az állam szerepét; hogy próbáljuk meg visszaállítani a súlyoknak és ellensúlyoknak a

nemzetközi viszonyokat strukturáló bonyolult játékát! Újból, végre! Tegnap ahhoz volt jogunk, hogy az optimizmus fatalistává tegyen; ezentúl a pesszimizmusnak kell merésszé tennie bennünket.

Beke Mihály András fordítása

BEKE MIHÁLY ANDRÁS A francia jóslat

Ki merne manapság arról beszélni, hogy „történelmi ostobaság” volt Ausztria–Magyarország megsemmisítése 1918-ban; hogy Clemenceau tévedéseinek köszönhetőek a huszadik század nagy drámái, beleértve „a versailles-i diktátumot” és a második világháborút is; hogy „a kontinentális törésvonal Közép-Európa szívébe hatol, a megoldhatatlan magyar kérdésbe torkol”; hogy a trianoni „trauma élő, közvetlen és gyötör”; hogy „nem jó szlováknak lenni Szerbiában, magyarnak Szlovákiában vagy Romániában...”; hogy „egyetlen állam sem lehet biztos *ad aeternam* a határait illetően. Sem a törekenyebbek Kelet- és Közép-Európában, sem a megállapodottabb országok a földrész nyugati felében...”; hogy az „erdélyi feszültség” hovatovább nemzetközi közbelépést követelhet meg; hogy a szovjet birodalom bukását követően rendezni kellett volna a kelet-európai határok kérdését?

Ám ha mindezt, a magyar szemérmességet zavarba ejtő módon, egy kortárs divatos francia esszéíró mondja – akkor talán érdemes odafigyelni a szavára. Különösen, ha tudjuk róla, hogy nem mellesleg Nicolas Sárközy francia ex-elnök barátja és bizalmas tanácsadója!

Alain Jacques Richard Minc, írói nevén Alain Minc egy lengyelországi zsidó fogorvos Párizsban született fia, mérnök-politológus végzettségű üzletember és esszéíró, üzletemberek és politikusok tanácsadója, a francia Becsületrend lovagja, a francia szellemi élet befolyásos, botrányos, liberális, globalista személyisége, számos könyv szerzője, akit 2001-ben plágiumért jogerősen elítéltek, és aki újraértelmezte a francia történelmet. Korunk jelenségeinek a megfigyelőjeként és eredeti, szellemes leírójaként Alain Minc *Az új középkor (Le nouveau Moyen-Age)* című, a Holnap kiadónál nemsokára magyarul is megjelenő esszéjét még az elmúlt évezredben, közvetlenül a rendszerváltozások után, az ezredforduló előtti világvége-hangulatban írta meg, egy összeomló világrend robajában, amely nem

csupán azt a nyugati értelmiségi elitet kényszerítette önrevízióra, amely igazából már nem is számított lényegi változásra, hanem azt a „keleti” elitet is, amely bár várta, mégsem merete remélni, vagy egészen más-ként képzelte el az új világrendet. Minc esszéketének Fukuyama ma már korrekcióra szoruló és Huntington máig lezáratlan vitát kirobbantó műve mellett van helye a polcon, Umberto Eco könyvének támasztva, aki kísérteties hasonlósággal, maga is egy új középkor bekövetkeztét vizionálta. A szellemi eliteket sokkoló politikai-szociális változások és azok negatív kísérőjelenségei – a balkáni háborúk, a kelet-európai nacionalizmusok föllángolása, a morális-szellemi értékrendek relativizálódása és devalválódása stb. – mind igazolni látszanak Minc félelmét az egyensúly és a vezérlő eszmék elvesztése folytán elhatalmasodó szellemi-morális káosztól: egy új középkor bekövetkeztétől. A változásokkal a történelem egy új középkor felé tart, mindez azonban nem csupán a szovjet birodalom széthullásának a következménye, de összefügg azzal – állítja. A posztkommunista időszak nem csupán a piacgazdaság győzelmét jelenti, hanem azt is, hogy képtelenek vagyunk meglegelni a posztkommunista világ alapelvét.

Minc a mai gondolkodók legfőbb feladatának tartja a bizonytalannal való szembenézést, az új elvek kigondolását, az állam szerepének újraértékelését. Az európai államok diadalittas lebontásának korában mer arról beszélni, hogy az új középkor zűrzavarában az erős nemzetállam jelenti az egyedüli kiutat.

Bár némelyik részletében túlment rajta az idő; némelyik, akkoriban fontosnak vélt történelmi szereplő eltűnt a süllyesztőben; jó néhány gondolatát már meghaladta, olykor igazolta, máskor megcáfolta a történelem, és bár néhány jóslata az utókor fölényével immár anakronisztikusnak tekinthető – víziója összességében félelmetesen koherens, hiteles és aktuális. Némelyik sötét jövődőlése éppen napjainkban vált valósággá. Minc ebben az esszéjében, már az 1990-es évek elején aggódva beszélt egy katasztrófális méretű világgazdasági „baleset” veszélyéről. Előérzeteit érdemes tehát komolyan venni! Egyéb jövődölései ezután válhatnak valósággá.

BERTA ZSOLT

Olcsó B. János Bólya Péterhez

„És kérek, ne szomorkodj. Harcolj, küzdj, mert az jól áll neked, de ne pusztulj bele. Megígéred?”

Ezt mondtam akkor ott a Hungáriában, mielőtt elbúcsúztam, s magadra hagytalak költőségem történetével... bólogattál, hogy persze, persze, de láttam, már nem figyelsz, valami más foglalkoztat, távolodtál, azt gondoltam, biztos egy újabb marcangoló gondolat iránt, s a legjobb, ha ilyenkor békén hagyják az íróembert, a literátort, ami, nem dicsekvésből mondom, magam is voltam egykor, míg vissza nem álltam tojásárus kofának. Téleg nem dicsekvésből, mert egyrészt te úgyis tudod, Péter pajtás, hogy nem vagyok amolyan önnön jelentőségébe túl mélyen gyökeredzett országglakos, másrészt meg épp azért állék vissza a tojások fölé, mert... na de azt te megírtad szépen, hogy miért is. Mert elolvastam ám, ne hidd, hogy nem, kíváncsi voltam, miképpen tartod az írói tükröt annak alapján, amit elmesélék néked, s ami történet végén óva intettek a pusztulattól, s lám... most mégiscsak halott vagy. Hogy a harcban estél el vagy csak úgy önnön súlyod alatt roskadál meg... fene tudja, alighanem mindkettőnek volt része az idejekorai exodusban, hatalmas egy latin szó ez, Péter pajtás, nem orvos atyámtól, hanem tőled tanulám, amint ezt a nyelvezetet is, ami ugyan nekem problémás kissé, de oly jótékony hatással van a tojásvásárló tojókra, csak úgy hülnek-dőlnek tőle, s ha tíz tojást kérnek, akkor is rájuk vakerom a tálcát. Szóval hatalmas egy latin szó ez, nem kétséges, hogy a legnagyobb hatalmú, miképpen minden más nyelven, így Mária országának, vagyis a te és az én hazám, Hungária nyelvén is az, érted, ugye? Te meghaltál, de én élek, mert életet leheltél belém, vagyis regényhőssé tevél engem, olyanná, aki időtlen időkig él a papírlapokon és az emberekben is, akik elolvassák a lapokra rótt sorokat, s alighanem azért tetted, hogy halálad után se légy némaságra kárhozzatva, s önmagadnak újra és újra feltett kérdésed ellenére, miszerint ugyan mi a l...nak ez az egész írás dolog, mégiscsak abban bíztál titkon, hogy igenis van neki, mármint értelme, s talán éppen az, hogy ilyenformán megúszhatod a mindenkire kötelező elmúlást, nagy ravasz vagy te, Péter. Vagyis hát én is, aki egy kicsit te vagyok, pontosabban belőled egy darab, az a darab, amelytől eltávolodtál az évek múlásával, s amelyhez

visszatalálni szerettél volna, ne is tagadd, nem kétséges ebben semmi. Remélem, sikerült, még mielőtt meghalál... ez így nem jó, igaz? De legalábbis furcsa, olyan, mintha valami amerikai gyorsbüfé extracsípós menüje lenne, bár akkor a burgerre rímelve inkább megmurdolnak kéne lennie. Azt hiszem, abbahagyom a majmolásodat, amúgy is csak az emléked végett idétlenkedek néha ezzel, nyilván nem tetszene neked, ahogy az sem tetszett, hogy oly könnyedén emelkedtem az irodalom Olümposzára, ahova te kínlódva, fogcsikorgatva kapaszkodtál egy darabig, míg bele nem fáradtál a csúcson pöffeszkedő bakancsos istenek rúgásaiba. Azért ezt szépen mondtam, igaz? Nem hiába, hogy egy időben kultúrkörökben mozogtam, akárcsak Fülíg Jimmy a San Antonio herceg udvarában, na meg azért van bennem belőled, ahogy benned is belőlem. S hogy kissé szerénytelen legyek, nagy mértékben ennek köszönheted, hogy más vagy, mint a Varga József Pál Kör dilettáns firkásai és az őket fényező ítések, de még azoktól is különbözöl, akik tudnak írni, csak éppen élni nem, s akik bármerre néznek is, mindenhol csak magukat látják, ezért olyan magányosak, s ezért olyan sivár az is, amit írnak. Tudom, mert költői korszakom iránti holmi nosztalgiából vásárolok néha valami irodalmi lapot, olyat, amékről te megfogadtad, hogy soha többé nem veszed a kezedbe. Bevallom, álmosítanak erősen, ami azért eggyel jobb, mintha bosszantanának, miként téged.

No, szóval fizettem két felest az antikvárius Bélának a könyvedért, s mindjárt ott a jatata félhomályos sarkában végig is olvastam. Hatalmas egy hunyorgás volt az, pajtás! Mindjárt a címe, Olcsó B. János, az én nevem, vagyis hát amiképpen költőként neveztek, még mielőtt visszavettem volna a tojásáru-si Billig Jánost, ami a költőséghez nem elég jó. S ahogy ott figyelgetem magamat, amint lépdelek végig a könyv lapjain... hát akár egy időutazás.

Zokon ne vedd, Péter pajtás, de ne csodáld, hogy a mai napig sincs oda meg vissza érted az irodalmi élet, hiába hogy már meghaltál, ami baleset pedig másokat megbecsültté tesz. Amiket te összeírtál róluk... hát azt egyetlen tintával szoptatott léhűtő sem teheti zsebre. Az önbecsülés ugyanis... de hát tudod. Mit ne mondjak, nemigen változtak a dolgok, mióta kivontad magad ebből a forgatagból (ebből a güröző húskerékből, ahogy jó barátod, Kerouac mondá), melyet legalább annyira szerettél, mint amennyire idegesített, legalábbis ha egy kalap alá vesszük az egészet, Gurigától, a szomorú kukástól Ibolyán, az öngyilkos

hajlamú kurván és az életvidám, pezsgőt visítva locsoló fiatal kis kernyelen át addig a gögös doktor-nőig, aki azt hiszi, hogy ő a cukormáz az ország tortájának habján, pedig csak egy buta liba.

No, hogy mindjárt a végén kezdjem a reflexiót (ez is hatalmas egy szó, Péter pajtás, ha eleget forgatom az idegen szavak és kifejezések szótárát, elmehetek irodalomkritikusnak, csak éppen olyan fajta szótár kell, ahol elől állnak a magyar szavak, utána az idegen jelentése, hogy minél többet ki tudjak keresni és cserélni egy-egy írásban), no, szóval igen, jócskán elegendő volt már a nagy formátumú költőségemből, akkori önmagamból, s abból a világból, amely magasra lökött, mint csikket a csatornából feltörő szutykos lé. Nagyon untam már, hogy nem beszélhetek a magam és Mária országának többi egészséges elméjű lakosainak nyelvén, hanem olyanokat kell mondanom, amiket magam se értek, hogy igazi nevetés helyett legfeljebb gúnyos mosolyt küldözgethetek magam köré, de a legrosszabb a hallgatás volt, amibe mint borús felhőbe kellett folyton burkolóznom, hogy onnan alápillantgatva fennkölt megvetéssel tüntessem ki a környezetemet. S mindezt azért, hogy fenntartsam a nagy formátumú költő látszatát, ami aztán havi apanázzsal, s mindenféle alapítványi összegekkel jár együtt. Haj, Péter pajtás, helyesen írtad (s ezáltal jómagam helyesen mondám), ez a irodalmárokodás... bizony örök malom. Talán önmagában ez is elég lett volna, hogy hátat fordítsak a jól jövedelmező semmittevésnek, ám akkor szántam el magam igazán, amikor megláttalak ott a Hungáriában, „megálltam a bejáratnál, néztelek. Írtál. Kínlódva, szenvedve, küzdve a papírral, a tollal, a világgal... Izzadság fénylett a homlokodon, szinte remegtél a feszültségtől, a harctól...” És akkor azt gondoltam, hogy jövök én ehhez az egészhez. Mert ugyan jócskán össze van már szarva az oltár, ahol te egykor áhítattal vágytál térdre borulni, de mért szaporítsam magam is a mocskolók számát? Ezért a marék pénzért? A becsvágyért? Vagy akár csak úgy kíváncsiságból, hogy hogyan is élík azt a „teljes életet” ott fentebb? Elszégyelltem magam és villámgyorsan disszidáltam az Irodalom Birodalomból. Eltökélve, hogy soha többé nem is megyek vissza. Tisztább a lelkiismeretem, ha csak a határ fölött kell a szemedbe néznem. Hát ezért, na!

Bocsánatot nem kérek, nem is kell kérnem, mert a hibás elsősorban te vagy, Péter pajtás, aki bemutatott nekem messziről ott a kávéházban a Varga József Pál Irodalmi Kör tagságát, a szerzőkkel, szerkesztőkkel, pártoló tagokkal és mifénékkel együtt, két körtepálin-

ka között azt is megsúgtad, ha azt akarom, hogy befogadjanak, hát hallgassak megvetően, vegyem őket a legeslegnagyobb semmibe, majd arra is megtanítottál, miképpen kell messziről versnek látszó alkotásokat létrehozni ilyen-olyan stílusokban. Bevallom, elsöre nem hittem neked, azt gondoltam, biztos csak a sikertelenség irigysége beszél belőled, azért szapulod a náladnál érzékenyebb és emelkedettebb költőket, akik pedig, úgy tűnik, nem ártanak a légynek se.

Nem vágytam én rá cseppet sem, hogy befogadjanak, nem tűntek valami szórakoztató brigádnak. De aztán a bal felső hatosom végett olyan csuda szájjárat kaptam, hogy egy szó nem sok, annyi sem. S amit előző nap mondál, annak első fele igazsággá lett, a szájjárból fakadóan hallgattam, megvettem, s még aznap este befogadtak a költők közé, mint afféle üdvöskét. Másnap pedig (hogy tegyek is valamit Béla, a pártoló tag által – a kezdeti nehézségeket leküzdendő – részemre kiutalt Adyért), az útmutató-sod alapján összetákoltam három verset, és tényleg ment is, mint a szapora, egy nominálisat, egy kollázst és egy kozmikust. Bár később rájöttem, amire te nem, Péter pajtás, amikor éppen a semmittevésükért átkoztad őket, nevezetesen hogy a nemtevéssel sokkal többet tehetek az irodalomért, tehát inkább örülnöd kellene, ha ők sem tesznek semmit. De te nem hogy örülnél, inkább mérgeledsz a sok kitarított léhűtőn, eszerint mégiscsak vájt némi odvat a lelkedbe az irigység, ami azt a kis pénzt illeti. No de értem én, jól jönne az igazi és szorgalmas íróknak is, akiket még „költő létükre is érdekel a lakbér maga”.

Ahogy mondtam, s ahogy megírtad, megvető hallgatásom és három versem nyomatéka által gurulni kezdett a kő, de nem ám lefelé, ahogy normális köveknek szokása, hanem felfelé, s útja közben maga alá temetett józan ész, jóérzést, igazságot, ízlést, jómagam pedig matricaként ráragadva pörögtem vele a csúcs felé.

Hatalmas egy pörgés volt az, Péter pajtás! Pirultam annak a becsületsüllyesztő spínek a sarki homályában, amint olvasám saját szavaimat, miket te oly szépen és műértő kézzel rendeztél össze, irodalmian és mégis az én vagyis-tehát az utca hangján szólva... szólván, ugye... s kimondva oly igazságokat, melyekről észre sem vettem, hogy kimondtam őket, illetve akkor nem is gondoltam, amit aztán olvasván mégis.

S ahogy megyen a történet, lett nekem irodalmi állásom, pénzem bőséggel, illatos, művészetekről csacsogó nőim, a végén még saját, kötetnyi kéziratom is lett, csak egy dolgom nem lett... dolgom, ami pedig (sose gon-

doltam volna korábbi tojásarus kofakoromban) hiányzott fenemód. Szégyelltem, amint olvastam magam, vagyis azt, hogy miképpen vettem részt ebben az országos disznóságban, amit magyar irodalomnak neveznek, ami nekem nem, de számodra és bizonyára még sok kedves, rendes és épeszű ember számára oly sokat jelent. Hálát adtam neked érte, s köszönöm most is, hogy dicstelen menetelésem mellett helyt adtál azoknak a szép és igaz történeteknek is, amiket mellékesen, eszembe jutván ez-az, meséltem el néked. Híreszteltem is itt a kerületben a kurvák, trógerek, melósok és lepusztult szervezetű alkoholbetegek között, hogy könnybe lettek téve. Nem mindenki örült, a strigók különösen nem, de a többség azért igen. Már aki még élt akkor, mert a rendes embereket hamarabb szólítja magához az Úr, legalábbis Mária országában manapság többnyire így van. Vedd csak nyugodtan magadra, Péter pajtás, mi az nekem, haverok vagyunk, nem igaz? Volt nekem egy drága jó barátom, a Berci. Egy Tóni nevű testvérrel áldotta meg a sors, egy Béla nevűvel pedig kegyetlenül megverte. Mert a Tónit kenyérré lehetett kenni, a szíve vaj, ésatöbbi. A Béla viszont mocsok egy szemét alak, aki a testvéreit sem átalotta rendszeresen verni, alázni, kifosztani. No, a Tónit még gyerekkorukban elcsapta egy sóderszállító ZIL, szegény egyenest Jézus asztalához röppent a kerek alól, ha igaz, amit a jókról mondanak. De Berci szegény mégis azt találta mondani elkeseredetten a gyászmenet és a családja füle hallatára: Mért a Tóni halt meg, mért nem a Béla?! Mire az apja lekent neki egy pofont. Szóval inkább nem mondok semmit a korai elmeneteledről, Péter pajtás, legyen elég annyi, hogy (miként azt magad is sejtetted) a Varga József Pál-féle körök, tömörülések, alakulatok, egyebek élnek és virulnak. Meg kell hagyni, az életben maradást eredményesebben művelték, mint te. És én lehetnék bármelyikben tag (hisz életben vagyok magam is, aki mint fentebb mondtam, egy jó darab belőled), elég lenne olyannak mutatnom magam, amilyen nem vagyok, amilyenek ők, de én inkább tojást árulok a piacon, mert az én vagyok. S nem azért, hogy én mondjam meg a frankót, de soraid nyomán ajánlanám sokaknak a maguk levést, őket is beleértve minden országglakos hasznára.

Na még egy szót, Péter pajtás, aztán rohannom kell némi haveri öblögetés iránt. Tetszett, hogy saját személyed is belevetted a történetembe, s hogy éppen olyannak ábrázolád magad, amilyenek kívülről látszol, vagyis hát amilyenek én láttalak. Mogorva, de mégis barátságos fickónak a tiszta

szívű emberekkel szemben, aki tud rendesen köszönni, de tud inni és nevetni és aljasodni, ahogy amazok, s tud borongani is úgy, ahogy kevesek, vagyis minden ok nélkül, csak úgy magáért a borongásért, örök harcban étellel és halállal, ahogy kell annak, akinek foglalkozása a dolgok mélyből és felülről látása egyaránt. S azt is észrevettem ám, hogy nem csak bele, de szépen, ügyesen ki is írtad magad a meséből, egyúttal az életből is, értem én, nem kétséges abban semmi... hogy is mondtad olyan szépen, hogy azt a részt háromszor is muszáj voltam kihunyorogni ott a jatata sarkában... várj csak, kikeresem.

„...így aztán hazajöttem, általában még éjfél előtt, s miközben a nagy éji arénák közepette ballagtam, tudtam, hogy már csak ásatag emlék vagyok egy nemzedék tudatában, Presley és Kerouac helyét fennhangú torzszülöttek és Talmud-magyarázók foglalták el, Coltraine helyett Zoli bohóc fúj a város felett, Thelionius Monk helyett komputer hangorázik, szinte gyilkol a feszes gépi ritmus, umpampam, James Dean helyett tojáshordó Trabant zúg a piac felé az országutakon, Brando helyett kozmikus állatságok jelentkeznek a video képernyőjén. Negyvenéves vagyok. Sötét az éjszaka, ahogy hazafelé megyek, ahol nem vár senki: az élő kövületet mindenki elhagyta, hiszen már csak az álmaiban él, ha olvas, ha zenét hallgat, ha emlékezik, anakron ő a mában, nem öltözik butikrongyokba, utálja a videót, nem olvassa a szexrovatokat, köp egyet, ha diszkózenét hall – sokat gondolkodik és készül a halálra. Így lesz belőle *ember*: megtisztult, lemosott szobra egy korszaknak, melynek élén járt. Így hát nem csoda, hogy alig vártam, hogy megérkezzék János: a fiatalember, aki tudósít arról, amiben már nem vagyok.”

Én bármikor, Péter pajtás, csak szólj, ha egy kis öblögetős eszmecserere vágysz, én itt vagyok mindig, még itt vagyok, s meglehet itt leszek örökké. No, megyek dolgomra a még élő emberek iránt, te meg legyél boldogabb ott, ahol vagy, mint itt, köztünk tudtál lenni, „akiket csodálatos ajándékokkal halmoztál el, s akiket egyébként utáltál”. Hopp, ezt már egy másik írásodból citáltam, s ott se magadról írtad, hanem... bár meglehet, magadról. De mindegy is, most már tényleg mennem kell, csókdoslak, Péter pajtás!

„...addig hülyítették vicces kis ítéseink az olvasókat, addig bizonygatták a fércművekkel kapcsolatban, hogy remekművek, hogy már senki sem hisz nekik, és senki sem figyel oda arra, ami irodalom gyanánt történik Mária országában.”

FALUSI MÁRTON

A milliomos hagyatéka

Monoszló Dezső: *A milliomos halála*
című könyvéről

Vannak könyvek, amelyeket ha becsuk, éteri nyugalom szállja meg az olvasót. S mivel az érzelmek párosan fordulnak elő benső természetünkben, a latin redemptióval egyenrangú a görög katarzisz, a „szent rettenet”: a borgesi „sagrado horror”. Nem véletlenül jutnak eszembe Borges novellái Monoszló regényét ízlelgetve; az időkezelés, a térérzékelés huszadik századi rafinériái ugyan első blikkre minden író helyét tetszőlegesen kijelölhetik a családi hasonlóságok atlaszán, mégsem kizárt a további csoportosítás.

Monoszló nyilvánvalóan evokálja *Az elágazó ösvények kertjét*, amelyben a labirintus, a könyvtár és a kert – Borges-re oly jellemző – toposzainak kölcsönhatása a személyes, történelmi és mitikus idő erővonalait összegzi. *A milliomos halálának* alaphelyzete egy temetés, ahol „ferdén verte az ernyőket a zápor”, s már az eső „ferdesége” is valamiképpen metonimikus viszonyba kerül a linearitásából kikökkent idővel. A gyászoló elbeszélő fantáziája is megindul, akár a sáros-latyakos anyaföld: mi lenne, ha a halott ő maga volna, „milyen lehetett ez az élet”? „A halott se születhetett másként, éppolyan tehetetlenül és tudatlanul állt a saját születésével szemben, mint én. Csak később lépett ki ebből a mi közös egyformaságunkból. [...] Ha magamról beszélnék, mindenkiről kellene vallanom, aki körülöttem él, szubjektívan és hamisan, mások helyett is szégyellnem kellene magamat [...] A

halott azonban a továbbiak során már akárhogy élhetett, s ha a halott én vagyok, bármilyen sorsot választhatok magamnak, olyat is, amely minden valóságtól független, és mégis elképzelhető.” Az elbeszélői pozíció efféle elbizonytalanítása nem a referencialitást kérdőjelezi meg, hanem az érvényeséget: ha a saját sorsáról vall, vagy a halottéről, akadályokba ütközik, „az élet konkrétságának a falai-
ba”, a fikcióba helyezett fikció azonban érvényesebb – igazabb! – a realitásnak álcázott fikciónál. Innentől fogva nem a kronológia, mégcsak nem is a szereplők vagy történeteik lényegesek, hanem a fel-felbukkanó

motívumok, kavargó emlékfoszlányok, amelyek azonban – a fenomenológiai redukció mintájára – nem mutatnak rá semmiféle valóságon túli valóságra, csupán önmagukra, kiemelve az értelmi összefüggésekből, megszabadítva az előfeltevésektől. Nemcsak a személyes és a mitikus idő alakul, képződik folyamatosan, ahogyan lapozgatjuk és olvassuk a regényt, de a történelmi régmúlt is csak annyiban létezik, amennyire az elbeszélő a mű aktuális jelenében azonosítja.

„Hát hiába halt meg az apám, hiába töltöttem gyermekkoromat egy hajfengi szimmetrikus kertben, most én is meg fogok

halni? Aztán elgondolkoztam azon, hogy minden az emberrel magával történik, és minden pontosan most. Egyik évszázad múlik a másik után, de az események mindig a jelenben történnek; számtalan ember van a földön, égen és tengereken, és minden, ami igazán történik, velem történik meg...” Ez az idézet már Borges novellájából való, s mintha a Monoszló-féle tézis tükörképe lenne. Az igazság/valóság nem az enyém vagy a tiéd, hanem afféle absztrakció, kettőnk változékony sorsának változó eredője, mozgó kvóciense. „Választani kell tehát egy különbséget. Aztán a különbséget ki kell vonni önmagából” – így ír Monoszló. Borges viszont

Hullócsillag – Mansfeld Péter emlékműve
(Melocco Miklós, 2007, I. kerület, Szabó Ilonka utca)

másként absztrahálja az ént: elidegeníti történelmétől, környezetétől és döntéseitől, mégpedig azért, hogy „kényszerítse a jövőt, hogy éppen olyan visszavonhatatlan legyen, mint a múlt”. A két író affinitása a kert és a labirintus motívumainak egymásra vetítésekor válik szembeötlővé. Monoszlóy főhőse, miután kereket old a konviktusból, egy kertészetben lel otthonra, Borges-é egy „miniatűr labirintusba” jut, amely egyszerre valós és szimbolikus – mindig balra fordul benne, hogy el ne tévedjen, ám sohasem ér oda, ahol el kell tévednie –, egyszerre kert és könyvtár – ennek is, annak is nevezik a szereplők –, egyszerre helyszín és kézirat, s ily módon nem is a térbeli orientációt kalauzolja félre, hanem az időbelit: „Cuj Pen kibogozhatatlan regényében” (a tulajdonképeni labirintusban) a szereplő „egyidejűleg” az összes utat választja. A – gyermekkori! – kert Monoszlóynál az idő körkörösségét jeleníti meg – miként a legkorábbi elképzelések is körkörösnek festették a történelmet –, Borgesnél inkább az öröktől fogva bennünk élő paradicsom ősképe; az argentin író „szétágazó, összefutó és párhuzamos” idősíkainak labirintusába pedig éppúgy keveredik a főhős, mint Monoszlóy a *Bánya*ba, amely a regény utolsó, a közléstől sokáig letiltott fejezetében az összes eseményt egyidejűvé, jelenvalóvá teszi, valamennyi szereplőt felvonultatja. Amit Borgesnél *Cuj Pen* képvisel, a szilárd öntudatot párába fojtó keleti meditációt, azt Monoszlóynál az álom és élet kommutativitását hirdető *Csan-csi* idézi fel. Mindkét írónál eszközül szolgál az efféle „ál-orientalizmus” a hagyományos, mechanikusan racionális gondolkodásmód kiforgatásához.

Ám a kert, a labirintus és a bánya nem akként lényegül át a mitikus idő és tér kulisszájává, mint – mondjuk – az *Odüsszeia* Alvilága, ahol a bolyongó hérosz jóslásokból értesül az elfedettről és az elfeledettről. Monoszlóy ragaszkodik a fenomenologikus látásmódhoz: a főhős labilis introspekciója határozza meg a cselekménysort, a mitikus látomás és a historikus tapasztalat semmi olyat nem tár föl, amely ne volna meg az elbeszélői tudatban. A mítoszi metaidő és a történelmi múltidő párhuzamosan fut a személyes jelenidővel, mindhármát a pillanatnyi élmény revelálja. *A milliomos halála* kidolgozottságában és átéltségében is remekül illeszkedik a teret és időt – az antihumanista, ipari emberkép ellenére és a kvantumfizikai felfedezések hatására – szubjektívizáló huszadik századi nagyregények sorába, amelyekben az egyén helyzete – akár csak a Heisenberg-féle határozatlansági relációban – nem

ábrázolható a *hic et nunc* bizonyosságával. Szemlélődő tudatunk egyszerre hullámtermészetű, a folyamatos jelenben áramlik, de egyszerre részecsketermészetű is, váratlanul fel-felviláglik a történelem és az emberélet koordináta-rendszerében, s mire az olvasó detektálja, elenyészik.

De vajon miféle jelenség ez a *Bánya*? A főhős életének utolsó állomáshelye, az örök visszatérés elvének megfelelően – tudniillik a szabadon és őrizetben töltött időszakok váltották egymást, laktanyából kórházba, tartalékos állományból hadifogságba, az Újjáépítési Hivatalból munkatáborba került stb. – egy újabb büntetőtelep? Vagy a klinikai halál, az éber álom – hallucinogén fájdalomcsillapítók okozta? – öntudatlan, vegetatív állapota, amit a „MŰTŐ” felirat többszöri megcsillanása s az alagút-allegória támasztana alá? E két földhözragadt értelmezésnél helytállóbbak azonban a fantasztikummal számot vető magyarázatok: a sötétség és a fény folytonos vibrálása felidézi a tizenkilencedik században – elsősorban Nagy-Britanniában – elterjedt illuzionisták *laterna magicáit*, főként amiatt, hogy e szerkezetek közkedvelt képsora az alvó Patkánynyelőt ábrázolta, amint a nem éppen étvágygerjesztő állatok rendre a szájába potyognak, s a patkányok egy bánya életmentő, ám viszolyogtató tartozékai (ezt a változatot erősíti Monoszlóy önvallomása). De a *Bánya* amolyan *danse macabre* is, a regény szereplőit újra, káprázatba illő körülmények közepette fellépteti, s ez a középkori rondót imitáló (Illyés kifejezését kölcsönvéve) „köröcskés” a mű végén – funkcionálisan mintegy belső emblémaként – összefoglalja és lezárja a szabott életidőt, amit ugyanakkor a transzcendens felé nyitva is hagy és a kozmikus körforgásba kapcsol azáltal, hogy a holtakat is megeleveníti.

Milyen úton jutunk a *Bánya*ba, szállunk alá poklokra? Monoszlóy hőse hanyódik és sodródik az éles aknarepeszek, a kontúrtales nőalakok, a justizmordok, az indokolatlan letartóztatások, a könyörtelen végzések szakadatlan jelenében; az időmúlást csak pillanatnyi benyomások, zavaros, egy-egy baráthoz, szerelemhez kötődő fogalmak és külsőleg jelentéktelen, de belsőleg sorsdöntő történések repetitív visszaidézése sejtetik. Zsuzsa az ifjúkori szerelmet testesíti meg, akit az elbeszélő a cseresznyefáról lezuhant, fogsorát kitörő kislányként hagyott magára, s e jelenetből skiccelt, halványuló akvarell, szuggesztív vágókép szüntelenül fel-felbukkan, miként a Tubarózsa becenevű lány, avagy Bende, akivel a főhős

gyerekkorában közös kincsesládát rejtegetett: a barátságot. A gyermekkori kert: a körmozgásos idő és az emlékezés kertje – „megkísérletem illatokká változtatni az emlékeimet” –; a kíméletlen kiképzőtiszt, Rézkobak neve is úgy cseng, mintha virágnév volna, és – csodák csodája! – a munkatábor parancsnoka is Rézkobak, hasonló habitusú katona, mint a korábbi, de az is lehet, hogy ugyanaz, s az időrend sem stimmel. Időbeli tájékozódásunkat csalja meg – mintha minket is sötétzárkára ítélne egy foglár – a pikareszk jellegű szerkesztés, a történetek felcserélhetősége: nemcsak a személyes időben, de a történelmiben is. Az elbeszélő, aki mi magunk vagyunk vagy éppen mi magunk is lehetnénk, helyettünk éli át újra és újra, általánosítja történelmivé a mi időnket. Helyettünk és nevünkben követi el s teszi jóvá mindazt, amit mi elmulasztunk megtenni. Valahogyan így képződik a közös történelmi emlékezet, a regényolvasás révén teremtünk kapcsolatot a párhuzamosan megrajzolt, egymást gyakran metsző idősíkokkal. Hiszen a történelem végső soron nem más, mint bizalom az iránt, hogy a dolgok a körülöttünk – sírunk körül – állókban is hasonló emlékeket ébresztenek, a jelek hasonló jelentésekre utalnak. Anti, a szinte névtelenné elvont, mert nevén csak ritkán szólított főhős, akinek tudatán – egyes szám első személyben – a cselekmény átszűrődik, „nem azt a világot, sőt időt figyeli, amelyben él”, pontosabban: egyszerre él valamennyi időben, mialatt azonban a regény jelenideje lineárisan is halad előre, mindenkor bizonyossággal aktualizálható: „az idő ennek ellenére telt, s egyre kevesebb volt benne a múlt, és egyre több a jövő”.

A regény azonban besorolható a közép-európai abszurd vonulatába is, Danilo Kiš hatása könnyen fölfejthető; ha nem is olyan fragmentált és esztétizáló, mint Kiš művei, de ugyanabból a kilátástalan atmoszférából, a – határokon és családokon keresztül való – üldözöttség létállapotából születik összetéveszthetetlenül, amelyből a – jóllehet később, 1972-ben keletkezett – *Fövenyóra*. Két fejezet címében is régmúlt történelmi korokat hordoz, a *Tatárjárás* és a *Kínai fal*, de a *Koponyaékelő* is az egyiptomi koponyalékelő (orvos) eltorzított szóalakja. A hazafiság és a becsület fejezetről fejezetre más fénytörésbe kerül, átértelmeződik. Amikor besorozzák, a tatárjárásról szóló könyv tartja Antiban a lelket, olvasmányát Rézkobak hazafiasnak minősíti, ellentétben konviktusi tanárával, aki gyalázatosnak bélyegzi, hogy feleletében a törökök nyerték meg a nándorfe-

hérvári csatát. Gajdos, akit Rézkobak pszichésen sanyargat, merényletet követ el a tiszt ellen, ám Anti a golyó elé veti magát, megmentve ezzel gyűlölt parancsnokukat; s bár Gajdos kivégzéséért nem felelős, mégis gyanússá válik bajtársai körében, különösen amiatt, hogy nem harctéri sebesüléssel fekszik hosszú ideig kórházban, hanem a kaszárnnyában érte találat. A kínai fal a vasfüggöny szinonímája, ám nemkülönben metaforája a háború utáni újjáépítések hatalmas közmunkáinak; ekkor Anti magas beosztású mérnök, de dicső, közösségérdekű tetteivel valójában saját szellemi kibontakozásának útjába emel falat; *mégsem* disszidál, *s mégis* barátnőjének kívándorlása – „büntetendő cselekmény feljelentésének elmulasztása” – miatt tartóztatják le.

A főhős döntései morálisan kétségtelenül helyesek, de csak az olvasó megítélése szerint, a közösség által megkövetelt hazafiasság mindig hamis, erkölcstelen: Anti inkább vallja magát töröknek, mint hogy azonosuljon egy velejéig hazug rezsim értékrendjével, ám amikor minden mércének megfelelné – emberieségből megmenti parancsnoka életét anélkül, hogy elárulná társát –, akkor is a közösség megvetését érdemli osztályrészül. Ekképpen válik a főhős a nemzetek és ideológiák szabdalta közép-európai kultúrtáj el-elbukó, de helyes irányérzékű, kiszolgáltatott, de ösztönösen nemes erkölcsi indíttatásból cselekvő, történelemben vetett ember archetípusává. Antit éppen ezért nem igazítja el a szokványos történelmi kronológia. „A királyok születési évszámaival azonban nem tudtam mit kezdeni. Néha, hogy legalább magamat meggyőzzem, hogy nem ültem hiába annyi évig az iskolapadban, Géza bácsit faggattam. – Hát azt tudja-e, hogy mikor élt Földnélküli János? – Régen.” A történelem: *circulus vitiosus*, az örök visszatérés körforgása, nem nyújt jóvátételt, nem szolgáltat igazságot, *historia non est magistra vitae*. A klasszikus történelemképet, az időrendi táblázatok és tények történelmét a regény állandóan ütközteti, kontrasztba állítja az egyéni tapasztalatok kaotikusságával, az eseményekben fogódzók nélkül tévelygő individuum élményeivel, az észleléseket tényekké nem modellező *quasi* történelemmel. Az egyik fejezetben valaki Tacitus *Annales*-ét olvassa, s e krónikás emlékezet ellenpontja az elbeszélői tudatfolyam, amelynek – már előbb idézett! – célja ugyanakkor a tacitusi *sine ira et studio* ítéletalkotás – „ha magamról beszélnék [...] szubjektíven és hamisan, mások helyett is szégyellnem kellene magamat” – a szubjektum fenomenológiai „objektívációja” révén.

A régmúlt történelme, amely felé Anti előszeretettel fordul, semmivel sem egyértelműbb és kiszámíthatóbb, ám nem azért, mintha nem állapíthatnánk meg, ki nyerte meg a nándorfehérvári csatát, hanem mert a tudat múltidejét – emlékezzünk Ágostonra: *a múlt a jelen emlékezése!* – a jelenideje rombolja le. Az objektív történelmi igazság létezik az öröklétben, csak a történelemből pusztult ki. A huszadik századi katalizmak a történelemből kihasították az örök Paradicsomot, a regény jelene ezért – temporálisan! – beolvadt a Pokolba. Itt a nándorfehérvári diadal egyszerűen nem érvényes.

A milliomos halálának előképe a pontosan tíz évvel korábban megjelent *Iskola a határon* is, nemcsak idő- és történelemszemléletük mutat rokonságot (gondoljunk csak a *török* motívumhálójára Ottliknál!), de nyelvfilozófiájuk is: Anti és Bende – utóbbi névben *Medve* hangalakja is visszaköszön! – barátságukat a misztériumos titokzatossággal suttogott „Tutenkamen” szóval fejezik ki, és ugyanilyen performatív célból használják az „ereklye” szót a szemükben profán mágiával összekacsintó Ottlik-figurák. „Úgy éreztem, a nyelven, a megragadáson is kell valamit változtatnom. Az újságokban üres és semmitmondó írásokat olvashattál, mindent elöntött a propaganda, és ez lealacsonyította a nyelvet is” – mondta Monoszló Bíró Gergelynek az életműinterjúban. Ez a gesztus, *a valóságot a valóságosnál valóságosabban* leíró metanyelv keresése Ottlikot is a hétköznapi nyelv

meghaladására sarkallja (ennek elméleti vadhajításairól ír kiváló esszéjében Mórocz Zsolt), s ugyanezt éri el Monoszló – nem függetlenül Ottliktól – az idő és a tér instrumentalizált-konvencionális szemléletének fellazításával, a – bármennyire is hőzhelyszámba menő észrevétel, e regényre feltétlenül érvényes – bergsoni spontaneitás, intuíció és életlendület ihlettségében. A regény ritmusát egyfelől a motívumok ismétlődése, másfelől a – szűkszavú – párbeszéd határozzák meg, utóbbiak pattogósak és elmélyültek, banálisak és mélyértelműek egyszerre, terjedelmük kiporciózott, légkörük kísérteties, Kabdebó Lóránt találóan állapítja meg, hogy „minden beszélgetés mögött ösképként a kihallgatás szertartása a szervező erő”. Érezzük, hogy minden feltett kérdés és tömör válasz súlyosan esik latba, olyankor az idő folyása is mintha megszakadna.

Borges novellájában olvasható – miután kiderül, hogy az a bizonyos kert-labirintus nem más, mint egy titokzatos könyv, amelyet az elbeszélő dédapja írt –: „az elágazó ösvények kertjét ráhagyom a különböző jövőkre (nem mindre)”. De ki örökli a paradicsomi kertet, ha minden jövő egyidejűleg átélhető? Melyik múltból induljunk el, s hogyan? A regények „szent rettenete” összesűríti az élményeket. A többi, a tapasztalatok lepárlása rajtunk áll.

Monoszló Dezső megoldozott millióiért, de az örökség a miénk, hogy élvezzük és kamatoztassuk.

Kamatoztatjuk?

Az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékműve (Emődi-Kiss Tamás, Papp Tamás és György Katalin, 2006, Ötvenhatosok tere)

TORNAI JÓZSEF
A semmi helyébe

*Ez a kis ország: két szoba meg a kert
 (az erdő, folyó helyett, amely számomra elveszett)
 az én ketrecem, innen már csak a hamvasztóba
 szabadítanak ki, te fácán, te sárgarigó, te róka,
 kikkel gyerekkoromtól fogva csavarogtam
 egy ég szeme alatt, egy forgatagban.*

*Most már csak a kert, két szoba, íróasztal
 ajándékoz meg reggel, alkonyattal
 valami másolattal, amit életnek
 hívnak a nemtörődöm versek,
 beszélgetések, könyvek, esszék:
 tarthatok ember, állat, amőbák fölött szemlét.*

*De hát ki vagyok én
 itt a fétis-káosz közepén?
 Nem voltam soha beavatva,
 mint szent guruk, a nagy Titokba.*

*Csak döngicsélek, csápos bogár,
 míg be nem kap egy testvéri száj,
 hisz egy lettem, azért születtem,
 egy azzal, ami lehetetlen,
 és gondtalan és elalszik és újra ébred,
 hogy betöltse a semmi helyébe tévedt
 mindenséget.*

Azokkal, akik átkozottan

*Halottainkat eltemettük,
 nem száz, de százezer halottat,
 és most vizsgáljuk, van-e lelkünk
 egymásnak, s nem a koporsónak.*

*A ködálccal éjszakáztam,
 vitatkoztam és verekedtem:
 nem hittem, e sok hamu-árnyban
 nem maradt szülőföld szellem.*

*Főnt a kígyó-üdvös beszéd él,
 milyen szónokok, uramisten!
 Mintha nem is volna eszénél,
 kinek szájából ige fröccsen.*

*Romlás népévé ferdülünk mi
 vagy van még álmunk a jövőre
 s a vereségeink fölötti
 gyász helyett erőnk szedjük össze?*

*Az éjiekbe kapaszkodtam,
 szeretnék most már napba nézni
 azokkal, akik átkozottan
 is mernek végzetet cserélni.*

A Hold másik oldalán

*Szemben a betegséggel, eves velő-halállal,
bízóbb harcos leszek minden éveken által.*

*Nemcsak az ész segít meg, nemcsak az ős-fuvalom
előtt ablakait nyitó hús-vendégfogadóm,*

*de a misztikus ég is: ráncos kozmosz-anyám,
ki várja jöttöm a Hold másik oldalán.*

A nagy Csillag-tehén

1.

*Ezt a kengyelvasból vertet,
írtam ezt a három verset:
egyet a habókosoknak,
akik velem lovagolnak,
kettőt, akik nem követnek.*

2.

*Voltam én serényebb nótás,
halállal szemben vigyorgás,
de mióta megvénhedtem,
lukas lábos lett a lelkem,
abbahagytam a fény-mondást.*

3.

*Várom most már minden reggelt,
mikor a Nap megölelhet,
mikor eszembe jut múltam:
engem nyálas-koszorúsan
a nagy Csillag-tehén ellett.*

Október 9-én ünnepli 85. születésnapját Tornai József költő, író, műfordító, az írószövetség egykori elnöke, a József Attila-díj, az Arany János-díj, a Babérkoszorú-díj és a Balassi Bálint-émlékkard kitüntetettje. Életműve tekintélyt parancsoló: megannyi prózai munkája és műfordításkötete mellett ötven verseskötet anyagát 2004 és 2011 között *Csillaganyám, csillagapám* címmel négy vaskos kötetben gyűjtötte össze. A „ráadás” költemények nemrég *A semmi ellen* címmel jelentek meg a Magyar Napló Kiadó gondozásában. Magyar irodalom kategóriában idén Prima Primissima-díjra jelölték. Tornai Józsefet budai otthonában kerestük fel kötetlen születésnapi beszélgetésre.

A hagyományban élve maradni

Látogatóban a 85 éves Tornai Józsefnél

– *Úgy tűnik, az összegyűjtött versek sem mindig tekinthetők véglegesnek. Ez az újabb kötet az életmű újrakezdése vagy folytatása?*

– Valójában ez az előzményeknek bizonyos fajta learatása, versformák dolgában is: népdalutánzatok, szabadversek, teljesen kötött, metrikus versek. És kifejezetten folytatása a gondolati útnak. Számomra a minden fiatal költőre jellemző panteista irányból indulva az egzisztencializmus volt a következő állomás. Akkor ismertem meg Sartre-ot, Jasperst, Jacques Maritaint. Camus is tulajdonképpen ide sorolható a *Sziszüphosz mítoszával*. Közben én már az indiai gondolkodás és létszemlélet hatása alatt álltam. Baktay Ervin is dunaharaszti születésű volt, hamar megismerkedtem az ő Indiáról szóló írásaival, mivel volt egy barátom, aki személyesen is ismerte Baktayt, és ő szállította nekem a könyveit. Össze tudtam hasonlítani a kereszténység, a hinduizmus és a buddhizmus vallási tételeit és az életszemléletét. Egyre távolabb kerültem a brahmanizmustól, s

egyre inkább a Buddha-féle tan kezdett érdekelni. Nem a buddhizmus, ami elterjedése folytán újra vallás lett, hanem az eredeti Buddha-féle filozófia. Amit Buddha mondott, az filozófia, de a buddhizmus mint vallás a legtorzabb formáját Tibetben öltötte a lámaizmussal. Buddhából istent csináltak, pedig ő végképp nem gondolt ilyesmire. Amit Buddha tanításának a magvában találtam, az az európai filozófiával ellentétes volt. Platón, Arisztotelész, Plótinosz azt hirdette: van valami idea, van valami szubsztanciális – ez az a pont, ahol Buddha azt mondja, hogy feltételek nélkül semmi sem létezik. A szubsztanciának az a meghatározása például Spinoza szerint, hogy az önmagától van. A kereszténységben a mulandóság tudata szembeötlően egyezik Buddha tanításával. Nem ugyanaz a kettő, de a szemlélet, hogy az életet úgy kell nézni, mint ami jön és megy, az a kereszténységben is rettentően erős: „Ne keressetek magatoknak földi kincseket!” Azon a ponton azonban elválnak egymástól, hogy Buddha

számára a földi létezéssel szemben nincs egy külön égi élet. Ő azt mondja, hogy megszületni annyira, mint szenvedni, belekerülni a mulandóság forgatagába. Az eredeti buddhizmus valójában szerzetesházaknak a mozgalma, s onnan vette át a kereszténység is, hogy az egész népre kiterjedő vallásosságnak van egy szigorúbb lehetősége, s aki akarja, vonuljon apácázárdába vagy kolostorba. Az aszkétizmus tulajdonképpen még a brahmanizmussal is azonossá teszi a kereszténységet, ahol az aszkétizmusnak a középkorban hihetetlen rangja volt, bár a modern idők-re nagyon visszahúzódott.

– *Többször is kifejtette, hogy az irodalomra született. Ez kezdettől nyilvánvaló volt?*

– Azt hiszem, hogy soha nem értettem máshoz, csak ahhoz, hogy – amint a törzsi ember mondja – énekeket csináljak. Falu szélén nőttem fel, állandóan kinn csavarogtam a Duna partján, a vadzizek, az erdők, a dombok világában. Amikor mentem valahova, mindig csináltam dalokat, dallammal együtt. Ezek szabálytalanok vol-

tak, egy irodalom előtti kamasznak a teljesen nyers kísérletezései. A polgáriban, amikor Berzsenyit, Csokonait, Petőfit, Aranyt, Vajdát megismertem, hihetetlenül elcsodálkoztam azon a formai tudáson, ahogy ők megfogalmazták az érzelmeiket és gondolataikat. Nem tudtam elképzelni, hogy mi ennek a titka. Mi a titka az ősi nyolcasnak, a jambikus versnek, vagy a magyar alexandrinnak, amiben a *Toldi* íródik. Szenvedélyemmé vált az irodalom.

– *Nemcsak írásban, hanem élőszóban is kényesen ügyel a kifejezés pontosságára, a stílárís árnyalatok finomhangolására. Mi a fontosabb az írástudónak: a „mit” vagy a „hogyan”? Mennyire igaz a XXI. században a buffoni mondas, hogy a stílus maga az ember?*

– Van egy olyan szavunk, hogy jelentés. A formai és a tartalmi kategóriákat teljesen fölülmúlja egy műnek – akár festményről, akár szoborról, akár zeneműről, akár versről van szó – a jelentése. Mondjuk úgy: a hardver és a szoftver elválaszthatatlan egymástól, mert végül is egy műsort hallunk. Ezt nevezem én jelentésnek. A műveket a jelentés színvonalával ítélem meg.

– *Csak a vers kéredezkedik ellentmondást nem tűrően világ-ra, vagy a próza is? S mi a helyzet a prózaverssel?*

– A XIX. századtól kezdve a prózavers is megszületett – Baudelaire is írt ilyeneket. Párizsi tartózkodásom alatt valahogy én is rákaptam, s írtam egy csomót. Olyan műfaj ez, amely sem a szabályos vers, sem a próza határai közé nem szorítható be. S az is jellemző rá, hogy rendkívüli erővel rákényszeríti magát az emberre. De ha megírtam azt a bizonyos

nyolc-tíz prózaverset, egyszerűen kikapcsolják az áramot, s utána üthetem az írógépet, nyomhatom a tollat – nincs tovább. Egész különleges állapot, amikor az ember prózaverset ír, és ez a prózaversnek az energiaforrása. Ezt nem lehet mesterségesen előidézni: valamilyen furcsa hullám kapja el az embert. Amíg ez a hullám tart, írja a prózaverset, utána mint prózaversíró meghal.

– *A műfordítás életművének nem elhanyagolható részét teszi ki. Mennyire szabad alkotó a műfordító? Megválaszthatja a munkáit, vagy a lehetőségekhez igazítja a tevékenységét?*

– Ha az ember megtanul néhány nyelvet – s engem mindig nagyon érdekeltek a nyelvek –, valóságos versenyláz keletkezik benne. Itt van például a *Csüggedt nápolyi stanzák* című Shelley-vers – izgatott, vajon hogy is szól egy-egy angol költemény? Versengésbe kezd a fordító, s ebben nagy segítségére van, hogy a magyar líra a XX. században, de főleg 1945 után hatalmas változáson ment át bizonyos költőknek – Weöres Sándornak, Pilinszky Jánosnak, Juhász Ferencnek, Nagy Lászlónak, Illyés Gyulának, Jékely Zoltánnak, Csánádi Imrének, Szabó Lőrincnek – a hatására. Az ő jóvoltukból olyan technikai és tartalmi gazdagságra tett szert a magyar líra, hogy véleményem szerint az angolok és a franciák nem tudtak annyit hozzátenni a nagyszerű XIX. századi teljesítményükhöz, mint mi Berzsenyihez, Vörösmartyhoz, Aranyhoz, Petőfihez. Szót kell ejteni Isten szörnyetegéről, Adyról; s József Attiláról is, aki abszolút európai géniusz. Ezzel nem nagyon versenyezhettek a XX. századi nyugat-európai vagy amerikai költők.

– *Tudták ezt ők?*

– Ezt ők nem tudták, mert nem olvashatták ezt az ázsiai nyelvet. Megjelent 1978-ban angolul a modern magyar költészetéről egy nagy antológia, amit Vajda Miklós szerkesztett. Neki az volt az újítása, hogy csak angolul beszélő, anyanyelvi fordítókkal dolgozott. Ez igen nagy előny volt. De én akárhányszor elolvastam angolul, németül vagy franciául a legnagyobb verseinket, azokat nem lehetett fordításban utolérni. Berzsenyi vagy Vajda János néha olyan magas szinten van az emberi kifejezések világában, hogy azt egy másik nyelven megszólaltatni teljesen lehetetlen. Mert egyetlen örült pillanatnak a műve egy ilyen nagy vers.

– *Életművének értékelői meg-egyezni látszanak abban, hogy kevés tollforgatóban van jelen egyszerre olyan kontúrosan a hagyomány és a modernitás, mint éppen az ön esetében. Gondolom, a tradíció volt előbb...*

– Ennek az az oka, hogy egyszerre ismertem meg középiskolás koromban József Attilát, Szabó Lőrincet, Adyt, Tóth Árpádot, Juhász Gyulát és Baudelaire-t. *A rossz virágai* fordítása elé, az első változathoz meg is írtam: magam sem értem, hogy egy ilyen jellegzetesen falusi gyerek, akinek a szülei mindkét ágon parasztok, miért érzett rá a nagyváros első nagy költőjére? Mert Baudelaire a nagyváros első nagy költője, a morális korlátok első nagy áthágója. Abból a kisvilágból hogyan kíváncsoztam én ebbe a nagyvilágba? Nyilvánvaló: ha tizenöt éves koromban kimegyek Párizsba, iszonyatosan elriasztott volna az az életforma. De versben ugyanúgy elkapott a varázslat,

mint Ady esetében, aki számomra a legfontosabb XX. századi költő.

– *Az önkifejezésre rendelt költőnek nem lehetett könnyű éveken át diszpécserként dolgozni a Csepel Autógyárban. Hogy lehetett ezt a korszakot ép lélekkel átvészelni?*

– Ez a kételtű állapotokéhoz hasonló állapot volt: reggel héttől délután négy óráig műszaki problémákkal foglalkoztam, s utána otthon átvedtettem költővé, nyelvtanulóvá. A napi munka mellett az állandó olvasás volt a jellemző. Tizennégy évesen elkezdtem olvasni, amiért apám nagyon haragudott: „Agyonverlek, a könyveket elégetem, könyvből nem lehet harapni!” Akkor anyám azt mondta: „Gyula, te nem végezhetél, csak három elemet – hadd tanuljon az a gyerek!” Ez azt jelentette, hogy olvashattam továbbra is, mert megvédett.

– *Az első verse a Fényszórá című üzemi lapban jelent meg...*

– Volt ott egy szintén költőnek indult, nagyon rokonszenves főszerkesztő. Ha az osztályon engem nem találtak meg, akkor tudták, hogy vagy a szerkesztőségben vagyok, vagy a könyvtárban. A főszerkesztő is adott le a saját verseiből, s arra gondoltam, hogy én is adok le egyet-kettőt. Tudtam, hogy még nem igazán jók, de egy üzemi lapban megfeleltek.

– *Igazi debütálása a Csillaghoz és az Új Hanghoz kötődik 1955-ben. Kik segítették, s kik gáncsolta az indulás pillanatában?*

– Az *Új Hang*nál szinte semmiféle akadályba nem ütköztem, mert 1955 volt az az annus mirabilis, amikor Benjámín Lászlótól Nagy Lászlón, Csanádi Imrén, Juhász Ferencen át Csoóri Sándorig a legjobb költők áttörték a buta zsdáno-

vista kultúrpolitika falát, és egy szupermodern költészetet teremtettek meg. Ez a világ csodája volt, hiszen egy véres diktatúrában történt: ötvenöt mégsem ötvenhat után van. Korábban teljesen el voltam keseredve, hogy Magyarországon már soha többé nem lesz olyan költészet, mint József Attiláé, Adyé vagy Juhász Gyuláé volt – de kiderült, hogy erősek a gyökerek, mert itt végeredményben a hagyomány is győzött, nemcsak az újítás. Világos, hogy szorosan összefügg a kettő, nincs újítás hagyomány nélkül. A *Csillag*ban megjelent egy-két egyszerűbb, természetleíró versem. Az *Új örökkévalóság* című filozofikus-szerelmes versemet, amit átjavítva később is megtartottam, Fodor András javasolta, Ungvári Tamás túl elvontnak tartotta, s végül nem közölték. Érdekes, hogy Király István, a főszerkesztő, miután levélben felkerestem a versemmel, a szerkesztőségi órák után fogadott, rendkívül barátságosan. Azt mondta: „Drága barátom, nem lenne baj ezekkel a versekkel, ha nem volnának olyan adysak. Ady olyan dekadens, hogy nincs egy természetes képe. Miért nem Petőfit követed, aki csupa egészség?” Hát én hallgattam szépen, alázatosan, de egy szavát sem hittem el – persze nem mertem vitatkozni. Annyiban volt igaza, hogy azok tényleg nagyon adys versek voltak, és nem értek semmit önmagukban.

– *A fényes szellők nemzedékével együtt kopogtatott az irodalmi élet ajtaján. Miért maradt mégis kívülálló a világforgató buzgalomban?*

– Ellátogattam a népi kollégiumba, de megijedtem, mert akkora leninizmus volt ott. Engem az orosz katonák, akikkel tudtam, igaz, sok hibával, beszélgetni, fel-

világosítottak már arról, hogy ez micsoda. Az apám sem örült volna, ha ott maradok kollégistának, s nem megyek el dolgozni. De szert tettem Nagy László barátságára, s ő – Csoóri Sándorral vagy Juhász Ferencel együtt, akivel osztálytársak voltunk a polgáriban – nem volt beoltva az új tan ellen: az első köteteikben, bizony, megírták a kötelező verseiket. Ők a kor hősei voltak, mert hittek, de 1953-ra csalódtak; én meg nem hittem, ezért nem is csalódtam. Kiderült, hogy a leányzó nem is olyan szép, amilyennek festik, s hogy – amint Juhász mondta – „egy bűzös hínár az egész, s örülj, hogy kimaradtál belőle”. De hihetetlenül gyorsan felébredtek, míg Zelk Zoltán vagy Benjámín László csak 1956-ban. Juhászék már Nagy Imre színrelépése előtt rájöttek, hogy ez komédia.

– *Szabó Lőrínchez valamiféle tanítványi viszony is fűzte...*

– Olyan mohó voltam, hogy mindent tudni akartam, ami a magyar költészet sok évszázados múltjában történt. De például Szabó Lőrincet csak imitt-amott követtem, pedig vele valóban kialakult a személyes kapcsolatom 1951-től kezdve. Meg is mondta mindig rendkívül rossz véleményét a verseimről, amelyek szerinte túl filozofikusak voltak. De tudtam azt, hogy aki kibírja ezt a roppant szeretetteljes kritikát, az épül belőle. Először persze nagyon megbántódtam, írtam neki egy sértődött levelet, aztán felhívott a gyárban, s megkérdezte, mikor megyek legközelebb. Végül is az, amit ő nekem a verseivel adott, semmivel nem pótolható. A *Tücsökzene* olyan gyönyörűséggel töltött el, mintha először olvastam volna magya-

rul. Ma már úgy érzem, hogy a rekviem, *A huszonhatodik év* felülmúlja a *Tücsökzenét*: Szabó Lőrinc még jobban megszabadult attól a bizonyos mértékig nyomasztó racionalizmustól, ami korábban uralkodott a versein. Csoóri Sándorral beszélgetve arra jöttünk rá, hogy a *Tücsökzenében*, ezen az abszolút lírai magaslaton van néhány darab, ami csakis információkat tartalmaz, tehát a lírai átváltozás nem sikerült. Ilyen nincs *A huszonhatodik évben*. Ebből vontuk le azt a következtetést, hogy vannak dolgok, amelyeket magyarázni, elemezni kell, az analízis műfaja pedig a próza. Van tehát, amit prózában kell megírni – a XX. században ezeket teljesen fölösleges versbe gyömöszölni.

– *Prózaíróként meglehetősen későn jelent meg a színen, legnagyobb figyelmet kiváltó ilyen műveit az ötvenes éveiben írta. Igaz a közhely, hogy meg kell érni a prózára?*

– Számomra igen. Az első prózai kísérleteim nagyon nem sikerültek. Annyira belesüppedtem a lírai hanghordozásba, hogy a próza elsőre hétköznapiaként tűnt. De aztán 1983-ban megjelent az első esszékötetem, közben *Vadmeggy* címmel megírtam a házasságaim és szerelmeim történetét. A szeretkezések leírását, igaz, hogy esztétikusan, de egyáltalán nem kerültem el. Ez a magyar irodalomban akkoriban nagyon szokatlan volt. Voltak olyan reakciók, hogy „Ki kíváncsi Torna József szexuális életére?”

– *A Vadmeggy a megjelenése idején, a nyolcvanas évek első felében valóban szinte botránykő volt, ön olyan kendőzetlenül őszintén vallott a magánéletéről.*

Kifizetődő egy írónak az ilyen mértékű őszinteség?

– Nem tudom, hogy kifizetődő-e, de azt hiszem, hogy mivel a szerelem és a szexualitás az ember létezésének az alapja, ezt nagyon határozottan meg kell írni, nem szabad lírizálni. Ez volt a tapasztalatom a francia és az amerikai irodalom, de a népköltészet alapján is. Ez bizony nem idillikus téma: szerelmesnek lenni annyit jelent, mint szenvedni.

– *Rendszerint következetesen végigcsinálja, amit előzetesen elgondol. Az alkotó, író ember számára nem éreztelen, hogy képes-e projektte formálni, amit eltervez...*

– Ez alkat dolga. Én azt tapasztaltam, hogy abban az állapotban írok, amit Baudelaire „a személyiség megkettőződésének” nevezett. Ezen azt értette, hogy önmagunk szemlélője, önmagunk kritikusa vagyunk. Amíg nem értjük annyira önmagunk írásait, mint egy kívülálló, addig nem érhetjük el a legjobb műveknek a színvonalát.

– *A határtalan őszinteségnek ezen kívül már csak a politikában van rombolóbb hatása...*

– A kezdetektől fogva szemben álltam a Kádár-féle enyhébb kommunizmussal is, ezért amikor elkezdődött az ellenzéki mozgolódás, a legszűkebb csoportban is ott voltam, amely akkor elsősorban Csoóri Sándor körül összpontosult. Ez szervezettebb formát öltött a lakiteleki találkozókkal, majd az MDF-mozgalom párttá való alakulásával. Az MDF győzelméig aktívan dolgoztam a kortesmunkában, de nem akartam sem miniszter, sem hivatásos politikus lenni. A XII. kerületi szervezet engem is szeretett volna képviselőnek jelölni, de én azt

mondtam, hogy nekem az irodalom fontosabb. Azokról a nagy műveltségű, nagypolgári származású barátokról, akikkel együtt például a Bibó-émlékkönyvet szerkesztettük vagy a Belvárosi Kávéház asztalánál ültünk, és semmiféle határvonalak nem húzódtak közöttünk, vagy akikkel még a monori-erdei találkozón is együttműködtünk, sokáig nem tűnt ki az, hogy végeredményben egymagukban akarják az országot kormányozni. Egyre inkább kiderült, hogy ez együtt nem fog menni: vagy-vagy. Lehetett látni, hogy másfelé húzzák a szekeret az SZDSZ, s másfelé az MDF képviselői. Engem legalábbis meglepett, hogy miért nem lehet együttműködni, de aztán megértettem, hogy másfajta gondolkodás a szabadelvű nemzeti, s más a szabadelvű, de nem nemzeti ideológia. Nagyon határozott választóvonal volt például a határon túli magyarsághoz való viszonyulás. Nem elég életszerűen fogták fel a kérdést. Például Monoron ebéd közben Konrád György azt az ötletét adta elő: föl kéne ajánlani a románoknak, hogy befogadjuk a kétmillió magyart. Akkor aztán megnézhetik magukat, ha kétmillió magyar otthagya őket!

– *Ezt komolyan gondolta?*

– Azt mondta, hogy nem az a lényeges, megvalósítjuk-e vagy nem; de ha ez egy komoly diplomáciai javaslatként elhangzik, akkor csupán ezzel a nyomással hallatlan erőt tudunk adni az erdélyi magyaroknak. Azt ő sem gondolta komolyan, hogy mi be tudunk fogadni kétmillió embert, de úgy vélte, hogy ilyen stratégiával javítani lehetne az ottani magyarok helyzetén. Mondtam, hogy ezt nem lehet megtenni. Mert

ha tudjuk, hogy erre nem vagyunk képesek, mégis javasoljuk, akkor a tűzzel játszunk. Én ezt olyan levegőből lógónak éreztem.

– Azt szokták mondani, hogy az 1990-es rendszerváltozás nem csupán a politikai életet polarizálta, hanem a szellem világát is. Csalódás volt a demokrácia?

– A demokrácia számomra egyáltalán nem volt csalódás. Nyugati látogatásaim alapján tudtam azt, hogy a piacgazdasági formációk átvételével az irodalom a maga helyére kerül, az író a szellemi foglalkozású emberek egyike lesz. Megszűnik az a furcsa ellentmondás, hogy a kommunizmusban üldözik az írókat, de megbecsülik őket. A szabad világban nem üldözik, de nem is figyelnek rájuk. Egy glasgow-i előadásomban meg is jószóltam, hogy ez nem a művészetek kora lesz, hanem a zsurnalizmusé.

Amikor ez nálunk is bekövetkezett, nem lepődtem meg.

– Egy televíziós interjú során hosszan beszélgettünk írószövetségi elnöki működéséről. Erre az időszakra esett a Magyar Napló jelenlegi folyamának megindítása is. Hogy emlékszik vissza erre?

– Nagyon szerették volna teljesen a másik táborba áttolni a Napló szekerét. De ez a szándék olyan elfogultságokkal és korlátozásokkal terhes volt, hogy én sokkal jobbnak láttam, ha egy teljesen nyitott költő és író, mint amilyen Oláh János, veszi át a lapot. Őt támogattam, s elég nagy fölényrel meg is nyerte a pályázatot. Az elmúlt tizenhét évben hihetetlenül beváltotta a reményeim. Rendkívül nehéz szellemi és politikai viszonyok között is olyan határozottan fogta a kormányrudat, nem tévedve le semerre az útról, hogy nem lehe-

tett aláadni a tekintélyét. De említhetném a tudását, az ízlését, a makacsságát is.

– A 2012-es esztendő Bálint napján a Balassi Bálint-émlékkard átvételével indult, az év végén pedig magyar irodalom kategóriában pályázik a Prima Primissima-díjra. Egy költőnek fontosak a díjak?

– Én csak arra törekedtem, amit az összegyűjtött verseim hátoldala is megfogalmaztam, hogy a magam képességei szerint a nagy elődök nyomába lépjek. A magyar irodalom nagy folyamában szeretnék az egyik hullám lenni, s ennél többet nem is képzelek el a magam számára: a hagyományban élve maradni. Számomra a halálon túl az egyetlen „életbevágó” cél, hogy költőként ne hulljak ki az emlékezetből.

Csontos János

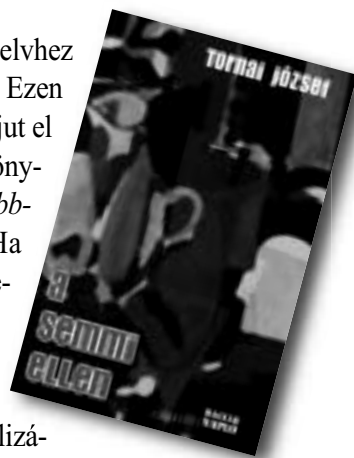
'56-os pesti srác (Györfi Lajos, 1996, Corvin köz)

„A létezés-muszáj” Tornai József:
A semmi ellen,
Magyar Napló, 2012.

„Föl-föl a zászlót! / Mind aratás volt / eddig is élned,
/ mégse dicsérted / annyira, mint kell, vér-szeretettel...” – írja Tornai József, tőle szokatlan hangfekvésben, Kosztolányi *Szeptemberi áhítat*-ára utalva a *Mind aratás volt* című versében, *A semmi ellen* című legújabb könyvében, mely a négy kötetben megjelent, a mai magyar líra kikerülhetetlen monumentumaként olvasható *Csillaganyám, csillagapám* című életmű-összegző gyűjtemény után is meglepetésekkel szolgál. Nem utolsósorban e líra hajlékonysága, empátiája, a magyar poézis teljességét gondozó, folytató felelőssége az, amely mintát ad a mai magyar líra útvesztőiben bolyongóknak. Annál inkább, mert az újabb versek, hasonlóan és mégis másképp, mint a régebbiek, a létben, nemzetben és történelemben gondolkodó ember megrendítő igazságai, testámentum erejű evidenciák a magyar sorskérdésekről „jegenyék csillagtitkai alatt”. Tornai József költészetének szerves folytonossággal kiteljesedő, gazdagodó világképe, mint ezt a *jegenye* motívum is sugallja, a fent és a lent, az ősi és a modern sajátos szintézisét valósítja meg. Egyszerre folytatja a háború utáni új népi irodalom (pl. Sinka István, Illyés Gyula, Veres Péter és a nyomukba szegődött Nagy László, Juhász Ferenc) forma- és nyelvtերemtő törekvéseit, ugyanakkor, hasonlóan a vele szoros baráti-eszmei szövetségben lévő Csoóri Sándorral új szempontokat, új világtátelést fogalmaz meg. Valójában már az induló költő markánsan különbözik a vele rokon világnézetű pályatársaktól. Többek közt abban, mint ezt később írt elméleti munkáiban, tanulmányaiban és esszéiben is kifejti majd, hogy a népdalt a törzsi költészet vonulatában helyezi el. Ezzel a felismeréssel egy olyan archaikus modernség irányába lép előre, amely szinkronban a világlíra hasonló törekvéseivel, az emberi genom mitikus eredetére kérdez rá. A természeti embert fedezi fel, mint bőrünk alatt élő elfeledett testvérünket. Az ő hangját szólaltatja meg, mikor a közlés őseredeti nyugalomával hagyatkozik a képes beszéd hasonlíthatatlan tömörségére. Ez a szemléletes beszédmód egyszerre személyes és személytelen, ahogyan a népdalokban is tapasztaljuk. Ám ez az izgalmasan ősi és ugyanakkor modern hang fokozatosan átadta helyét a lírai én belső világát újrafogalmazó, a sámánköltő eszményét

lebontó, a hétköznapi nyelvhez közelítő versbeszédnek. Ezen a fejlődési íven haladva jut el Tornai József – egyik könyvének címével – a „*többszemélyes énhez*”. Ha eddig a világ mint archetipikus indulatok vegetációja, tárgyiasítható érzelmek lenyomata jelent meg, most a civilizáció bűneit és erényeit hordozó emberi személyiség belső, érzelmi élete válik lírai témává. A lehetséges létezési stratégiák, magatartásformák feltérképezése szükségképp új költői eszközök megjelenésével és aktivizálásával járt együtt.

Az új kötet, *A semmi ellen* már erről a magaslati pontról tekint alá, ahonnan az idő mint folyamat és folytonosság hirtelen feltárja rejtett titkait. Tagadhatatlan, hogy Tornai József ciklusbeosztást mellőző új könyvében az idősíkok épp a fenti logikának megfelelően elmozdulnak, egymást magyarázó és értelmező történetekké, lírai példázatokká, hirtelen kivirágzó metaforákká válnak. Mintha létezne egy olyan mozdulatlan, idő feletti idősík, tükröző felület, amely az egyéniség megszenvedett bölcsessége. Mozdulatlanak tetsző áramlás, amelyben a megtörtént múlt folyamatosan újraírja, újraértelmezi magát, mégpedig a semmi ellen folytatott örökös küzdelemben. Amikor Tornai József a „semmi ellen” ír, akkor az élethez fellebbez, a folyton megújuló reményhez. A kötetben visszatérőleg alkalmazott magyaros versforma, a tagoló vers, amit egy időben sokan ugaroltatni akartak, mivel korszerűtlennek vélték, fontos világképet kifejező vallomássá válik. Egy olyasfajta vezetőkké, amely az évszázadokig lejegyzetlen népdaloktól napjainkig ível, hogy a megmaradást, a folytonosságot képviselje. A kötetnyitó *Az utolsó szó*-ban (ez is milyen találó gesztus, a kezdetbe csomagolni a véget, a végbe a kezdetet) ez így történik: „Mindennap virágozom, / semmim a világon, / csak a nyelvem tükrös / szavaiban látszom. // Nem kérek hajnaltól, / sem újabb napoktól / csak egy pontos igét / az ősi vagyomból.” Az idézet a kötetnyitó Arany-mottó szellemében („Nékem elég az a bölcső, / mely magyarrá ringatott”) a nyelv ősi vagyónát, annak szavait mozgósítva értelmezi a költő szerepet. Ebben a felfogásban a költő valósággal átköltözik a szavak birodalmába. Ez a költözés, átszellemülés sokféle

módon, hangfekvésben valósul meg. Személyes módon, a lét és nemlét partján a *Múló dicsőségben*, a hajdani szerelem felidézésével az *Istenkiszlány, emlékszel-e?* soraiban, játékos formában, az ismert népdalra történő (*Házasodik a tücsök*) rájátszással (*Visszahúznám hullt időnk*), vagy éppen aggodalommal (*A rémet hallva – Egy régi barátomnak*). E versekben kimondva-kimondatlanul is a semmi borzongása üzen. A nem nyugvó értelem folyamatosan fürkészi a létezés égboltját, a jövő *eseményhorizontját*, magát az elmúlást. A *Meghalni*-ban így: „...nemcsak egy agy murorendszer kábele / szakadnak szét, // de eláraszt a mindenség is, / és elragadja azt, ami mindig / is az övé és ő mindig is a tied / volt”. Az énben a mindenség, a mindenségben az én szüntelen hullámozása maga a „kozmosz kék törvénye”.

Ez a megoldhatatlan léttörvény mint kozmikus paradoxon drámai felhangokat kölcsönöz a mondandónak, amelyben a személyes esemény, utazási emlék, az Amerikából megidézett „szülőföld” (*Jegyenék csillagtitkai alatt*) hirtelen új arcát mutatja, hiszen nemcsak az itt és az ott, hanem a jelen és a múlt, mint az emlékezetben ronthatatlan ifjúság képe bukkan elő: „és ha lehajóztunk a Mississipin, / hirtelen ott burukkoltak a galambjaim: / az ócska nyári konyha tetejéről / szálltak a fejemben le és föl”. Az általánosság eszmei magaslatára emelt mondanivalót („Egy templomban a messze-szökött magyarok / hallgatták hontalan-panaszomat”) ezúttal is a személyes szféra hitelesíti. És az is igaz, hogy nyelvében, gondolkozásmódjában ez az útképeket pergető beszámoló a megidézett külső világot könnyed mozdulattal helyezi el a tudatban. A külvilágot leltározó figyelem ugyanis kint és bent egyszerre történik. Ez az oszcilláló, itt és ott között vibráló látásmód bármennyire is magától értetődőnek tűnik, valójában nem az, hanem egy izgalmasan gazdag lét-érzékelés egyéni lenyomata, olyasfajta komplexitás, mely más versekben is, többek közt a *Virágra szálló lepke* esetében is sokféle, látszólag nehezen összeilleszthető mozzanatból szervesül egységes élménnyé. Az indító sorok – „Nem vagyok semmi más, csak költő, / ha van ilyen állat a földön. / Két lábam rím, a fejem metaforák / véletlen cikázása agyamon át. / Jelkép a mosolyom, néha arcomra ül, / lélegzetemet választom ütemül” – a lírai esszé tudatmozgását követik, hogy aztán egyre közelebb vezessenek magához a költőhöz. Vagyis a vallomás egyre személyesebbé válik: „Öreg testem eléggé csontos

anyag / ahhoz, hogy elbírija szavaimat.” És ezen a ponton az én szavai ismét az általánosítható tanulságok irányába lengenek ki. Így: „Fogammal tépek téveszmét, babonát, / mert mi a költészet, ha nem háborúság / minden ellen, ami embertelen?” Megállapítható tehát, hogy a vers a tudattal feltárható valóságot és az erre adott reflexiót minduntalan összekapcsolja, szétválasztja, összekapcsolja. Ez a tudatmozgás a lírai esszé bizonyos elemeit oltja be a versbe. S természetesen az se véletlen, hogy a világzavar ellenében, amit napjainkban élünk, Tornai ars poetica-igénnyel fogalmazza meg, keríti el a téveszmék zavaros hullámozásától mindazt, amit a költői szó hitelességét jelenti. Mindebben benne van a régi igazságkereső, „erdei ember” nyers őszintesége, a „le-föl vágódó düh, a lázadás” (*Egy olvasómhoz – Alföldy Jenőnek*), mely számos ponton kapcsolódik a nemzetféltő „Muszáj-Herkules” Ady próféciáihoz. Jó példa erre a *Ha Ady Endre a mi Adynk lenne* következő részlete: „Ha Ady Endre, a mi Adynk nyolcvanöt éves volna ma, / lehet, hogy az én koponya-arcú lidércleányemre hasonlítana.” Izgalmas összevetést kínál a további fölvetés: „ha gyöngye lábaival, tüzes eső-agyával eléri a / megtörtetett, / kicsi ország zavart vérének ontását és sok boldogtalan / testvérének feje lebecsáklását az idegen Európa karmaiban, / nem tépte volna-e le magáról selyem-mellényét...” A magyar történelem versek egész sorában (*Szól a pap Mohácsul – a nyugati világ hullá-gazdáinak*, *Pannonhalma, A Hortobágy mosolya*) rajzolja elénk a nemzeti önismeret leckéit, azt, amiről a Németh Lászlót idéző mottó így vall: „Aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie, hogy süllyedt *bennszülötté* ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában.”

A felsorolt lírai eszköztár természetesen nem nélkülözi a korábbi ismert, gondolatpárhuzamokra épülő, az ismétlések és részismétlések ritmusával lélegző, a törzsi líra archetipikus képeit felidéző verstípusokat sem. A jelent átszövő ősi gondolatformák, életérzések hatalmas mintázatként kapcsolódnak egybe. A *Gyikot fog magának a férfi* című versben így: „Szívem nem dobog elég gyorsan, / megáll egyszerre a szívem / valahol dobog egy Nagy Szív, talán az / asszony, hangját nem hallhatom, / valahol tanácsot tartanak a világfők / nekem eltévelyog a dicsőségem.” Ez az ősi modernség jól megfér bizonyos versekben a tudományos fogalmakkal és kifejezésekkel. A címadó, Dobozi Eszternek ajánlott

A semmi ellen vallomásában ez így történik: „Áve, világmagasság, / áve, atommagok nyerítése, / ti húzzátok az Androméda felhő-szekeret / a rádiószugárzás szérűjébe, / irgalmas istenségek helyett / ti a mi elménk taván vitorláztok, / és nem volt kezdetek és nem lesz kifulladások”. A részletgazdag összetettségben mutatja e líra kozmikus irányultságát, himnikus lendületét, amelyben a teremtett világot az ember váltja valóra. Minden rémség ellenére is. Ez a fajta hit az isteni teremtést nem tartja elhibá-

zottnak. A nyolcvanöt éves költő himnuszaiiban (íme a kötet *régiúj* meglepetése) nem mond le a rendről, a szépség eszményéről, hiszen a *Mi itt halljuk meg* szavaival szólva: „...mi most és itt vagyunk / otthon, velünk itt egyesülnek / madarak, tigrisek, mamutfenyők, zsályák, / sivatag-erőszakból kiszabadult / homokviharok szimfóniáján át / mi itt halljuk meg / mennydörgés-istenünket.”

Baán Tibor

Változó optikával: Szirtes Gábor:
Közelítések Ötnegyed.
és távolodások Tanulmányok, esszék,
Pécs, 2012.

Szirtes Gábor új tanulmánykötete a könyvkiadói gyakorlattal szorosan összetapadva született. Esszéi kommentálják a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány által gondozott kiadványokat, néha az előszó vagy a kísérő tanulmány funkcióját töltik be, máskor a mű tapintatos népszerűsítését segítik, egyaránt hasznos szolgálatként a könyvnek, a szerzőnek és az olvasónak.

Lovász Pálról korábban monográfiát írt. A kéziratot hagyaték fölfedezésének öröme némely kritikus szerint túlzásokra ragadtatta Lovász költői hagyatékának értékelésében. Ezt az érthető lelkesedést most visszafogja. S így meggyőzőbben domborodnak ki az áldozatos irodalompartoló érdemei, kortárs tehetségek támogatása (Weöres Sándor, Endre Károly), a Janus Pannonius Társaság alapításában való hathatós részvétel, fiatalabb irodalmárok útnak indítása (Alföldy Jenő, Galambosi László, Krecsmár László, Pék Pál és mások). Útmutatásai „a humánus mércéjét adják tanítványainak, egyszerre tisztelik benne az apai barátot és a humanista mestert”, ahogy az ’egykönyves’ Takács László költő leveléből idézi Szirtes Gábor. Újra fölfigyelhetünk, hogy Lovász szerénysége, a génusz előtti alázata mennyire meghatotta Weöres Sándort: verseket ajánlott neki és alapvetően fontos levelekben fejtette ki világfölfogása és költészettana alapelveit.

Sokat tesz Szirtes a pécsi irodalom egyik gögösen külön alakjának, Rajnai Lászlónak újrafelfedezéséért, a sokáig lappangó életmű értékének bizonyításáért. Most a *Fekete könyv* előszavát közli újra.

Villogó agyú, hallatlanul tehetséges ember volt Rajnai, de eltökélt bezárkózó ellenzéki megakadályozta, hogy nyilvánosságra hozza gondolatait. A Rákosi- és a Kádár-korszak elleni haragjában igaza volt, de hallgatása nem csattanhatott elég hangosan, nem kelthetett elég figyelmet. Látjuk egy árulkodó fényképét Galsai Pongrác és Várkonyi Nándor társaságában (47.) – szemüveg mögé bújtatott lehunyt tekintetét vele egyenrangú kortársak figyelik nyitott szemmel. Szirtes amellet érvel, hogy „az erkölcsi dacosság belül égő lámpása” (47.) értékteremtő erő az életműben, de több várakozást kelt, amikor kiadatlan fordításokra és a „ritka gazdagságú” levelezés várható meglepetéseire utal. (Temérdek Rajnai-levél került legutóbb a Petőfi Irodalmi Múzeumba Rába György hagyatékának átadásakor.)

Majdnem minden közlemény dunántúli-irodalmi tárgyú, de más műzsák iránti érdeklődés is megnyilvánul bennük. Czigány György *Álmod, gyöngye leánykát* című kötetét ismertette például találóan írja le Borsos Miklós rajzait és Czigány életszerető érzékiségét, vonzódását a természethez. A Hit költőjének ismerjük, de „a Szeretet, a Szépség és a Szerelem” is segíti a derűsen emelkedett létforma megteremtésében.

Hűséges szeretettel tér vissza egykori munkatársai, Takáts Gyula, Pákolitz István, Tüskés Tibor emlékéhez. Válasszuk ezúttal a két utóbbiról megemlékező esszéit. Lehet, hogy „túlértékeli”

Pákolitzot, de olyan érdemeket emel ki szellemi hagyatékából, amelyekről nem szabad elfeledkeznünk; „elítéli a köpönyegforgatókat”, „aggodalommal szól arról, hogy ismét a hárommillió koldus országa lettünk” (57.). Az ötvenes években „befolyásos” művelődéspolitikai szerepet vállal, részben emiatt neves kritikusok is legfőljebb „kismesteri rangot” adományoznak neki. Talán ez a besorolás nem annyira lebecsülő, ahogy értelmezni szokták. Abban az összegzésben mindenestre egyetérthetünk, hogy az érett, „kiteljesedett” Pákolitz költészete „egy kispolgári népcsoportra jellemző” magatartásával és nyelvi színeivel számon tartandó, eredeti teljesítmény.

Tüskés Tiborról az őszinte szeretet és tisztelet hangján nyilatkozik. Két írásban is megidézi, ahogyan ez máskor is előfordul a kötetben, elvszerűen, a szerkezetet meghatározó módon. (A *Közelítések* című első, nagyobb ciklusban elemző dolgozatok foglalnak helyet, a *Távolodások* című másodikban többnyire búcsúzik egykori munkatársaitól.) Tüskés esetében ez a kényszerű párhuzamosság úgy jelenik meg, hogy előbb a levelezésből kiolvasható „szellemi önismeretet” tanulmányozza, azután gyászbeszédben búcsúzik tőle. Személyes hálát érez Tüskés iránt, hiszen évtizedekig dolgoztak együtt: a Pannonia Könyvek sorozata szinte közös művük. Megindító bekezdésekben, hiteles beleéléssel ábrázolja Szirtes a sikerek és a csalódások lelki hatását az idősödő szerkesztőre és esszéistára; meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy az igényesség, a minőséghez való ragaszkodás, az emberség és a munka szeretete pályakezdésétől haláláig a XX. századi magyar értelmiség példászerű alakjai közé emelte Tüskést.

Két tanulmányban foglalkozik a Bertók-jelenséggel. Egyik a prózáiról szól, „Akinek két hazája van”, persze Somogy és Baranya. Bertók azért tudja fölcsillantani a kettős kötődést, mert vései, „paraszti” eredetét és főiskolai, egyetemi tanulmányait, pécsi „értelmiségi” kibontakozását nem ellentétként, hanem egymásra épülő fokozatokként éli meg, még ha ropant akadályok kerültek is útjába. Szirtes jó érzéssel emeli ki az így létrejövő minőség ritkaságát és eredetiségét: „elgondolkodtató, tanulságos történet” keletkezik arról, „hogyan a népi indíttatású alkotóból hogyan válik az évek, évtizedek alkotói küzdelmeinek eredményeként a magyar líra tartalmi és formai megújítójává”. Találónan határozza meg Bertók emberi és köl-

tői alaptulajdonságát: „nem ítél és nem ítélkezik. Inkább töpreng, gondolkodik, medítál.”

Szirtes ügyel az ismertett könyvek külső megjelenésére, nem csak a művek tartalma érdekli, hanem – „szépséghiányos korban” – a vizuális hatásuk, érzékelhető szépségük is. Erre a mozzanatra koncentrálna figyelmét egy Kalligráfia-kiadvány ismertetésében (Halmai Tamás versei, Marsai Ágnes képei). De az ő könyve maga is jó példája a látványra ügyelő szerkesztői gondosságnak. Szembetűnnek a remek portréfotók és tablók, többek között Weöres Sándor, Lovász Pál, Várkonyi Nándor, Rajnai László, Tüskés Tibor, Bertók László, Dénes Gizella arcásai. Közülük is kiemelkedik Takáts Gyula egyik megrendítő utolsó fotója 2008-ból (153.).

Irodalmi és esztétikai témákon kívül a hely- és művelődéstörténet más szakmákban jelentős képviselőiről is van mondanivalója. Fülei-Szántó Endre például „legendás nyelvész és pedagógus volt”, a Rákosi-korszak igazságtalanul meghurcolt áldozata, később azonban a magyar nyelv és kultúra világszerte elismert terjesztője, misszionáriusa lett. Róla szólván a „polihisztor képesség”, az „univerzális műveltség” értékét magasztalja Szirtes. A *Bezerédy Győző emlékezete* című pécsi portré alcíme *A reneszánsz ember*. A személyes emlékekkel tarkított méltatás egy helytörténet-szemleológus laudációja, némely bekezdése úgy is olvasható, mint Szirtes összefoglalása emberi és tudósi ideáljáról, tökéletes eszményképéről.

„Az elmélyült kutatásokat folytató szakember, a nívós publikációkat közreadó, jó tollú helytörténet-szemleológus, a kutatótársainak önzetlenül segítséget nyújtó, ám a hivatal számára is mindig tette kész muzeológus-történet-szemleológus, a barátságot értékrendjében magasra helyező magánember, a szeretett városáért mindenkor tenni akaró közember, meg a földi hívságokat sem megvető, »az jó hírért névért, s az szép tisztességért« mindent hátrahagyó polgár jól megfértek személyiségében. Az élet szépségét, a természet értékeinek megőrzését, a múlt tiszteletét, az ősök megbecsülését, az egyetlen élet egyetemes megélésének fontosságát üzeni számunkra odaátrol. Mindazt, amire persze korántsem vagyunk mindannyian képesek. Legfőljebb csak törekedhetünk rá. Mint egy reneszánsz ember.” (142.)

Csűrös Miklós

Sportmúltunkról – sportmúltunkból

Killyéni András:
Kolozsvár sport-kultúr-
története Trianon előtt
(1868–1920)
Kolozsvár, 2012.
Zeidler Miklós:
A labdaháztól a Nép-
stadionig. Sportélet
Pesten és Budán a
18–20. században.
Pozsony, Kalligram, 2012.

Viszonylag ritka, hogy a Magyar Napló hasábjain egyszerre két könyvről szól egy ismertetés. Jelen esetben a tematika miatt indokolt az együttes bemutatás, 2012-ben ugyanis két magyar sporttörténettel foglalkozó kötet is megjelent határainkon túl.

Killyéni András – a MOL Romania fiatal informatikus-mérnöke – Kolozsvárott jelentette meg a budapesti Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Karán folytatott doktori tanulmányai során elkészített és sikeresen megvédett PhD-disszertációját, saját kiadásban. Utóbbi tény két dologra világít rá: nem egyszerű a határokon túl élőknek magyar nyelvű könyvet megjelentetni, ugyanakkor van, aki nem ismer lehetetlent.

Killyéni András a magyar sportmúltban jelentős szerepet játszó Kolozsvár sportéletét tárja elének a kiegyezést követő esztendőktől a trianoni békediktátum aláírásáig. A kötet lapjain megelevenedik az erdélyi főváros kiemelkedő sportélete, amelyet a szerző a magyar kultúrtörténet részének tart. Felmerül a kérdés, hogy azért-e, mert a sportot meghonosító, azt szenvedélyesen „űzők” a kor értelmiségijeit közül kerültek ki, vagy azért, mert a sport is szervesen kapcsolódik a kultúrához. Killyéni András álláspontja, hogy a sport mindig a kultúra része. Hogy milyen sportot „űztek” Kolozsvárott? Lövészet, vívás, atlétika, korcsolyázás, labdarúgás, kerékpározás, torna... és a sort hosszasan lehetne folytatni. Ahogy hosszú felsorolást igényelnének azok nevei is, akik sokat tettek a kolozsvári sportéletért, vagy annak aktív résztvevői voltak. Gondoljunk csak dr. Haller Károlyra, Kolozsvár legendás hírű polgármesterére, báró Jósika Lajosra, aki sportvezetőként és mecénásként tett rengeteget Kolozsvár sportjáért, vagy az 1908-as londoni olimpiai játékokon magasugrásban (188 cm-es eredménnyel) ezüstérmet szerzett Somodi Istvánra,

avagy a kolozsvári sportélet kiemelkedő alakjára, a tornászok és vívók mesterére, Vermes Lajosra.

Bő teret kaptak az egyes egyesületek – Torna- és Vívó Egylet, Kolozsvári Atlétikai Club, Kolozsvári Korcsolyázó Egylet – és az általuk szervezett versenyek is; valamint nem hiányoznak a kötetből a Kolozsvárott megfordult sporthírességek, a technikai újdonságok, a sportpályák és a stadion építésének körülményei. De ugyanúgy olvashatunk az iskolai sportélet eseményeiről – lett legyen annak színtere a református avagy a katolikus középfokú tanintézet, az egyetemen vagy az akadémiák.

A sport áldásos hatásait azonban nem minden esetben tekintette mindenki elsődlegesnek, hiszen voltak más érdekek is: 1903. május 3-án például Kolozsvár rendőrkapitánya mindenfajta sporttevékenységet megtiltott a várost körülvevő területeken, hogy a résztvevők ne tapossák le a bivalycsordák számára oly fontos legelőket. Ezzel hosszú évek után megszűntek a „bivalyréti” labdarúgó mérkőzések, de természetesen csak ott, hiszen a sportélet ment tovább.

Killyéni Andrásnak számos forrást kellett felkutatnia, hogy bemutathassa Kolozsvár sportéletének több mint 50 esztendejét; a korabeli országos és helyi sajtó, valamint a különböző helyi, korabeli iskolai kiadványok, a városi rendeletek, a korszakra vonatkozó sport- és művelődéstörténeti munkák mellett fotók és plakátok százait nézte át, és több tucatot közre is adott közülük.

*

Más megközelítésű és más jellegű a „hivatásos történész”, Zeidler Miklós az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatójának munkája. Ő, aki a két világháború közti Magyarország diplomácia- és politikátörténetének elismert szakembere, a sporttörténetet amolyan „hobbiként” műveli. Ez azonban nem az írásai színvonalára vonatkozó észrevétel, hanem a jelzése annak – amit a szerző maga is megfogalmazott –, hogy a magyar sport történetével való foglalkozás számára egyfajta kikapcsolódás. Akik figyelemmel kísérték eddigi, mintegy két évtizedes történészi pályafutását, azok ismerték sport-

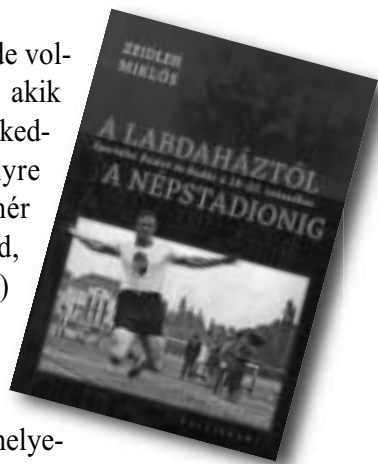

múltunkkal foglalkozó írásait is, amelyek különböző – számos esetben nem sportszakmai – folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelentek meg. Ezért is dicsérendő és örömteli, hogy Zeidler Miklós eleget tett a Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft. igazgatója, Szigeti László felkérésének, hogy állítson össze egy kötetet a legfontosabbnak vélt sporttémájú tanulmányaiból. A közlemények többsége olyan, amely napjainkban is aktualitással bír, hiszen például a „nemzeti sportstadion” ügye ma is sportpolitikai és építészeti viták középpontjában áll. S milyen a történelem s az élet? Ez a kérdés 1896-tól foglalkoztatta Budapest mindenkori vezetőit és számos stadionterv készült – különböző budapesti helyszínekre –, amelyeket olyan személyek jegyeztek többek között, mint az 1896-os athéni olimpiai játékok kétszeres bajnoka, a nagyszerű építész-mérnök Hajós Alfréd.

A sok terv és álom után végül is 1953-ban nyitotta meg kapuit a Népstadion (ma Puskás Ferenc Stadion), amely oly sok magyar sportsiker színhelye lehetett; s talán lesz a jövőben is. A remény akkor válhat csak valósággá, ha megmarad, versenyeket rendeznek benne és sikeresek lesznek sportolóink. Természetesen nem „neheztelne” senki sem, ha „csak” a tervezett új stadionban érnék majd el kiemelkedő sikereket sportolóink, akik ismertsége bizonyára lenne olyan, mint azé a százé, akik 1927-ben Magyarország legkedveltebb sportolói voltak; az erről szóló tanulmány külön érdekessége a kötetnek. Feleleveníti, hogy 1927 januárjában a Nemzeti Sport arra szólította fel a „magyar sportközönséget”, hogy a lapban mellékelt szavazólap segítségével állítsák össze „a 100 legkiválóbb s legnépszerűbb, ma aktív magyar sportember” listáját. A tanulmány végigveszi a szavazás menetét, az időközben alakuló sortrendet, és ami a ma olvasója számára lényeges, közli az eredményt és egyúttal különböző táblázatok segítségével képet ad a vidék és Budapest, valamint a sportegyesületek és a sportágak helyzetéről is.

A népszerűségi rangsorban – amikor a férfiak és a nők együtt soroltattak rangsorba – Bárány István úszó végzett az első helyen, megelőzve a kor egyik legnagyobb labdarúgó fenomenáját, Orth Györgyöt, a Hungária FC (korábban és később MTK – Sz. S.) válogatott játékosát.

Ma talán meglepő, de voltak olyan sportolók is, akik több sportágban jeleskedtek. A hetedik helyre került Somfai Elemér (eredetileg Stromfeld, később vitéz Somfay) öttusában és atlétikában is kiemelkedő teljesítményt nyújtott, vagy a tizenegyedik helyezett Kehrling Béla a tenisz mellett az asztaliteniszben is kiválóan teljesített.

A hölgy sportolók közül a legjobb helyezést – a harmincnyolcadik helyre beérve – Stieber Lotti érte el, aki műkorcsolyázásban és úszásban volt „megkerülhetetlen” a korban.

A Nemzeti Sport egykori vállalkozása azt is jelzi, hogy a sport iránti érdeklődés már a XX. század első évtizedeiben is igen élénk volt Magyarországon, az eredményessége pedig egészen imponáló volt az 1930-as években!

Zeidler Miklós három másik tanulmánya a magyar sportélet kialakulását, a sportnyelv megjelenését idézi, a XVIII–XIX. század időszakából. Érdekes ezeknél is egy kicsit elidőzni: az első sportkifejezések megjelenése a magyar nyelvben, a korabeli testgyakorlatok, a külföldről hozott példák és onnan érkezett mesterek mind a magyar sportmúlt részei, akik tevékenyen járultak hozzá a későbbi sikerekhez. A tanulmányok figyelmet érdemlőek és egyúttal tanulságul – netán útmutatóul is szolgálhatnak a jelen és a jövő sportvezetői számára (is), mert a múlt – s ebben a sportmúlt is benne foglaltatik – ismerete nélkül még az is előfordulhat, hogy olyan hibákat követünk el, amiket elkövettek már eleink is, és lehet, hogy azok egy része végzetes lehet. Ezt pedig jó lenne elkerülni a sport világában is. Bízunk benne, hogy ehhez Zeidler Miklós és Killyéni András most olvasott könyvei is hozzájárulhatnak. A szerzők a sportot az életük részének tekintik, s munkáikkal kimondatlanul is igyekeznek útmutatóval szolgálni, érdemes figyelni rájuk. Megérdemlik, ők és a témáik is.

Szakály Sándor

A Hazanéző látószöge

Közel negyedszázada, 23 éve jelenik meg töretlenül az erdélyi, még pontosabban sóvidéki irodalmi folyóirat, a *Hazanéző*. A hivatalos irodalmi infrastruktúrában egyelőre viszonylag kevesen ismerik, munkatársait viszont annál inkább. A szerkesztőbizottság tagjai több kötetes, elismert írók, költők, akik más folyóiratokban is publikálnak – valamennyien a *Magyar Írószövetség* tagjai.

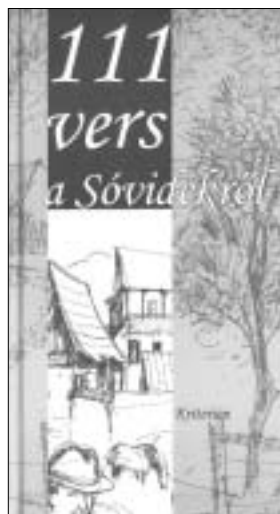
A lap főszerkesztője Ambrus Lajos költő, prózaíró, meseíró. Ő nem azonos a trianoni határon innen élő Ambrus Lajos prózaíróval, a *Kortárs* szerkesztőjével. Király Lászlót nem kell bemutatnom, hiszen József Attila-díjas költőként, az *Utunk*, majd a *Helikon* szerkesztőjeként az olvasók számos írásaival találkozhatunk. Ugyancsak állandó munkatársa a folyóiratnak Páll Lajos, aki szintén József Attila-díjas, és festőként nem kisebb mércével jegyzett alkotó. A szerkesztőbizottság tagja még Bölöni Domokos prózaíró és újságíró; Ráduly János költő, rováírás-kutató; Tófalvi Zoltán prózaíró, történész, korábban televíziós szerkesztő; Majla Sándor költő, lap- és könyvkiadó; illetve e sorok írója, ebből a társaságból az egyedüli, aki Erdélyen kívül él, de sóvidéki gyökereit épp a *Hazanéző* révén örzi erősen.

Regionális lap tehát a *Hazanéző*, aminek a munkatársai származásuk, életterük vagy munkásságuk révén kapcsolatban állnak Koronddal, Parajddal vagy más sóvidéki településsel. Mindez azonban nem jelent bezártságot, provincializmust. Az olvasói és szakmai visszajelzések alapján a lap jelentősége messze túlmutat azon, amint mondjuk a kolofón alapján gondolna az olvasó. A folyóiratot 1990, tehát a rendszerváltás óta a korondi *Firtos Művelődési Egylet* adja ki. Az első években évente négyszer, később évente kétszer jelent meg. Fénykorában ötezer példányban látott napvilágot, és ma is elkél belőle ezeröttszáz, hála az olvasóknak Székelyföldről Magyarorszáig, az előfizetőknek Ausztráliától Kanadáig.

A lap önfenntartó volt mindig is. Rendszeres és hivatalos állami támogatásokat ezidáig nem kért és nem kapott. Az új lapszám az előző bevételéből jelent meg mindig is, alkalmi támogatóként néha segítettek magánszemélyek és cégek, kiemelten a székelyudvarhelyi *Infopress* nyomda, ahol mindig jutányos áron vállalták a sokszorosítását.

Ez az anyagi függetlenség nagyfokú szellemi függetlenséget is jelentett. Nem azért, mert a rendszerváltás után a cenzúrát kellett volna kijátszani. Az uralkodó ízlésdiktátumokat viszont igen. A *Hazanéző* olyan szellemi és esztétikai sziget, ahol magától értetődő természetességgel hatja át a megjelent verseket, a novellákat, a helytörténeti tanulmányokat a magyar nyelv és a szülőföld iránti szeretet, az egyszerűség, illetve a helyi életérzésből és észjárásból táplálkozó esztétikai töménység és rétegzettség. Nincs viszont közös ideológia és stílus. Ami hasonló a szerzőkben és műveikben, az annyira a sajátjuk, mint a fű zöldje, vagy a *Hazanéző* nevű hegykaréj, ahonnan valóban haza lehet nézni Korondra. Kissé Tamási Áron természeti és esztétikai világgával rokonítható ez a közeg, csak a *Kalonda* másik oldalán...

Hogy mégis létezik valamiféle hazanézős szellemiség, érzület, esztétikailag valamiféle „több mint értjük egymást”-közösség, azt a lapban megjelent írásokon kívül néhány antológia is igazolja. Ezek közül hármat emelnék ki a közelmúltból.

A *Hazanéző* húszéves jubileumára jelent meg az *Álomjáró* című *Hazanéző daloskönyv*, amely hat, a lapban rendszeresen publikáló költő tizennyolc megzenésített gyerekversét tartalmazza a *Nojata*-duó jóvoltából. A verseket Székely Réka és Orsolya János zenésítette meg és adja elő. A *Daloskönyv* kottákat is tartalmaz, és a kiadványhoz CD-melléklet is jár a műsor egy részének élő felvételével, amelyet 2009-ben, az *Írószövetségben* tartott ünnepi lapbemutatón rögzítettek.

Következő évben, 2010-ben a kolozsvári *Kriterion* könyvkiadó jelentette meg a *111 vers a Sóvidékről* című költészeti antológiát. A könyv gerincét a *Hazanéző* költőinek versei alkotják. A könyv a legkézzelfoghatóbb bizonyíték arra, hogy nincs még egy ilyen kis tájegység, amelyik ennyi, országos, vagy inkább nemzetközi mércével mérve is jelentős költőnek lenne szülőföldje vagy élettere.

A legújabb kiadvány szintén hangzó antológia. Németh Viktor budapesti zeneszerző-gitáros tizenegy hazanézős költő tizenhat versét zenésített meg és adja elő.

A műsor CD-n jelent meg idén, 2012-ben. Odahaza, Erdélyben már bemutatták a kiadványt, és a költészet napján egy interjú keretében a Kossuth Rádió is hírt adott a megjelenésről. Idén ősszel Budapesten is lesznek élő bemutatói az *Üzenet másképp*-nek, legkorábban az *Írószövetségben*, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeumban. A lemez honlapja: <http://dalvers.uw.hu/index2.html>

A *Hazanéző* Erdélyen kívül elsősorban előfizetők számára elérhető. Megrendelni a szerkesztőség címén lehet: 537060 Korond, Fő út 664, Telefon 0040-266-249-185, könyvtáraknak pedig a *Könyvtárellátó Kht.*-n keresztül. A lapot Budapesten a *Kráter Kiadó* könyvesboltjában lehet megvásárolni: 1072 Budapest, Rákóczi út 8/a. Internetes megjelenés és archívum létrehozása terveink szerint a közelmúltban fog megvalósulni.

Deák-Sárosi László

Könyvajánló

A hónap könyvei

Történettudomány, művelődéstörténet

- A vidék forradalma, 1956, szerk. GAGANETZ Péter – GALAMBOS István, Budapest, TITE, 2012.
- ECKHART Ferenc (1885–1957): *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, az előszót írta Mezey Barna, Budapest – MOKK, 2012.
- EÖRSI László: *A „Baross Köztársaság”, 1956, a VII. kerületi felkelőcsoportok*, 1956-os Intézet, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, L' Harmattan, 2011.
- GÁL Mihály: *„A nemzet lelkiismeretének”. Németh László dedikált könyvtára*, Budapest, Gondolat, 2012.
- HAHNER Péter: *A vadnyugat. 20 hős, 20 talány*, Budapest, Animus, 2012.
- HÓVÁRI János: *Rodostói emlékek és tanulságok. Beszédes Kálmán, Rodostó magyar képviselője*, Magyar – Török Baráti Társaság, Budapest, 2012.
- KÜLLÖS Imola: *Közkezen, közszájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok*, Budapest, Akad. K., 2012.
- TELEKI Pál (1879–1941): *Merjünk magyarok lenni! Idézetek Teleki Pál gróf beszédeiből és írásaiból*, összeáll. MÁDAY Béla, Budapest, Agroinform, 2012.
- SZIGETHY Gábor: *A legnagyobb magyar. Arcképvázlatok*, Keszthely, Balaton Akad. K., 2012.
- WITTNER Mária: *Életre ítélve. Wittner Mária igazsága*, beszélgetőtárs KOLTAY Gábor, Szabad Tér, 2012.

Irodalomtudomány

- KEREKES Gábor: *Goethe, Golf, Adolf und die Toten Hosen. Studien zur deutschen Literatur und Kultur*, Budapest, Ad Librum, 2011.
- SZABÓ László, Cs. (1905–1984): *Cs. Szabó László és Gál István levelezése, 1933-1982*, szerk., a jegyzeteket és a névmutatót összeáll. GÁL Ágnes és GÁL Julianna, Budapest Argumentum, 2012.

Magyar irodalomtörténet

- ALBERT Zsuzsa: *Irodalmi legendák, legendás irodalom*, Pro Pannonia, 2011.
- BALÁZS Imre József: *Az új közép. Tendenciák a kortárs irodalomban*, Szeged, Universitas Szeged K., 2012.

- DEBRECZENI Attila: *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Budapest, Akad. K., 2012.
- FÖLDES Györgyi: *Textus, szimbólum, allegória. Szimbólumelvű poétika a klasszikus modernségben*, Budapest, M. Irodalomtört. Társ., 2012.
- Ködlövagok. Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón, 1880–1914*, szerk. PALKÓ Gábor, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2012.

Magyar szépirodalom

- BABITS Mihály (1883–1941): *A gólyakalifa*, Talantum – Akkord, 2012.
- BÁGER Gusztáv: *Magasság, mélység. Válogatott és új versek*, vál. és szerk. Zsille Gábor, Budapest, Új Ember, 2012.
- CZAPÁRY Veronika: *Anyu kacag*, Pécs, Jelenkor, 2012.
- HALMAI Tamás: *Szilencium. Versek*, Pécs, Pro Pannónia, 2012.
- GYÖREI Zsolt: *A Vélemi Névtelen versei és levelesládája*, ill. FRISS Krisztina, Budapest, Syllabux, 2012.
- KARINTHY Frigyes (1887–1938): *Utazás a koponyám körül*, Kossuth, 2012.
- KATONA József (1791–1830): *Bánk bán*, szerk. és az előszót írta KAISER László, Budapest, Akkord, 2012.
- LAKATOS Menyhért (1926–2007): *Füstös képek*, graf. SZENTANDRÁSSY István, Budapest, L' Harmattan, 2012.
- LÁZÁR Balázs: *Szívucca*, Budapest, Holnap, 2012.
- MIKLYA Anna: *Eső*, Pécs, Jelenkor, 2012.
- REMÉNYI József Tamás: *Írtok ti így? Paródiák ötven íróról és egy évtizedről*, ill. BANGA Ferenc, Budapest, Syllabux, 2012.
- ROTT József: *A ragaszkodás mámora*, Budapest, Napkút K., 2012.
- SÁROSI István: *Veszedelem - sms – viszonyok*, Pécs, Pro Pannónia, 2012.
- SZÖRENYI László: *Hosszúlépés. Kisprózák, 1989–1990*, Budapest, Syllabux, 2012.
- TOÓT H. Zsolt: *Üsse kő. A garabonciás könyve*, képanyag SZONDI György, Budapest, Napkút K., 2012.
- VASS Tibor: *Mennyi semenni*, Példa Képfőisk. Kortárs Műv. Alapítvány, 2012.
- ZRÍNYI Miklós (1620–1664): *Szigeti veszedelem*, az előszót és a lábjegyzeteket írta, a szöveget gond. KIRÁLY Erzsébet, Budapest, Talantum, Akkord, 2012.

Merítés a Magyar Nemzeti Bibliográfia 16. évfolyamának 17. és 18. számából

Ágh István (1938, Felsőiskáz) költő, író, műfordító. A Hetek alkotócsoport tagjaként indult. 1975-ben az Új Írás, 1997-től 2012-ig a Hítel munkatársa. József Attila- (1969, 1980), Kossuth- (1992), Radnóti- (2008), Prima-díjas (2009) és Balassi Bálint-emlékkardos (2010). Legutóbbi kötete: *Hívás valahonnan* (versek, 2011).

Baán Tibor (1946, Rákosliget) tanár, költő, kritikus. Legutóbbi kötetei: *Szerepválaszok* (tanulmányok, Év könyve-díj, 2004), *Fények a labirintusban* (tanulmányok, 2006), *Után* (versek, 2009), *Konstelláció* (Kollázsok és haikuk, 2009), *Nagylátószög* (Művek, utak, irányok, 2010).

Bak Rita (1974, Budapest) költő. A Szegedi Tudományegyetem magyar–német középiskolai tanár és színháztudomány szakán végzett. Jelenleg német nyelvtanárként dolgozik.

Beke Mihály András (1956, Bukarest) író, újságíró, műfordító, kultúr-diplomata. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar–orosz szakán végzett. Dolgozott a Duna Televízióban és a Magyar Rádióban. 2008 óta a Magyar Televízió munkatársa. Legutóbbi kötetei: *Hunok Európában, Gondolatok a magyar kulturális diplomáciáról* (2010), Alain Minc: *Új középkor* (fordítás, kiadás alatt).

Berta Zsolt (1966, Budapest) író, zenész. Az Egykútya zenekarral játsza saját dalait. Regénye, a *Jancsi-szög* (2008) a Magyar Napló regénypályázatán 2007-ben különdíjat nyert. Legújabb kötete: *Visszajátszás* (2011).

Bíró Gergely (1979, Budapest) szerkesztő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar–kommunikáció szakán végzett 2003-ban. Azóta a Magyar Naplónál próza- és olvasószerkesztő. Móricz Zsigmond (2009) és „Budapest Főváros XVI. kerület Ifjú Tehetsége” ösztöndíjas (2012). Kötete: *Oroszlánkeringő* (novellák és kisregény, 2010).

Csontos János (1962, Ózd) költő, író. Sokáig a Magyar Nemzet publicistaként dolgozott, utóbb a Nagytítás főszerkesztőjeként. Legutóbbi kötetei: *Száz év talány. Kiegészítések József Attilához* (2008), *Delelő – összegyűjtött versek 2002–2010* (2011).

Csűrös Miklós (1944) irodalomtörténész, kritikus. Az ELTE BTK XIX. és a XX. századi magyar irodalomtörténeti tanszéken tanított. Főbb kutatási témái: Arany János és kora, Kodolányi János és a népi irodalmi mozgalom, a XX. századi magyar líra. Esszéikötetei többek között *Színképelemzés* (1984), *Intarzia* (2000), *Írók, költők, mitológiaiak* (2004). Sajtó alá rendezte és kiadta *Kodolányi János és Szabó István levelezését* (1999). Szerkesztette a budapesti Bölcsészkar *Jelenlét* című antológiáját. József Attila-díjas.

Falusi Márton (1983, Budapest) költő. Az ELTE jogi karán végzett 2007-ben. A Hítel folyóirat versszerkesztője. 2009-től a Könyves Szövetség elnöke. Gérecz Attila- (2004) és Junior Prima-díjas (2008). Kötetei: *Hazáig látni* (2004), *Rádnitva ablak, ajtó* (2007), *Fagytak poklaid* (2010), *Virágvasárnapok szákbánfutás* (esszék, 2012).

Farkas Gábor (1977, Miskolc) költő, tanár, kritikus, szerkesztő. 2002-ben végzett a Debreceni Egyetem magyar szakán. 2001 óta jelennek meg versei, tanulmányai folyóiratokban, antológiákban. Kötetei: *Törzsét tartó ág* (2011), *Vallását kereső hit* (2012).

Kürti László (1976, Vásárosnamény) költő. Filozófusként végzett Debrecenben, Testnevelő és Gyógytestnevelőként a budapesti Semmelweis Egyetemen illetve Egerben, az Esterházy Főiskolán. Jelenleg esztétikából a Debreceni Egyetem PhD hallgatója. A Partium folyóirat korábbi versrovatának szerkesztője, jelenleg főmunkatársa, A Vörös Postakocsi állandó munkatársa. Legújabb verseskötete *Testi misék* címmel a közeljövőben jelenik meg kiadónk gondozásában.

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító. A *Kilencek* költőcsoport tagja. A Széphalom Könyvműhely igazgatója, 1992-től 2008-ig az Írók Szakszervezetének főtákkára. Többek közt József Attila- (1993), Prima- (2007) és Bethlen Gábor-díjas (2009). Legutóbbi kötetei: *Holdének és más versek gyerekeknek* (2007), *Válogatott versei* (2008), *Bolygópályák* (Új versek, 2010).

Miklóssy Endre (1942, Bercel) építész-urbanista. Tervezőként, kutatóként, köztisztviselőként dolgozott, jelenleg oktató a Budapesti Corvinus Egyetemen. Az elrejtett magyar gondolkodói hagyományok felkutatásával foglalkozik. Fontosabb kötetei: *Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél – magyar gondolkodók a 20. században* (2001), *A másik ember keresése* (2009).

Oláh János (1942, Nagyberki) költő, író. A *Kilencek* költőcsoport tagja. 1994-től a Magyar Napló folyóirat főszerkesztője. Greve- (1992), József Attila- (1994), Március 15-e (2007), Bethlen Gábor- (2009), Márai Sándor- (2012) és Partiumi Írótábor díjas (2012). Legutóbbi kötete: *Száműzött történetek* (novellafüzér, 2011).

Salamon Konrád (1941, Pécs) történész, az MTA doktora. A népi falukutató mozgalmat, illetve az I. világháború és a trianoni béke közötti időszakot kutatja. Legutóbbi kötetei: *A magyar ezredforduló krónikája 1989–2009* (2009), *A harmadik úton – Magyar irodalmi és történelmi sorsfordulók* (tanulmányok, esszék, cikkek, 2011).

Sárközy Péter (1945, Budapest) Az ELTE magyar–olasz szakán végzett 1968-ban. 1979-óta a római La Sapienza Tudományegyetem egyetemi tanára, a római magyar tanszék vezetője. Az olasz nemzeti Árkádia Irodalmi Akadémia tagja, az MTA Irodalomtudományi Intézet volt tudományos tanácsadója. A Rivista di Studi Ungheresi olaszországi magyar filológiai folyóirat alapító főszerkesztője. Legutóbbi magyar nyelven írt kötete: *Róma mindannyiunk közös hazája. Magyar emlékek Rómában – magyarok emlékei Rómáról* (2010).

Sáros Anna Magdolna könyvtáros, a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar Könyvtár-tudományi Intézetének docense és intézetigazgatója.

Primer források feldolgozásával közel egy évtizede foglalkozik a XX. századi diktatúrák könyvbetiltásainak, könyvmegsemmisítéseinak kérdéskörével, az indexek, a cenzúra modernkori sajátosságaival.

Székely Sándor (1955, Törökkippany) hadtörténész, egyetemi tanár, az MTA doktora. Volt a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója (1999–2000), a Duna Televízió alelnöke (2001–2004), a Semmelweis Egyetem (2007–2009), a veszprémi Pannon Egyetem (2009–2010) egyetemi tanára. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem intézetvezető professzora. Kutatási területe az 1868 és 1945 közötti magyar hadtörténelem, társadalom-, illetve sporttörténet. Legutóbbi kötete: Legutóbbi kötete: *Múltunkról – kritikusan?* (Kritikák, 2005), *Katonák, csendőrök, ellenállók* (2007).

Szénási Ferenc (1946, Újpest) irodalomtörténész, műfordító, italianista. Nyugdíjas, a Szegedi Egyetemen tanított, Budapesten él. Könyvei: *Italo Calvino* (1994), *A huszadik századi olasz irodalom. Történet,*

szervezők, művek (2004). Magyarra fordította Ungaretti, Quasimodo, Palazzeschi és mások verseit, Calvino, Collodi, Sciascia és mások prózai műveit. A Leonardo könyvek kétnyelvű sorozat és egyéb kiadványok szerkesztője.

Szentmártoni János (1975, Budapest) költő, író, a Magyar Írószövetség elnöke. 1989 és 1996 között a Stádium Fialat Írók Körének egyik alapító tagja, 2000 és 2010 között a Magyar Napló szerkesztője.

2006 és 2009 között a Könyves Szövetség elnöke és az Új Átlók Művészeti Társaság titkára. Gérecz Attila- (1995), Édes Anyanyelvünk- (2004) és József Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötetei: *El perro* (A kutya, versek spanyolul, 2010, Miami), *Calul lacurilor* (Ló a tavon, versek románul és magyarul, 2011, Nagybánya).

Tornai József (1927, Dunahaszti) költő, író, műfordító. Volt a Kortárs munkatársa, 1992-től 1996-ig a Magyar Írószövetség elnöke. A József Attila-díj (1975), a Magyar Köztársasági Érdemrend kiske-

resztje (1997), Arany János- (1998) és Babérkoszorú-díj (2001), MAOE-nagydíj (2007), Balassi Bálint-émlékkard (2012) és Magyar Érdemrend Tisztikereszt (2012) kitüntetettje. Legutóbbi kötete: *A semmi ellen* (versek, 2012).

Vasadi Péter (1926, Budapest) költő író. Tizenévesen belekerült a II. világháború forgatagába. Hazatérve 1947-től 1950-ig az ELTE-n nyelvi, később kritika-filozófia-esztétika (összevont) szakon

tanult. 1950-től egy közlekedési nagyvállalatnál középvezetőként helyezkedett el. 1967-től nyugdíjazásáig újságíróként és szerkesztőként dolgozott. A *Magunk kenyere*n című versantológiában indult 1972-ben. Többek között József Attila- (1991), Arany János- (2004), Stephanus- (2005), Déry- (2011) és Kossuth-díjas (2012).

Csatlakozzon Ön is a Magyar Napló népes táborához a Facebookon!

www.facebook.com/MagyarNaplo

<p>Alapítás</p> <p>Állás</p> <p>A céljai röviden</p>	<p>1889 / 1998</p> <p>A Magyar Írószövetség folyóirata és a mellette márkádó kiadó. A folyóirat mellett 1889 óta kiadványok is működtek, melyek az arizonaió alk. kelték, művészek, irodalomtörténészek mellett rengeteg megjelent a leghíresebb biográfiás fűzű könyvek is, mint az anyanyelvünk, mint a hazánk történelme. A Magyar Napló a Magyar Írószövetség tavaszi megjelent irodalmi folyóirata. Egykor a népszerű irodalom, 1989-ben Dániel Tibor, az Írószövetség elnöke ajánlotta a magyar olvasók figyelmébe azt, hogy „a költők, írók, alkotók normák és egy kivétel nélküli minőségű megjelent” induljon újja. Jelenleg formájuk 1994-ben nyerte el „az új Könyvszerző Új János kiadó, a „Költők” nevű kiadó kiadványát, ami az új kiadvány. „Túl a Dániel Tibor által megjelentetett nyelvtudomány, a verset irodalomnak alkotó a kijelentés, illetve hang-tervezés”-et választotta, hanem maradt, „amely elvált, de még létező a szöveggel az Ómagyar Műve szöveggel hangzik fel, a máig halló”.</p>
<p>Küldetés</p>	<p>A szöveggel megjelent halál az irodalmi, napjaink, szociológiai tanulmányok, amelyek, amelyek is, 2002-ben adták ki az <i>Ár</i> év zsebkönyv, <i>Ár</i> év zsebkönyv és <i>Ár</i> év zsebkönyv című antológiát. Ezek a reprezentatív gyűjtemények közül az egyik példányát nyújtunk a kortárs magyar irodalmi és szövegi élet. Továbbá kiadványok sorozat: A Magyar Irodalom Zsebkönyve, a <i>Nyitott Könyv</i> antológiát és a <i>Nyitott Könyv</i> irodalomtörténeti kiadványok sorozatát.</p>
<p>Történelmi</p>	<p>A szöveggel megjelent halál az irodalmi, napjaink, szociológiai tanulmányok, amelyek, amelyek is, 2002-ben adták ki az <i>Ár</i> év zsebkönyv, <i>Ár</i> év zsebkönyv és <i>Ár</i> év zsebkönyv című antológiát. Ezek a reprezentatív gyűjtemények közül az egyik példányát nyújtunk a kortárs magyar irodalmi és szövegi élet. Továbbá kiadványok sorozat: A Magyar Irodalom Zsebkönyve, a <i>Nyitott Könyv</i> antológiát és a <i>Nyitott Könyv</i> irodalomtörténeti kiadványok sorozatát.</p>
<p>Honlap</p>	<p>http://www.magynaplo.hu</p>

MIKLÓSSY ENDRE
Exodus

Mózes második könyvének a *Vulgatában* használt címét Karácsony Sándor munkaközössége is felhasználta a feladat jellemzésére: kivonulás a szolgásgáz házából a szabadságba. Ebben a folyamatban a vörös úthenger, amiről most beszélnem kell, csupán egy eszköz volt, habár nem lényegtelen. Szereplőinket nem áll módomban itt méltatni, csupán az események krónikása lehetek.

Meg kell jegyezni, hogy az 1945 és 1948 közötti néhány év mindent összevetve rendkívül ígéretes volt társadalmilag és kulturálisan is, dacára a fölöttébb bizonytalan politikai miliónek – de hát a politika még nem uralta annyira az életet, mint azóta egyfolytában. Tárgyamhoz a szellemi pezsgés bemutatása tartozik, sokáig éltünk is ebből a pezsgésből. Szerzőink életében mindenesetre igen fontos időszak volt.

Kodolányi János 1943 tavaszán írt egy novellát *Zárt tárgyalás* címmel. Három bíró ítélkezik fölötte, jobbról egy vállsziyas, balról egy zubbonyos, középtől egy öltönyös. Fölöttébb különbözőeknek látszanak, többször össze is kapnak egymással, szerzőnk azonban fejükre olvassa, közös bennük az, hogy mindnyájan polgárok, egyként beleragadva a kultúrát kiiktató civilizációba. Azonban az ember eredendően homo magus, közvetlen kapcsolata van a transzcendens valósággal, mialatt a polgári kultúra a maga anyagba ragadtságával alkotásképtelen. Maga a technikai civilizáció pedig nem oldja meg a valódi létproblémákat, ezért „a lélek már régóta várja ismét a csodát, a transzcendens világ új megismerését”. Önök csak epizodisták – mondja bírójának a szemébe –, és „mindenestül távozni fognak a történelem színpadáról”, együtt a faj, az osztály, a pénz embertagadó imádatával.

„De maga ezt aligha éri meg”, az egymással egyébként folyton torzsalkodó bírák őt mindazonáltal egyhangúlag ítélik halálra. Az adott történelmi pillanat ezen belül a „zubbonyosnak” kedvezett, bár ez, mint látjuk, tulajdonképpen mindegy is volt.

Kodolányi helyzetértékelése megegyezik a nagy orosz vallásfilozófus, Nyikolaj Bergyjejev korepével, amint hogy az előadásban említettek mindegyike igen sokra tartotta az orosz gondolkodókat. Végzetesnek bizonyult minden tekintetben, hogy az orosz szellemet ezek helyett a terror és az önelégült

tahóság képviselte, ami mibőlünk is kihozta a legrosszabb tulajdonságainkat.

Kodolányi, miután a Gestapo is halálra kereste, épp hogy megúszta a Népbíróságot. Mindenesetre jobbnak látta eltűnni szem elől, ezért elvonult Pécsre, majd Akarattyára, ahol volt egy kis házuk. Azonban semmiféle jövedelme nem volt, mély nyomorban éltek, erősen rászorulva kis kertjük művelésére, kéziratos új regények könyváron való eladására, régi tisztelők, barátok időnkénti támogatására, de hát ekkoriban általános volt a szegénység. Szellemi társasága nemigen volt, csupán a Várkonyi Nándorral való kapcsolata és levelezése üdítette fel. Talán nem is nagyon hiányzott neki a társaság, zavartalanul dolgozhatott a tetralógiává növekedett mítoszregényein, a dialektikus materializmus diametris ellentétén. Az első, a Várkonyi világszemléletéből született *Vízöntő*, csodával határos módon még megjelenhetett 1948-ban, de könyvárusi forgalomba már alig került, példányait eltaposta a nagy úthenger – ámbár ettől éppen a könyv legendája növekedett.

Akkoriban még létezett szolidaritás az írók között, függetlenül attól, hogy a hatalom közelében voltak-e, vagy a másik oldalon. Így aztán befolyásos barátai az enyhülés röpke pillanatában, 1954-ben Veres Péter protekciójával kiadták egy novelláskötetét, a forradalom leverése utáni zavaros átmeneti időben pedig megjelenhetett a Gilgames- és a Mózes-regénye, majd folyamatosan az életmű-sorozat. Az irodalmi közélet azonban nem fogadta be, részint tán személyes ellenszenvből, de inkább azért, mert az egész írói értékrendje messze kinőtt a korszak neonaturalizmusából. Az eleinte meglévő olvasói érdeklődést is sikerült más irányba terelni, így ma ő is újrafelfedezésre vár.

Várkonyi Nándor az irodalmi közéletből saját elhatározásból szinte kezdettől kiszakadt, elvonult a fővárosból azzal, hogy „inkább legyen vidéki liba, mint körúti szajha”. Így persze a kapcsolatrendszeri is egész életében fogyatékosak voltak, ami mai napig érzékelhető: outsidernek tartja az is, aki hallott róla.

Tőle származik az összehasonlítás, hogy a nyilasok és a Gestapo csak gereblyével dolgoztak, amelynek a fogai közül némi szerencsével és ügyességgel ki lehetett bújni, az ÁVÓ viszont söprűvel, és ez alól nem volt menekvés. Ő azért megúszta, megőrizhette csekély könyvtárosi egzisztenciáját. A fordulat alkalmával az ő írásait is bezúzták ugyan, de mivel világeletemben a pálya szélén volt, ez meg se kottyant neki. Zavartalanul dolgozott élete végéig, elsősorban

hatalmas kultúrtörténeti tetralógiáján, amit még a háború előtt írt és legendássá növekedett – egyebek között Kodolányit is inspiráló – *Sziriat oszlopai* alapozott meg. Ezekből azután némely részletek meg is jelentek a hetvenes években, amikor a cenzúra már kezdte szem elől téveszteni vezérlő elvét, az ártalmasság vélelmét.

Egész életén át tartó elszigeteltsége sajátos helyzeteket is eredményezett. A „Spenótnak” becézett magyar irodalomtörténetnek számos szócikke közvetlen átvétel az ő *Mai magyar irodalom* könyvéből, amit még a harmincas években írt – mindazonáltal ő maga kimaradt az illusztris zöldfőzelékből. Még érdekesebb esete, hogy a hatvanas években beküldött egy kiadónak egy komoly tudományos értekezést az írás történetéről, amit kiadni ugyan nem óhajtottak, de annyira megtetszett valakinek, hogy publikálta a saját nevében. A jóember csak azt nem tudta, hogy ez a könyv már megjelent a háború előtt is... Felfoghatjuk persze ezt úgy is, mint a posztmodern szövegirodalomnak talán a világot az első felbukkanását.

Hamvas Béla legendája szintén a háború előtt kezdődött. Rendkívül félrevonult ember volt, könyvtáros. Nagyszámú publikációja dacára teljesen ismeretlen, mígnem valóságos szenzációként megjelent esszékötetete, a *Láthatatlan történet*, a satanizálódo „látható” világtörténelemnek ez a szellemi ellenpontja, a hódolat a megsebzett európai kultúra előtt.

A háború azonban gyökeres fordulatot hozott mind az életében, mind a munkásságában. Jelentékeny kultúraszervező szerepet kezdett betölteni, szerkesztette például az *Európai Műhely* nálunk mindaddig példátlan tanulmányosorozatát a XX. század jelentékeny nyugati gondolkodóiról, hozzákezdett a hagyomány szemelvényes ismertetéséhez, könyvet írt a XX. század modern magyar festészetéről. Ezek a háború utáni átmeneti években meg is jelenhettek, csak később zúzta be őket a leghaladóbb világnézet cenzúrája. A döntő gondolkodói fordulata pedig abban következett be, hogy már nem menekült a hagyományba az élet elől, hanem felismerte azt, hogy a hagyomány jelen van az élet minden mozzanatában, ezért azt folyamatosan szembesíti az igazsággal. „Mondja, maguknál most mit hazudnak?” – kérdi a művelt európai utazó egy ismeretlen ország határán. Ezek az írásai már eleve az íróasztalnak készültek, tisztában volt a helyzettel, sőt a várható közeljövővel is. Azt hiszem, itt a magyar szamizdat forrásvidékén járunk – bár az ő színvonalát a szamizdat soha, sehol meg sem közelítette...

Meg kell emlékezni 1957-ben írt regényéről, a *Szilveszterről*, aminél fulminánsabb karikatúrát senki sem írt a bolsevizmusról, Orwell világhírű művét messze felülmúlja, már csak annyiban is, hogy ezeken a gonosztévő főhérokon pukkadásig lehet nevetni, vagyis megőrizni autonómiánkat és vele a reménységet. Bomba lett volna ez a könyv, ha akkor megjelenik Nyugaton, egyszersmind komoly feladat az ÁVÓ-nak és a KGB-nek, de hát senki sem merte kicsempészni. Elkezdődött már a sunyító rettegésünk korszaka.

Kezdtől gyanakodtak is rá, áthelyezték a könyvtárból a lakásosztályra, az első adandó alkalommal B-listázták, sőt Budapestről is elüldözték. Ezután a haláláig nem jelent meg tőle semmi, bár a hatvanas évek eleji enyhülésben tett egy tétova kísérletet arra, hogy a fellazult cenzurális szempontok közepette semlegesnek látszó témákról publikáljon. Egyáltalán, a meg-nem-jelenés világranglistáján igen előkelő helyezést érhetett el, van olyan írása, amelynek 60 évig kellett várnia, hogy napvilágra kerüljön. A sorsa, úgy tűnik mégsem viselte meg, gondolom annál kevésbé, mivel eleve ilyesmire számított.

De hát mit is kezdjen a világ azzal, aki pimasz módon ilyesmiket ír, hogy „csak arról érdemes beszélni, amiről nem szabad?”

Végül is a genfi magyarok kezdték előpiszkálni az agyonhallgatottságból, ami a szabadság reklámhordozó Magyarországon imígyen kezdett kínossá válni. Így jöhetett Genf után Pécs, majd Budapest. Azután a Sátán, jó szokása szerint meghasonlott önmagával. Aczél Györgynek meghatározó érdemei voltak Hamvas agyonhallgatásában, viszont nagy inkvizítor ellenfele, Kardos György, hatalomba kerülve éppen ezért adta ki az első nagyregényt, a *Karnevált*, amitől a nyolcvanas évek végén szét is foszlott a Hamvast sújtó cenzúra. Természetesen ismerjük azért a cenzúra megmaradásának törvényét, „cenzúra nem vész el, csak átalakul”, és még manapság is meg tudja akadályozni például a franciákkal történő megismertetését.

Karácsony Sándor, aki a negyvenes évek elején csodaszzerűen professzor lett Debrecenben, az évtized közepére szinte félistenné növekedett az egyetemen. Hatalmas pedagógiai és társadalomszervező munkája már két évtizede ismertté tették a nevét, 1945-ben aztán elnöke lett a MADISZ-nak, a Cserkész-szövetségnek és mindenekelőtt a Szabadművelődési Tanácsnak, ami országos szervezatként felépítve az

önművelésen keresztül juttatta el a korszerű műveltséget a társadalom széles rétegeihez.

A harmincas évek végétől az írásai könyvsorozat formájában, évente jelentek meg, egészen 1947-ig. E könyvek gerince általában az aktuális egyetemi előadásai voltak, amit az adott tárgyhoz illő régebbi publikációival egészített ki.

Miért tolongtak az ő pedagógiai előadásain azok, akiknek ezeket fel sem kellett volna venniük? Miért múlta felül nemcsak a háromszáz szavas brosúrák és a mozgalmi indulók, hanem a leghaladóbb világnézet felkentjeinek a szellemi vonzerejét is? (Lukács György például 1946-ban nem mert vele kiállni egy nyilvános filozófiai disputára...) Részint bizonytalanság az előadásainak vibráló, izgalmas, mindig új tartalma miatt. De úgy hiszem, ennél is nagyobb vonzóerő volt a belőle sugárzó szeretet.

A kicsoda? Hölderlin *Hyperion*-jában, célirányos modern korunk kezdetén azt mondja a jövő formálója: „Az emberek szeretetére nincs szükségünk.” Ez lett hát a veszte Karácsonynak. Az eszmei tisztázások évében sürgősen nyugdíjazták két professzortársával, a filozófus Kondor Imrével és a szociológus Szalai Sándorral egyetemben. (Akarom mondani, egyetemből.) Egy parasztpárti, egy szociáldemokrata – és hogy teljes legyen a népfront, hamarosan következett a nagyhírű kommunista orvosprofesszor, Sántha Kálmán is, akinek nem ment le a torkán az ÁVO működése. Karácsony ellen azonban nem politikai kifogást emeltek, hanem ennél sokkal súlyosabbat: „túlságosan nagy

a befolyása az ifjúságra”. Végül aztán gyalázatos módon a nyugdíját is megvonták, és ha nem is ebbe, de ekkor halt meg a kísérteties 1952-es évben.

Meg-nem-jelenésben mindenesetre erős versenytársa Hamvas Bélának. Bár meg kell jegyeznem, nem volt éppen oktan ez a cenzúra. Karácsony tanítványai tömegestől játszottak szerepet a forradalomban.

Az aczélos cenzúra némi elrozsdásodásakor, 1983-ban aztán csodaszzerűen megjelent leghíresebb könyve, a *Magyar észjárás*, ám igazi áttörést az ő szellemi szerepének visszanyerésében még nem okozott, mint ahogyan a rendszerváltozás sem. Hosszú, fárasztó, mai napig tartó munkánk ez... Hadd emlékezzem meg köszönettel ezzel kapcsolatban azokról, akik fáradhatatlanul munkálkodnak szellemi értékrendünk helyreállításában. Kodolányi János életművét Püski István gondolja, Hamvas Béláét Dúl Antal, Várkonyi Nándorét és Karácsony Sándorét pedig Mezey Katalin.

Kodolányi három emlékezetes bírása közül szép sorjában, a jóslat szerint kettő már valóban „távozott a történelem színpadáról”. Kénköszagot hagytak maguk után, jól jelezvén azt, hogy honnan is érkeztek. És már inog a szék a harmadik bíró alatt is. Vajon mi következik utánuk? Bármilyen is, vissza kell nyernünk azt a szellemi irányítót, amelytől két nemzedékünket megfosztották, és amiről nagy zenész-filozófusunk, Szabados György azt mondta, hogy Hamvas és Karácsony az a két pillér, akikre a magyar jövőt építeni lehet.

'56-os műegyetemi emlékmű (Csikszentmihályi Róbert, 2006)

FARKAS GÁBOR
**Nemzeti és vallási
 identitástudat**

Reményik Sándor költészetében

Az 1890. augusztus 30-án evangélikus család gyermekeként, Kolozsváron született Reményik Sándor méltatlanul mellőzött költőink egyike. Pedig még életében nem kisebb irodalmárok méltatták, mint Babits Mihály, aki így jellemezte a szerző identitástudatát: „A magányos költőhöz közelebb van talán a haza, mint máshoz: minden emberi dolgok közül ez van legközelebb. (...) A versekhez ember kellett, s a költő értékei emberi értékek. Ember, erdélyi ember és magyar” (Babits Mihály: *Az erdélyi költő*. In: Nyugat, 1940/8); de Németh László is a nemzetéért tenni akaró költőként jellemezte Reményik Sándort: „Ha a társadalom alatt megnyílik a föld, a szakadékból költő ugrik elő” (Németh László: *Reményik Sándor*. In: Protestáns Szemle, 1927/7). Sajnos, a II. világháború után hatalomra kerülő kommunista párt bűnként rótta fel a több versében Trianon igazságtalanságára reflektáló költő hazaszeretetét, vallásosságát. Ennek következménye az lett, hogy a hivatalosan kanonizált XX. századi irodalmunkból „száműzték”: költészetéről írni, elemezni azt, vagy rendezvényeken szavalni nem volt szabad. Ez a kommunista államhatalom ideológiáját ismerve ugyan érthető, de az már kevésbé, hogy még a 2000-ben megjelent *Új Magyar Irodalmi Lexikon* is azt írja: „neve az irredentizmussal forrt egybe” – legalább most tegyük hozzá, hogy 1949 után. Reményik Sándor életművéről a hallgatást először Czine Mihály és Imre László irodalomtörténetesek tanulmányai, majd az 1981-ben megjelent *Jelt ad az Isten* című verseskötet törte meg, jelezve a költői életmű iránt tapasztalt folyamatos érdeklődést. Ezt követte 1983-ban válogatott verseinek *Az építész fia* című kötete, majd az 1990-ben közreadott *Erdélyi március – Álmodsz-e róla* című válogatás és több kisebb, főként vallásos verseit bemutató kötet. 2005-ben jelent meg összegyűjtött verseinek két terjedelmes kötete, és 2007-ben *Lehet, mert kell* címmel egy, a költő pályáját bemutató dokumentumkötet. Ugyancsak Reményik Sándor munkásságának bemutatását és népszerűsítését szolgálják azok a tudományos konferenciák, amelyek minden évben, változó helyszíneken (Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Nagyváradon,

Debrecenben, Szegeden) teszik teljesebbé a költő kultuszát, de az igazi „rehabilitáció” még nem történt meg.

Reményik költészetében a nemzeti és a vallási identitástudat elválaszthatatlan egységet képez: ez nem csupán erdélyiséget vagy az evangélikus felekezethez tartozást jelentette számára (hiszen Kolozsváron református iskolába járt, de jól ismerte a katolikus és unitárius egyházi tradíciót és teológiát is), hanem egy olyan, a kereszténységre és magyarságtudatra épülő identitást, amely egyaránt ragaszkodik anyanyelvéhez, szülőföldjéhez, vallásához. Trianont nemcsak a nemzet tragédiájaként fogta fel, hanem az emberiség szegyeneként, hiszen komolyan hitt a közép-európai népek békés együttélésében, de ezt az eszmét az 1920-as diktátum végképp lerombolta. Idegengyűlöletnek, irredentizmusnak, sőt eltűzött magyarságtudatnak soha nem adott hangot verseiben, írásaiban. Az a 74 vers, amelyet Végvári álnéven írt 1918 és 1921 között, a magyarságot buzdította kitartásra, a szülőföldön való maradásra. Sajnos, a bennük felsejlő elkeseredettségre fogták rá később a rosszindulatú nacionalizmust és az irredentizmust. Ha az erdélyi magyarság akkori létehelyzetét, a többségi román vezetés elnyomásra és megalázásra, valamint erőszakos asszimilációra épülő politikáját tekintjük, nem csodálkozhatunk a Végvári-versek írójának hangnemén:

„Ha vihar volnék... de nem vagyok vihar,
 Csak könnyem csordul
 A néma csendben és fogam csikordul.”

De 1921-re végleg elcsitul ez a visszafojtott düh Reményik lelkében, és „vad tusák közül / Immáron Istenéhez menekül”. Így fogalmazza meg maga a költő *Mért hallgatott el Végvári?* című költeményében a vallásos hitbe, az Evangéliumok szavaiba helyezett reményt kifejezve a dühöt háttérbe szorító megtartó irgalom erejét.

Életében összesen tizenkét kötete jelent meg, kétszer is Baumgarten-díjjal tüntették ki, 1941-ben pedig posztumusz MTA-életműdíjat kapott. Jól mutatja ez, hogy mellőzöttsége – habár a Nyugatban például egyszer sem jelent meg műve – halála után, a kommunista hatalomátvétellel kezdődött. Nem véletlenül. Bár Reményik Sándor a magyar irodalomtörténetben a két világháború közti nemzedékhez, a Trianon utáni első erdélyi költőgenerációhoz tartozott, pályatársaitól több tény is megkülönbözteti. Az első, hogy művészetére nem hatott sem az egzisztencializmus, sem az

avantgárd. A hagyományokhoz ragaszkodott, de ettől még nem volt kevésbé modern, mint kortársai. A másik, hogy költészetének olyan erős „gerince” volt, hogy kellő távolságtartással reagálhatott a történelmi-társadalmi változásokra. Véleményem szerint mindkét tény a költő hitből fakadó szemléletére vezethető vissza. Az izmusokat, a hagyományos társadalmi szerkezet felbomlását, valamint a negatív irányú történelmi változásokat mind életidegennek tartotta. Ahogy *Forradalom* című versében fogalmaz:

„Hogy láncot törve kovácsolsz új láncot:
Ne tudd és legyen hős ez akarásod,
Lesz minden újra egyforma ki holt,
De Te ne tudd, hogy mindhiába volt.”

Ugyanúgy nem hitt tehát a forradalmak népvüditésében, mint az elcsatolt területek erőszakos revíziójában vagy a felsőbbrendűség elméletében. De hitt abban, hogy a gyökerekhez ragaszkodni kell, és azért agítált, hogy az erdélyiek Erdélyben maradjanak: „Eredj, ha tudsz... Eredj, ha gondolod, / hogy valahol, bárhol a nagy világon / könnyebb lesz majd a sorsot hordanod” – írja egyik legismertebb, legtöbbit szavalt, egyben leginkább felesleges politikai felhanggal magyarázott *Eredj, ha tudsz* című versében. És hogy mennyire nem volt irredenta? Elég csak említeni szintén egyik legismertebb két verssorát az előbb már idézett *Mért hallgattott el Végvári?* című költeményből: „Nem a mi dolgunk igazságot tenni, / A mi dolgunk csak: igazabbá lenni.” Hitt tehát abban az egyetemes jóban, ami áthatja az emberiséget a kezdetektől, és ami az istenhitben gyökerezik. Innen ered mély, átéltséges líráját is átható vallásossága. Az 1920-as évek „erdélyi költői triaszának” másik két szerzőjétől – Áprily Lajostól és Tompa Lászlótól – a nyilvánvaló tematikai hasonlóságokon túl (misperint mindhárman a közös eszmélkedést és eszménykeresést helyezték versviláguk középpontjába) szintén ez különböztette meg. Míg azok az erdélyiségnek adtak hangsúlyt, Reményik az emberiség alapvető hajlamát hangsúlyozta a jóságra. Ahogy Németh László fogalmazza meg egyik írásában: „Nincs ennek a forrongó világnak jellemzőbb lírikusa, mint Reményik. [...] Türelem, szeretet, minden csepp erő megbecsülése hatja át, s emberi emelkedése megérzik lírájában is”. Az emberi emelkedést, az egyetemességbe vetett hitet tehát előbbre helyezte az aktuális történelmi-politikai viszonyoknál. Költészetében is kimutathatóan identitását az előbbi inkább meghatározza, mint erdélyisége.

Reményik Sándor versvilágában az 1920-as évek elejétől jelen volt a türelem és a szeretet vallomások, lírai kifejezése olyan biblikus jelleggel, amely tematikáját tekintve az evangéliumi örömhírtől az Apokalipszis végítéletének eschatologikus összefoglalásáig vezet. Reményik magát a költészet tettét is vallásos cselekedetnek tartotta. Ahogy *A test Igévé lőn* című versében fogalmaz: „Így képelem én a költészetet: / Új evangéliumnak, / Melynek alfája és omegája / Ez a tétel: / A test Igévé lett.” Ennek tükrében jogosan különbözteti meg Pomogáts Béla *Reményik Sándor költészete* című 2008-as tanulmányában a költő evangéliumi és apokaliptikus verseit. Míg előbbieken a természetben és a köznapi életben is jelenlévő isteni gondviselés jelenik meg lírai képekben (ilyenek például a *Szószeken*, a *Hangfogó falak* és a *Tudom, vendég vagyok* című versek), utóbbiakban – Pomogáts Béla szavaival – „az ószövetségi próféták istenkereső szenvedélye vagy az Apokalipszis rettegetése uralkodik”. Ezen apokaliptikus verseihez sorolható többek között az *Igaz beszéd hitem dolgában*, az *Ezt akartam* és az *Elkéstetek*. Mindhárom vers a harmincas évek nyomasztó légkörében született, mikor Reményik Sándor gondviselésbe vetett hitét is kikezdték azok a történelmi-politikai események, amelyek a II. világháború kitöréséhez vezettek. A harmincas évek végére aztán ismét halkul a költői hangneme, de nem az evangéliumi örömet fogalmazza újra az egyre betegbb Reményik Sándor, inkább a Szent Pált idéző sztoikus istenhit jelenik meg e kései verseiben, mint például az 1939-es *Ne ítélj*-ben:

„Istenem, add, hogy mind halkabb legyek –
Versben, s mindennapi beszédben
Csak a szükségeset beszéljem.
De akkor szómban súly legyen s erő
S mégis egyre inkább simogatás”

Reményik Sándor hitéből fakadóan az erdélyi tájról is mint keresztény költő írt. A tájban a teremtés csodáját látta tükröződni, így a hegyek, erdők, vadvizek látványában ugyanazzal a hittel merült el, mint a Biblia szavaiban. Nem véletlen tehát, ha így fogalmaz az 1921-es borbereki versek *Bevezető énekében*: „Most elsüllyedt a nagyvilág / Csak e völgy van s e vadvizek. / Tőlük tanulok énekelni, / Rájuk nézek, bennük hiszek.” Egyfajta immanens, panteista istenkép ez, ami nem idegen a huszadik századi magyar költészettől, gondoljunk csak Illyés Gyulára.

Ha összegezzük, elmondható, hogy Reményik valóságos líráját egyformán meghatározza az ószövetségi/profetikus, a szent páli/sztoikus, a modern ökumenikus és a panteista istenkép. Költészetében ez a többrétegű hitvallás és a nemzeti öntudat elválaszthatatlanul, egyszerre van jelen. Ilyen értelemben valóságos identitástudata mintegy hazaszeretetének reflexiójaként jelenik meg költészetében. Vagyis: a közösségi tanúságtétel nála nemcsak az egy nemzethez tartozáson, a közös nyelven, a közös megalázott, kisebbségi sorson, hanem a közös isteni kegyelembe, a megtartó irgalomba vetett hiten is alapul. Ha költészetének hatástörténetét vizsgáljuk, elmondható, hogy ugyanez a szemlélet határozta meg az első Forrás-nemzedékhez tartozó Szilágyi Domokos, valamint Kányádi Sándor kilencvenes évekbeli és Iancu Laura jelenlegi költészetét. De a lírikusokon kívül hasonló gondolatmenet jelenik meg Illyés Gyula és Németh László prózájában is.

Reményik közösségi szemléletű, keresztényi elkötelezettségű lírájának nyilvánvaló alapja a templom, az egyház anyaországától eltérő, magasabb szintű szerepe a romániai kisebbségi közösségekben. Ugyanis amíg a többségi románság ortodox, vagy kisebb részben görög katolikus, addig az erdélyi és csángó magyarság, valamint a szászok a nyugati keresztény egyházak valamelyikéhez tartoznak. Ilyen módon tehát a felekezeti hovatarozásnak nemzetiségi izoláló szerepe is van. Jól megfigyelhető ez a moldvai csángóknál, akiknek identitástudatát nagymértékben a román ortodoxtól eltérő római katolikus hit határozza meg, és kisebb mértékben magyarságtudatuk. Amikor tehát Reményik Sándor fölterette a kérdést *Templom és iskola* című versében – „ne halljátok soha többé / Isten igéjét magyarul?! / S gyermekeketek az iskolában ne hallja szülője szavát?!” – arra a három sarkalatos tényezőre utalt ezzel, amely minden korban, minden hányattatás, elnyomás és megalázás közepette képes

megtartani a magyarságot nemzeti önazonosságának teljes tudatában. Ezek: a keresztény hit és az egyház, anyanyelvünk és a család.

Végezetül, ha annak okait akarjuk egyberendezni, hogy negyven éven keresztül a kommunista és a szocialista államhatalom miért nem tartotta kívánatosnak Reményik Sándor keresztény-humanista költészetét, elég, ha filozófiatörténeti tényként megemlítjük, hogy a kommunizmus nagy ideológusai, Marx és

Engels éppen a vallásos hitben, a családban mint a társadalom legfontosabb kisközösségében látták a proletariátusra épülő utópisztikus társadalom ellenségét. Jellemző módon Reményik életművéről a hallgatás akkor tört meg, amikor az 1980-as években már a hatalom képviselői is belátták, mennyire életidegen a magyar nemzet keresztény hitétől, valamint a család és az anyanyelv szakralitására épülő identitástudatától a szovjet típusú társadalomszerkezet.

Azonban az igazi „rehabilitáció” még nem történt meg. Sem Reményik Sándornak, sem Nyirő Józsefnek, sem Wass Albertnek nem egyöntetűen pozitív a megítélése a

magyar irodalomtörténetben. Természetesen azzal, amit képviseltek abban a történelmi helyzetben, maguk megosztó személyiségekké, írásaik vitatottá vagy elutasítottá váltak. De most, a békés XXI. században, amikor egy unióban létezünk a szomszéd nemzetekkel, amikor elvileg már ki lehet, mert ki kell mondani a történelmi igazságtalanságok hatását népünkre, legalább most lássuk be, és vegyük kezünkbe, értelmezzük azon műveket, amelyek Jancsó Elemér, Reményik Sándor egyik értő biográfusa szavaival azt hirdetik, „hogy csak a minőségi, a lelki magyarság nehéz, de egyedül helyes építőmunkáján át juthatunk el a legmélyebb és legigazibb magyar életformák megteremtéséhez” – de értsük meg: *a legmélyebb és legigazibb magyar életformák megteremtéséhez* elengedhetetlenül szükséges a hit. Ahogy ezt annak idején Reményik Sándor is megértette.

Mansfeld Péter emlékműve (*Menasági Péter*, 2004.

II. kerület, Mansfeld Péter park)

SÁRKÖZY PÉTER
**Márai Sándor olaszországi írói
 magánya**

I. Mit jelent a kirekesztettség egy író számára?

Az irodalmi kirekesztettség azt jelenti, hogy egy író műveit évtizedeken, akár egy fél évszázadon át nem csak nem adják ki, de még meg sem is említik. Ez a kirekesztettség egyúttal az írói lét végét jelenti.

És ezt nemcsak az emigrációba menekült vagy kényszerített írók esetében van így. Márai és társai keserű, de azért kibírható életkörülmények között élve szenvedték el, hogy „otthon” egyre kevesebben tudnak létezésükről, műveikről. De mennyivel volt más a helyzete a Békásmegyeren felesége tanári fizetéséből tengődő Kassák Lajosnak, a Tiszapalkonyán raktároskodó Hamvas Bélának vagy a Balaton környékére száműzött Kodolányi Jánosnak, Szabó Lőrincnek, és ott a fordítás gályapadjára ültetett Németh Lászlónak, vagy az Új Ember szerkesztőségében senyvedő Pilinszky Jánosnak, a lapok brizsrovatait szerkesztő Ottlik Géának és a báb-színházi dramaturg Mészöly Miklósnak?

És még sokáig folytathatnánk az ötvenes években a „népi demokratikus kánonból” 1949-től kizárt írók nevét, melyhez hamarosan társulnak az ’56 után nemcsak a *ki-*, hanem a *bezárt* írók is, mint Déry Tibor, Hágy Gyula, Zelk Zoltán és fiatalabb börtöntársaik. Igaz, nekik, mint volt kommunistáknak, a lehúzott börtönévek után ismét megadatott a „megbocsájtás” és a „tűrt” kiadás elvtársi „kegyelme”, akárcsak korábban, az ötvenes évek első felében, a valóban rasszista, de valóban jó költő Erdélyi Józsefnek.¹ Ezt akarják megtagadni manapság egyes kritikusok és újságírók, olyan emigráns magyar íróktól, akiket valószínűleg soha nem is olvastak, akiket ma csak azért támadnak és neveznek fasisztának (mint ahogy a Máramaroszigeten született, valószínűleg az *Úz Bence* történetén felcseperedett Elie Wiesel tette egy

júniusi *Le Monde*-nak tett nyilatkozatában), mert rajtuk keresztül kívánnak belerúgni politikai ellenfeleikbe. Hiszen, ha egy országban „fasiszta írók” műveit népszerűsítik, akkor az az ország és természetesen annak kormánya is fasiszta. És akkor ismét lehet kiabálni: „Európa, segíts!”, mint ahogy azt tette 1992-ben a Magyar Írók Szövetsége elnökéből lett köztársasági elnök. Ami egyébként akkor sem volt igaz, mint ahogy most sem az. Egyszerűen csak arról van szó: egy-két ügyes hazai könyvkiadó felfedezte, hogy a majd’ fél évszázada nem olvasott műveket ma el lehetne adni, és ennek próbál a sajtóban nagy visszhangot kelteni, felhasználva a nemzetközivé duzzasztott politikai botrányt.

Mit tehet az író a kirekesztettség ellen?

Ahogy – a Nyirő József (halina) „gatyába kötött” műveit egyébként nem nagyon kedvelő – Radnóti Miklós írja Shakespeare-t követve *Naplójában*: *a kutya ugat, a macska nyávog, az író ír.*² Az igazi író ír, ahogyan Radnóti is majdnem Abdáig írta *Razglednicáit*. Ezért írtak itthon, az ötvenes években, mivel mást nem írhattak, csodálatos gyerekmeséket és verseket az irodalmi életből itthon kirekesztett írók, Mészöly Miklós, Pilinszky János vagy Weöres Sándor, és természetesen említsük még meg Mándy Iván *Csutak*-regényeit is. Ugyanígy „köszönhetjük” a kommunista rendszernek Tolsztoj és az orosz irodalom nagyjainak Németh László által készített fordításait, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor és mások gyönyörű versfordításait, igaz, a fordítók ezt a nehéz taposómalmot nem köszönték meg az őket saját műveik megjelentetésétől eltiltó rendszernek.

A külföldre menekült (emigrált) íróknak három választása volt. Az első, a lepraktikusabb megoldás felhagyni a szépirodalommal, és valamilyen „polgári” állást vállalni. Ez legtöbbször az újságírást jelentette, főleg az Amerika Hangja, a BBC és a Szabad Európa Rádió szerkesztőségében. Ez a típusú újságírás, szerkesztés biztosította a legtöbb magyar emigráns író megélhetését az ötvenes-hatvanas években

1 Érdekes módon, az 1947-ben háborús bűnősként több évre elítélt Erdélyi Józsefnek már az ötvenes években megadatott a „kiadás kegyelme”. 1954-ben és 55-ben két verseskötete is napvilágot látott, majd 1959–1982 között újabb hét Erdélyi-kötet jelent meg a „szocialista könyvkiadásban”, melyek ellen sem akkor, sem ma, senki sem tiltakozott. Királyhágó úti lakását 2000 óta emléktábla jelöli. Ezek szerint Nyirő József és Wass Albert „fasiszta”, Erdélyi József nem volt az...

2 Meg kell rögtön jegyezni, hogy Radnóti, Babitshoz hasonlóan, Németh Lászlót sem szerette különösebben, és *naplójában* róla sem ír szívesebben, csak „Aczél elvtárs” nem engedte, hogy a *Napló* 1989 évi (!) kiadásakor a sajtó alá rendező, Melцер Tibor barátom, a N. L. monogram feloldásával teljes nevének kiírásával szerepeltesse az írókat.

(sokszor 1989-ig), elég Borbándi Gyulára, Cs. Szabó Lászlóra, Szabó Zoltánra gondolni, de akár Márai Sándorra is, aki 1950 és '60 között rendszeresen olvasta be vasárnaponként Ulysses álnéven heti jegyzeteit a Szabad Európa Rádióba.

A másik megoldás a *nyelvváltás* volt. A befogadó ország nyelvén írni, mint azt tette Arthur Koestler, George Mikes Angliában már a harmincas-nygyvenes években, vagy Olaszországban Bruck Edith, Giorgio Pressburger, Kemény Tamás, vagy Svájcban a nemrégiben elhunyt Ágota Kristóf. Ez nem valami megvetendő dolog, hiszen Tristan Tzara, Ionesco, Cioran vagy Kundera nem hoztak szégyent hazájukra, a román és cseh kultúrára, hogy külföldön francia nyelven írták és jelentették meg műveiket. (A migráns-irodalom kérdéséről és az Olaszországban olasz nyelven író magyar írókról két évvel ezelőtt tartottam előadást a Tokaji Íróklub rendezvényén.)³

És végül még volt egy harmadik megoldás is: miközben az írónak valamilyen módon sikerült megoldani a családfenntartás problémáját (idegen nyelvre fordított művei jogdíjaiból és külföldön élő rokonai anyagi támogatásával), továbbra is magyar írónak maradni, magyarul írni az új műveket, egyrészt az egyre fogyó és egyre érdektelenebb külföldi magyar olvasóközönség, illetve az utókor számára. Ezt választotta sok magyar író Wass Alberttől Parancs Jánosig, köztük elsők között Márai Sándor is, amikor 1948-ban elhagyta Magyarországot és felesége nagybátyja segítségével Nápoly egyik legszebb részén, egy szép posillipói teraszos lakásban találtak új otthonra.

II. Márai Olaszországban

„Az ének távolodott. Vijjogtak a vitorlák.
Egyszerre félni kezdett. Megroggyant keze-lába.
Felnőgött. Félt, hogy hazakerül Ithakába.”
Béke Ithakában, az Első ének mottója.

Márai Sándor a második világháború alatt végleg elvesztett mindent, amihez Magyarországon kötődött. Kassa ismét cseh kézre jutott, a magyar és német ajkú lakosságot örökre kitelepítették a városból, ha nem lettek már korábban a holocaust áldoz-

taivá; Budapestet az ostrom romvárossá tette, beleértve az író vár alatti, Mikó utcai lakását minden ingóságával és természetesen könyvtárával együtt. Igaz, felesége megmenekült, és ő is negyvenéves katonaköteles férfiként sértetlenül vészelte át Leányfalun a front átvonulását, de, mint az 1944–1948 közötti *Naplója* – amelyből negyven év múlva egyik legszebb könyvét, a *Föld! Föld!*-et írta – tanúsítja, nem volt illúziója, tudta, hogy írói munkássága otthon véget ért. Tudta, hogy az orosz megszállás alatt lévő Magyarországon éppúgy nincs helye a polgári liberális értékeknek, mint ahogy nem volt Németországban Hitler hatalomra jutása után, illetve a háború végén a német, majd nyilas kézre jutott Magyarországon. És azt is tudta, hogy az általa egyedül elviselhetőnek vélt polgári világnak is vége, és nemcsak a régi polgári világ tűnt el a háború szörnyűségei között, de megsemmisült a műveit olvasó közönség is (nem csak Magyarországon), amely számára regényeit írta.⁴

Amikor a háború után megjelent új regényeit, a *Garren-trilógiát* és a *Sértődötteket* az új rendszer fő ideológusának kikiáltott Lukács György is megtámadta (*Új hang* 1947, *Az új magyar kultúráért*, Szikra, 1948), Márai elhatározta, hogy elhagyja Magyarországot. (Érdekes módon ezt az új hatalom sem nagyon akarta megakadályozni, éppúgy, mint Zilahy Lajos, Körmendi Ferenc és más írók esetében sem.)

Úgy látszik, legegyszerűbbnek az látszott, ha egy-egy útlevelel odaadásával megszabadulnak az úgynevezett „polgári” íróktól, akiket azért nem lehetett bántani, mert a regényeikből készült filmjeik Sztálin elvtárs házi mozijának kedvelt darabjai voltak, és ezért ezek az írók, az írófejedelemként tisztelt Herczeg Ferencel együtt a szovjet hatóságok, maga Vorosilov marsall védelme alatt állottak. Ennek az útleveles emigrációba kényszerítésnek, mely megismétlődött a hetvenes nyolcvanas években a mi kutyánk ellenzék-kölykei esetében is, az az előnye is megvolt, hogy üresen hagyott bútorozott lakásaikba az új rendszer ideológusai költözhetek be, mint ahogy Cs. Szabó László gazdagon berendezett Belgrad-rakparti könyvtár-lakásával is történt.

Erről az elhatározásáról, és annak okairól Márai 1948-as *Naplójában* így vall:

3 Sárközy P., *Olaszországi magyar írók identitástudata*, in *A magyar irodalom égtájai. Sokágú sip Tokajban*. Szerk. Serfőző Simon, Miskolc, Bíbor, 2011, 93–100.

4 Megítélés szerint ez a típusú olvasóközönség újbóli kialakulása okozta a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes években tapasztalt nagy Márai-kultuszt Nyugat-Európában, főleg Olaszországban és az újra egyesült Németországban.

Ez a dekompozíciós folyamat mindig logikus. Az elmúlt években sorjában elvesztettem a munkám, az otthonom, elpusztult a társadalmi réteg, melynek írtam, aztán elvesztettem a hazám, az anyanyelvem, a jogi személyiségem. Most már nincs semmim. Megértem, mit érezhetett Assisi Szent Ferenc, amikor meztelen pucéran feküdt a fagyos földre. (Napló 1948–1952, 115.)

Olyan helyet keresett Európában, ahol a környezet és az ország lehetővé teszi, hogy önmaga és magyar író maradhasson. Ezt találta meg Olaszországban. Már 1948-ban azt írja: *most már biztosan tudom... legkésőbb jövő tavaszra elhagyom hosszú időre Magyarországot, és megkísérlem, hogy Olaszországban éljek. (A teljes napló, Helikon, 2008, 215).* A magyar emigráció központja ekkor München volt, de Márai nem akart az általa nem nagyon kedvelt népi írók (köztük Nyirő József) társaságában élni,⁵ és főleg nem akart ismét német nyelvű újságíróvá válni. Ezért választotta Olaszországot, illetve pontosabban: a Földközi-tenger nyugati partvidékét, a nápolyi öblöt. *Én csak magyar író vagyok, senki más. Olaszországban ez maradhatok, hazátlan magyar író. Ez nagy rang. Ezt választottam.⁶*

Választásáról egyébként az 1947-ben tett svájci, olaszországi és franciaországi útjáról írt *Európa elrablása* című kötetében maga Márai többször is említést tesz: *Luganóban napsütés. ... Körülöttem olaszul beszélnek. Hét éve várom ezt a pillanatot. (43) ... minden, ami az olasz határon fogad, ismerős. (48) ... A nép szerény, jókedvű, gyermekes és öröme képes, él a családban és az örökké kék olasz ég alatt (54) ... Vannak népek, amelyeket elismerünk, vagy respektálunk... Az olaszokat szeretni kell. Mert szegények. Mert jóindulatúak. Mert olaszok. (63) ... Így kellene élni, ilyen céltalanul, tervtelenül. Nápolyban van valami veszélyes, vonzó... (79) ... Rómába vissza kell még menni, hosszabb időre... (139)*

1948 augusztusában indultak útlevéllel „hivatalos útra” Svájcba, ahonnét hamarosan továbbutaztak Nápolyba, ahol felesége nagybátyja élt, aki egy tágas, teraszos lakást biztosított számukra az akkor még szép kertvárosban, Posillipóban.

A *Föld! Föld!*-ben így írja le a keleti-zóna elhagyását: *Az Alberg expressz kora délután indult Budapestről, és éjjel után ért az ennsi hídra. Megint*

*belépett az orosz katona, és kérte az útleveleket. Megvizsgálta a pecsétet, visszaadta az okmányokat, közömbösen becsukta a fülke ajtaját. Az éjszaka csendes volt. A vonat zajtalanul indult. Néhány pillanat múltán elhagytuk a hidat, a csillagos éjszakában utaztunk tovább egy világ felé, ahol nem vár senki... Megértettem, hogy szabad vagyok. Félni kezdtem. (Ugyanez a félelem-gondolat tér vissza a *Béke Ithakában* már idézett mottójában is.)*

Márai Olaszországban azt találta meg, amit keresett. A magányt, a napfényt, a tengert, a természet szépségét, a kultúra kincseit és a mindenkor mindenkiel kedves olaszokat.

Úgy éreztem, nem történhet semmi bajom többé, most végre viszontláthattam a tengert. (A teljes napló, 1949, Budapest, Helikon 2008, 8.) – Emberszabású élet legtovább itt lesz még a Közép-tenger partján. Ezért kell itt élni... ahol az olaszok emberi nemessége, tapintatuk, lényük finomsága az, ami még lehetővé teszi az életet. (A teljes napló, 1952–1953, Helikon, 2009, 17.) Márai számára az is fontos volt, hogy: *Itt legalább nincs proli. Vannak szegény, nagyon szegény emberek. De proli nincs. A legszegényebb ember is tudja, hogy van emberi dignitás. (Napló 1976–1983, Griff. 21.)* Ugyanis emiatt (is) menekült el a nyilasok, majd a prolik (nem munkások, prolik!) kezére jutott Magyarországról: *ami ott körülvett, nemcsak az organizált terror volt, hanem egy mindennél veszedelmesebb ellenfél, ami ellen nem lehet védekezni: a butaság. ... A buta ember mindenestől veszedelmesebb, mint a rossz ember. Nem lehet vitatkozni vele, mint ahogy lehet a rossz emberrel – nem hallja az érveket, mert buta. (Uo. 62)* Ezek a nápolyiak olyan szegények, mint a kő. És olyan következetesek is a szegénységben, mint a kő. (Uo. 173).

Ötvenedik születésnapján írja *Naplójába* (a párizsi *Látóhatárban* 1951-ben megjelent *Halotti beszéd* megszületése előtt): *Ma ötvenéves vagyok... Erős napsütés. Amíg a via Partenope egyik kávéháza előtt ülök és sütkezem a fényben, arra kell gondolnom, hogy az elmúlt évtizedben... sokszor elképzeltem, milyen is lesz, ha egyszer ötvenéves leszek. Úgy képzeltem, akkor elhagyom az otthon, útra kelek, s letelepszem a Földközi-tenger nyugati partvidékén... Ez a vágyakozás a valóságban kevés valószínűséget ígért. De most ötvenéves vagyok, s valóságban elhagytam az otthon,*

5 Borbándi Gy., *Márai és az emigráció*, in „Este nyolckor születtem”. *Homage á Márai Sándor*, szerk. Lőrinczi H. – Czetter I., Szombathely, BAR, 2000, 287–300.

6 Rónay László idézi Márai szavait a véleményem szerint legjobb hazai Márai-monográfiában: Rónay L., *Márai Sándor*, Budapest, Akadémiai, 2005, 460.

és itt élek a Földközi-tenger nyugati partvidékén, a tenger partján, egy kertben, naplót írok, bort iszom, néha utazom a tengeren... Minden elkövetkezett, egészen más feltételek mellett, mint ahogy elképzeltem, s a végén mégis egészen úgy. (Napló, 1948–1952, 125)

Máraiék 1948 őszétől 1952 áprilisáig éltek Posillipóban, ahol ismét írni kezdett, nemcsak a naplójegyzeteit (az első kötetet 1968-ban jelentette meg saját kiadásában Washingtonban), hanem 1952-ben elkészült első új regényével, az Odüsszeusz hazátlan bolyongásáról, szerelmeiről és haláláról írt *Béke Ithakában* című művével is. 1951-től hetente egyszer Rómába utazott, ahol a Szabad Európa Rádió külső munkatársaként Ulysses álnéven minden vasárnap felolvasta heti jegyzetét. 1952 áprilisában azonban, nevelt fiuk tanulmányai miatt áttelepültek a nagyon szegény Itáliából a nagyon gazdag Amerikába. János fiuk jövője érdekében vállalták az amerikai áttelepülést, de azzal a gondolattal utaztak Amerikába, hogy amint lehet, visszamennek Olaszországba: *vissza kell menni Nápoly és Sorrento közé a tengerpartra. Ez az utolsó földszávok egyike, ahol még emberszabású emberek élnek.*” (A teljes napló, 1952–1953, Helikon, 388). Tizenöt éven keresztül New Yorkban éltek, ahol továbbra is a SZER munkatársa maradt, de 1967-ben, amikor Lola nagybátyjától házat örökölt Salernóban, ismét visszatértek több mint tíz évre az „emberszabású” Olaszországba.⁷ (1980 után is csak azért költöztek vissza Amerikába, mert egyre romló egészségük miatt célszerűnek látszott, hogy életük vége felé az egyre kaotikusabb, sztrájkoktól, robbantásoktól és emberrablásoktól szétzilált Olaszországból egy, legalább az egészségügyi és szociális szolgáltatások terén normálisnak számító országban, fogadott fiuk családja közelében éljenek Floridában.)⁸

Amerikában az ötvenes-hatvanas években Márai tovább írta „olasz” műveit, a *San Gennaro vérét*, a *Valami történt Rómában*, a Giordano Bruno peréről

és kivégzéséről írt *Erősítőt*, a *Juditot*, illetve az *Itélet Canudosban* című regényét és a háborús naplóból írt *Föld! Föld!*-et, ám erről a magyar irodalmi köztudat mit sem tudott.

Márai ugyan Olaszországban, a nápolyi, és később a salernói öbölben jól érezte magát, az olaszokat is szerette, az olasz táj és műemlékek szépsége vonzotta, de *Naplója* és ekkor írt regényei tanúsága szerint magányossága ekkor már szinte depressziós szintre jutott. Ezt Fenyő Miksa, a Nyugat egyik alapító, idős főszerkesztője már az ötvenes évek elején észrevette, amikor egy véletlen találkozását Máraival a híres római Caffè Greco kávéházban így örökíti meg a maig hazai kiadásra váró *Ami kimaradt az Odysseiából* című olaszországi naplójában (München, 1963), melyért megkapta Róma város irodalmi nagydíját:

1952. január 25. ... Délután a Caffè Grecóba menve Márait látom ott, ki Nápolyból jött át egy napra. Megörültem neki, hosszú idő után valaki, akihez – a Szentlélek lovagjához – valami közöm van. Beszéde érdekes, gazdag hangszerelésű, igyekszik is, hogy az legyen. Amiket én mondtam neki, nem nagyon érdekelték, nyilván nem is volt érdekes, bár nem tudhatta, mert láthatóan meg sem hallotta. Amiket az európaiságról mondott, formájában eredeti, értelmében vonzóan okos volt, s különösen örültem annak, hogy az olaszokat szereti, és ennek az érzésének méltó kifejezést tud adni. Nem szerettem a paradoxon hajszolást beszélgetésében, semmi szükség erre – de végül is mit számít ez! Szívesen voltam vele; régi Bristol-beli Nyugat-találkozások levegőjét éreztem körülöttem. A szemben lévő asztalnál két fiatal lány fogyasztotta a sütemények tömegét. Az egyik sottish ruhában, piros kendővel nyakában, kis fekete szalmakalapban, karcsú, finom arcú teremtés, különösen tetszik nekem; képes volnék kedvéért harminc évvel fiatalabb lenni – az az érzésem, hogy Márai észre sem vette sem a lányt, sem engem; ő egyedül ült a Grecóban.⁹

7 *Luce e Mare. Sándor Márai a Salerno, 1968–1980*, a cura di Tibor Mészáros – Gyula Kemény, Salerno, 2003. Edizioni 10/17 (Catalogo della Mostra),

8 Valóban, az 1968–1980 közötti naplójegyzeteiben egyre többet panaszkodik a fokozatosan romló olaszországi állapotok miatt, melyek természetesen sokkal jobbak voltak, mint a háború utáni években az ötvenes évek elején, csak időközben Máraiék megszokták a New York-i lét komfortját, mely után az olaszországi állandó sztrájkok, politikai merényletek egyre elviselhetetlenebbeknek tündek. 1980-ban végleg eldöntik, hogy eladják a salernói lakást és végleg visszaköltöznek Amerikába a polgárháború szélére sodort Olaszországból.

9 Fenyő M., *Ami kimaradt az Odysseiából*, München, 1963, 127–128. Márai Fenyő Miksa halála alkalmából, a találkozás után

30, Fenyő könyvének megjelenése után 20 esztendővel később reagált erre az öt úgy látszik bántó „látéleltre”, melyben Fenyőt csak pénzembernek nevezi, valamint tagadja, hogy valaha is írt volna a Nyugatba, ami természetesen nem igaz: 1974: Exit Fenyő Miksa. *A kilencvennél idősebb Fenyő Miksát megcsalta az emlékezete... az igazság, hogy soha egyetlen alkalommal nem írtam a Nyugat című folyóiratba. ... Fenyő Miksával két évtizedes budapesti tartózkodásom alatt egyetlen egyszer találkoztam, nem a Bristolban, hanem a Lukács-fürdő uszodájában az ostrom után. ... Fenyő Miksa minderről megfeledezett – valószínűleg azt hite, hogy a GyOSz patronizálása nélkül senki sem lehetett író Magyarországon.* (201). Márai már 1919-ben közölt egy novellát a Nyugatban, és később itt közölte az *Egy polgár vallomása* első három fejezetét is.

A Márai olaszországi éveiről emlékezők,¹⁰ miközben szívesen idézik a *Naplók* olaszokról és Olaszországról szóló jegyzeteit, arról mindig megfélekeznek, hogy az írónak szinte semmi kapcsolata nem volt sem az ötvenes évek elején, sem a hatvanas-hetvenes években az olasz kulturális-irodalmi közélettel, sem a közelében élő olasz írókkal, értelmiségiekkel. Ne felejtjük el, hogy Márai nagyon gyengén beszélt (írt és valószínűleg olvasott) olaszul.¹¹ Egyetlen konkrét kapcsolatáról tudunk rögtön Nápolyba érkezése után felkereste az öreg Benedetto Crocét, akivel franciául beszélgetett a magyar liberalizmus megsemmisüléséről.¹² Nemcsak nem találkozott olasz írókkal (mint Illyés Gyula és Cs. Szabó 1947 végén¹³), de még műveiket sem látszik ismerni, egyetlen név az új olasz irodalomból, amelyet *Naplójában* megemlít, Tomasi Lampedusáé a *Gattopardo* nagy nemzetközi sikerét követően.

Hasonlóképp semmi kapcsolata nem volt az Itáliában élő magyar értelmiségiekkel, sem az egyháziakkal (Békés Gellért, katolikus költővel, az új Márai-művekről rendszeresen hírt adó *Katolikus Szemle* tudós főszerkesztőjével, Kada Lajos püspökkel és az 1967-ben megnyílt római Szent István Ház alapítóival), sem az Itáliában élő magyar művészekkel, mint Hajnal János festő, Tóth Imre (Amerigo Tot) szobrász, László Margit operaénekes, vagy Milloss Aurél, a római Operaház világhírű balett koreográfusa. Ugyanez megismétlődött 1967 után, amikor teljesen elzárkózott az egyetlen olaszországi élő kapcsolatának látszó Triznya-házaspár lakásán összegyűlő „magyar-kocsmá” tagjaitól, a nápolyi és a többi olasz egyetem magyar tanáraitól, az őt fordító és népszerűsítő

Pálincás László, Ruzicska Pál, Paolo Santarcangeli, Tóth László és Várady Imre professzoroktól, a vatikáni könyvtár magyar történész levéltárosától: Pásztor Lajostól és feleségétől, a római egyetem középkor történész professzorától, a SZER és a Vatikáni Rádió magyar munkatársaiig (mint Bányász Kató, Tóth Ágnes, Mihályi Géza, Szabó Ferenc). Tudomásom szerint nem volt kapcsolata a firenzei Michelangelo-múzeum neves magyar művészettörténész igazgatójával, Tolnay Károllyal, és egykori barátjának, az Auschwitzban tragikusan elhunyt Farkas István festőművésznek Rómában élő fiával sem.¹⁴ Hasonlóképp nem találkozott a Rómába látogató híresebb magyarokkal (Kerényi Károllyal, Cs. Szabó Lászlóval, Fejtő Ferencsel, Sárközi Mátyással), illetve a Triznyáéknál megszálló, a rendszerhűnek igazán nem nevezhető magyar írókkal (mint Pilinszky János, Rónay György vagy Weöres Sándor) sem. Ahogy ő írja *Naplójában*, *egyetlen olaszországi magyar ismerőse a nápolyi domban eltemetett András herceg, Nagy Lajos csúf halált szenvedett testvéröccse volt: Nápoly. A Dómban. András király koporsójának fali sírhelye előtt megkönnyebbülten álldogálok. Ez a halott egyetlen magyar ismerősöm Nápolyban. (Napló, 1948–1952, 89.)*

De nem nagyon érdekelték a műemlékek sem. Emigrációja elején még csak-csak ellátogatott a nápolyi régészeti múzeumba, Pompeibe, a nápolyi nemzeti könyvtárba, de később már erről sem történik említés naplójegyzeteiben. Hasonlóképpen nem érdekelték a nápolyi magyar emlékek, Mária és Beatrice királyné sírjai, a *Donnaregina* és a *Santa Maria Incoronata* magyar témájú gyönyörű freskói,¹⁵ és nem érdeklődött az olaszországi magyar emlékek

10 Tibor Mészáros, *Italia, paradiso degli esuli* (Olaszország a menekült Paradicsom), „Italia e Italia”, 14–15/2003, 16–17; Antonio Donato Sciacovelli, *L'Italia nei romanzi di Sándor Márai* (Olaszország Márai regényaiban), in „Quaderni Vergeriani”, 3–2007, 75–80; Tóth-Fodor József Péter, *Márai Sándor és Itália*, ELTE, 2012, MA-szakdolgozat.

11 1980-ban írja Salernóba egy olasz ismerősének: *Kedves Máriaó barátom! Elnézést, hogy angolul írok, de mint tudja, olasz tudásom nagyon szegényes.* (1980. júl. 12.) Majd, amikor barátja olaszul válaszol, akkor megpróbál olaszul írni ... *Várni fogom kedves híreiket. Bocsnatot kérek a hibákért, de nem tudok írni olaszul.* (1980. nov. 22.) in *Luce e Mare. Sándor Márai a Salerno, 1868–1980*, a cura di Tibor Mészáros és Gyula Kemény, PIM, Salerno, Edizioni 10/17, 2003. *Naplója* tanúsága szerint Dante *Divina Commediáját* is csak Babits fordításában olvassatta.

12 *Nápoly, Crocénál, 1949.* in *Napló, 1948–1952*, 104–106. Amikor Croce azt kérdezte tőle: *Mit gondol, mi lesz a magyar liberálisokkal, a társadalmi, szellemi elitel?.* Márai azt felelte: *Ha van idejük a bolszevistáknak, akkor elsorvasztják, megfélemlítik az elitet is.* Azt már sem Croce, sem Márai szerencsére nem érték meg, hogy lássák, ennél még rosszabb is történhetett: 1989-ben Magyar-

országon épp a legvérmesebb maoista ifjúkommunistákból alakult meg az új magyar liberális párt.

13 1947 végén a Máraival együtt a genfi konferenciára kiutazott Illyés Gyula és Cs. Szabó László leutaztak Rómába, és római látogatásuk alkalmából Kardos Tibor, a Római Magyar Akadémia igazgatója, tiszteletükre egy írótalálkozót rendezett. Ezen több neves olasz író, Corrado Alvaro, Alberto Moravia, Guido Piovene, Alberto Savino, Leonardo Sinigalli, Giuseppe Ungaretti is megjelent, míg Illyés és Cs. Szabó mellett ott voltak a Piazza Navonán lévő Tre Scalini vendéglőben az Akadémián lakó fiatalabb ösztöndíjas írók, művészek is. Márai természetesen nem tartott Ilyésékkal Rómába, ekkor utazott le feleségével Nápolyba megnézni a posillipoi lakást. Vö.: Sárközi P., *Róma mindannyiunk közös hazája. Róma magyar emlékei, magyarok emlékei Rómáról*, Budapest, Romanika, 2010, 127–135.

14 *Márai Sándor, Európa elrablása*, Budapest, Révai, 1947, 118.

15 1949 januárjában eljut a nápolyi Incoronata (Santa Maria Incoronata) templomba, de nem veszi észre, hogy egy Szent László-ciklus előtt áll: *Az Incoronata templomában magasban Giotto és tanítványainak kopott, rozoga freskói...*(101). Vö.: Sárközi Péter, *Chiesa della Santa Maria Incoronata* in Banfi-Horváth-Kovács-Sárközi, *Itáliai magyar emlékek*, Romanika, 2007, 238–241.

kel foglalkozó magyar irodalom iránt sem. Napló-jegyzeteiben meg sem említi a *Magyarok Rómában* (1898) című könyv tudós szerzőjét, Riedl Frigyeset, sem az italomán Péterfy Jenő nevét, Szerb Antal *Utas és holdvilágát*, Fenyő Miksa itáliai útinaplóját (1963), Szauder József itáliai esszéit (*Ciprus és obeliszk*, 1963), Genthon István *Római naplóját* (1973), de még az 1970-ben a müncheni kiadójánál, a Griff gondozásában megjelent Cs. Szabó László által írt gyönyörű *Római Muzsikát* sem.

Mindennek megemlékezésével nem kívánom megsérteni Márai Sándor emlékét. Egyedül csak arra szeretnék rámutatni, hogy Márai sem Olaszországban (ahol jól érezte magát), sem Amerikában (ahol sokkal kevésbé, viszont sokkal rendezettebb körülmények között élhetett, mint az egyre kaotikusabb Itáliában), nem kívánt másként élni, mint „idegen”, mint hazájából, a magyar kultúrából kizárt emigráns író, és tegyük hozzá, mélységesen megsértett ember. Igaz, ha nem így érezte volna magát, akkor a XX. századi magyar irodalom szegényebb lenne a *Napló* valóban érdekes és elgondolkoztató jegyzeteivel és Kosztolányi híres verse melletti *harmadik magyar Halotti beszéddel*.

Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a Naplójegyzetek és az ezekből írt *Föld! Föld!* (Toronto, 1972) kivételével az emigrációban nem születtek igazi „nagy” Márai művek. A *Béke Ithakában* (London, Lincolns Prager, Magyar Írók Könyvesháza, 1952), igaz, olvasmányos mű (főleg annak a magyar olvasónak, akinek megadatott, hogy Kirké szigetével szemközt nyithassa ki reggelente kölcsönlakásának a terracinai öbölre néző zsalugátereit), de semmiképp sem nevezhető a modern magyar irodalom jelentős alkotásának. Hasonlóképpen az új magyar irodalomkritika által egy kicsit későn felfedezett és véleményem szerint túlbecsült *San Gennaro vére* sem hibátlan alkotás.¹⁶ Megvallom, nekem egy kicsit Márai első itáliai élményeinek és a híres Humphry Bogart-féle *Casablanca* című film

„összegyúrásának” tűnik,¹⁷ de abban igaza van Márai egyik legérzékenyebb magyar olvasójának és elemzőjének, Rónay Lászlónak, hogy a mű egyszerre „regény, esszé, önvallomás, életgyónás”, és „abba a világirodalmi környezetbe tartozik, melyben – Márai megfogalmazása szerint – *csend van*.”¹⁸ Ugyanakkor az is látszik, hogy a *San Gennaro vére*-ben Márai a korábbi regénye, a *Béke Ithakában* szerkesztését ismételte meg: négy leírásban meséli el a Közép-Európából menekült tudós vagy író tragikus halálát, amikor egy vihar során valószínűleg a mélybe vetette magát egy nápolyi, a posillipói kilátó tengerparti teraszáról. Először az emigráns pár környezetében élő olaszok mesélik el egymásnak az „idegenekről” kialakított véleményüket (ez a könyv legszínesebb és legeredetibb része), majd ezt követően a rendőrparancsnok kérdezi ki a halálesetet rögzítő csendőr, majd az idegennel kapcsolatban lévő ferences atya véleményét, míg a könyv végén a menekült idegen élettársa mondja el, hogy társa nem kívánt végleg kivándorolni Ausztráliába, és San Gennaro segítségét kérte, hogy szabadítsa meg az életétől, és végül „a csoda” bekövetkezett.¹⁹ A könyvnek ebben a részében Márai végeredményben az 1948–1952 közötti *Naplókban* az emigránslet kilátástalanságáról kialakított véleményét írta át és adta a rendőrparancsnok, a gyóntató pap és az „idegen” társaul szegődött nő szájába. Ezért is nevezi Rónay László ezt az alkotást *életgyónásnak*.

A többi, hatvanas években írt vagy átdolgozott regény (*Rómában valami történt*, Toronto, 1971; *Erősítő...*, 1976; *Judit és az utóhang*, München, Griff 1980; *Ítélet Canudosban*, Toronto, 1970) megítélésem szerint, semmi esetre sem állítható az *Egy polgár vallomásai* vagy a Krúdy-regény, az első magyar posztmodern remekmű, a *Szindbád hazamegy* mellé.

Úgy érzem, az emigrációban írt művek alapján megállapítható, hogy Márait az általa elfogadott és önként vállalt emigráció és az ezzel járó *irodalomból való kirekesztettség mint író*t elemésztette. Ugyanakkor Márai

16 A regény először 1957-ben német nyelven rövidített formában jelent meg, majd ezt követte 1965-ben a teljes szöveget tartalmazó magyar kiadás. Vö.: Botka Ferenc, *A San Gennaro vére keletkezéséhez*, „Irodalomtörténeti Közlemények”, 2002, 5–6, 526–542. Kulcsár Szabó Ernő szerint a *San Gennaro vére* „egyike a modern magyar epika európai kontinuitást őrző alkotásainak, ... a hagyományos modernségnek azt a különös, jelképességgé dúsított, hűvösen tartózkodó, mégis bensőséges modalitását, a világszerűséget kiegyensúlyozott arányokban újratemtő, újklasszikus szövegeit. ... hiába keressük az 1945 utáni magyar prózáirásában.” (K. Sz. E., *Klasszikus modernség – karteziánus értéktárlatban: Márai Sándor, San Gennaro vére*. „Új írás”, 1990, 5, 101–102.

17 A regény megírására minden bizonnyal a Nápoly mellett Campo

Bagnoliban lévő nagy második világháborús menekülttábor ihlette a szerzőt. Az itt gyülekező, Amerikába és Ausztráliába készülő, a régi világot végképp elhagyni szándékozó közép-európai menekültek sorsa komolyan foglalkoztatta Márait: *Tudják, hogy visszatérni csaknem oly nehéz lesz, mint amilyen nehéz volt elmenekülni*. (Márai S., *Campo Bagnoli*, „Szabadság”, Cleveland, 1950. febr. 15. Idézi Rónay László, i. m., 482.)

18 Rónay László, *Márai Sándor*, Budapest, Akadémiai, i. m., 557, ill. 559.

19 Antonio Donato Sciacovelli, *Credere nel miracolo: la Napoli di Sándor Márai ne Il sangue di San Gennaro* (Hinni kell a csodákban. Márai Sándor Nápoly-képe a *San Gennaro vére*-ben), „Nuova Corvina”, Buapest, 9–2001, 29–39.

Sándor, az ember és a gondolkodó, mint a II. világháború által eltörölt polgári világ egyik túlélője, a naplójegyzeteiben a XX. századi magyar esszéirodalom egyik legnagyobb teljesítményét nyújtja, hasonlót az idős Déry *Ítélet nincse*hez és „napi hordalékai”-hoz.

Naplójegyzeteinek állandó, visszatérő témái: az emigrációs lét „dekompozíciós” folyamata, melynek nyelvi vonatkozásait a *Halotti Beszéd* című versében költői formában is megörökítette,²⁰ az otthon elvesztése, az írói lét kérdésessége, hogy kinek is ír az ember – és mi tagadás: az embergyűlölet is, mely alól csak az olaszok jelentenek kivételt. Kár, hogy a több száz oldalas anyagból csak a háborús naplójegyzeteit formálta át önálló kötet formájába, az 1975-ben megjelent *Föld! Föld!*-ben, mely a *Szindbád hazamegy* és a *Kassai őrző* után, megítélésem szerint, az utolsó igazi nagy Márai-mű.

Az, ha egy író megszabadul attól a kényszertől, hogy másoknak írjon, az a depresszió túl fel is szabadítja. Örkény István idézi André Gide egy gondolatát: *Mióta nem embereknek beszélek, sokkal jobban fejezem ki magam. Többet ismertem meg így az élet titkaiból, mint amennyire mestereim valaha is megtanítottak*, melyhez Örkény István hozzáteszi saját 1956 utáni eltiltására gondolva: *az elnémított író is embereknek beszél, igaz, hogy nagyon kevés embernek. Néha talán csak egynek.* (Örkény I., *Párbeszéd a groteszkről*, Budapest, Szépirodalmi, 1986, 130). Márai emigrációja esetében, *Napló*-ja legalábbis ezt sugallja, talán még ez az egy olvasó is hiányzott.

III. Egy másik írói napló a hatvanas-hetvenes évek magyar irodalmában: Déry Tibor: A napok hordaléka

Déry Tibor, aki Márainál hat évvel volt idősebb, már az első világháború után „kirekesztette magát” politikai és egyéb okokból a magyar irodalomból, akkor, amikor Márai első nagy sikereit aratta regényeivel. Déry viszont akkor lett az új rendszer ünneplott írója, a II. világháború után, amikor Márai egyre elviselhetlenebbnek érezte a magyarországi létet. Az 1956-

os forradalom után Déry Tibor, más író társaival egyetemben, ismét *ki-*, illetve *berekesztődött*, ugyanis 1957-ben letartóztatták, és 9 évi börtönre ítélték az ellenforradalmárnak nevezett, akkor 62 éves kommunista író. A hatvanas évek elején, főleg a külföldi sikereinek köszönhetően nemcsak kiengedték amnesztiával a börtönből, hanem ismét visszakerülhetett a magyar irodalomba. Ekkor írta, megítélésem szerint, három legjobb művét, a *G. A. úr X-bent*, a *Kiközösítőt* és az *Ítélet nincset*.

Ezek után már Déry is csak bestseller-kisregényeket írt (*Félfülű, Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról, Kedves Bó-peer*), illetve az öreg Máraihoz hasonlóan naplójegyzeteket, *A napok hordaléka*-it, melyeket 1964-től egészen haláláig, 1977 nyaráig írt nagy szorgalommal.²¹

Ő is Jules Renard-tól tanulta az írói naplórítást, akárcsak Márai, aki még 1935-ben a Nyugatban tanulmányt jelentetett meg Renard-ról. A francia író szerint „A naplóírás mulattat, elszórakoztat és meddővé tesz. Naplómát olvasgatva mégis azt hiszem, hogy életem legjobb és leghasznosabb munkája” (360), melyhez Déry hozzáteszi: *egyetlen igazi hazám ez a tenyérnyi kis füzet, melyekbe e sorokat írom.* (554) *Reggelre kelve, alig várom, hogy íróasztalomhoz, füzetem elé kerüljek. Pedig nincs miről szóljak, vagyis túl sok van, hogyszem valami lehetne belőle.* (563) *Vigyázz öregember, hogy gondolkodásod érrendszere idő előtt el ne meszesedjék... Akkor ne mammogj, hallgass el.* (195)

A Márai-naplókhoz nagyon hasonló Déry-„hordalékok” legérdekesebb részei számunkra, amik Márai itáliai életét kutatjuk, az Olaszországról írt „márais” jegyzetek. Déry a húszas évek elején több évig élt (első felesége, majd Füst Milán társaságában) Itáliában, Perugiában, Firenzében és az Adria-tenger partján.²² Olaszul is tudott, nem véletlenül lett Pirandello egyik legjobb magyar fordítója. 1948-ban fél évig lakott akkori feleségével, Oravecz Paulával a Római Magyar Akadémián, majd a forradalom és a börtönök után, novellái és regényei nagy olaszországi sikere révén többször is meghívták Olaszországba. Ezen élményei megtalálhatók *A napok hordalékában* is.

1948 után először 1967-ben volt Rómában egy magyar–olasz írótalálkozón. Természetesen húsz év

20 Szathmári István, *Márai Halotti Beszéd című verséről*, in „*Este nyolckor születtem*”, *Tanulmányok Márai Sándorról*, szerk. Lőrinc Huba, Szombathely, Savaria, 1993.

21 Az összes idézet *A napok hordaléka* Réz Pál által szerkesztett kiadásából való, Budapest, Szépirodalmi, 1982.

22 Füst Milánnal töltött adriai „nyaralásukról” Déry Tibor az *Ítélet nincse* Füst Milán-fejezetében számol be. *12. Hogy szeretett volna élni, s nem értett hozzá?* In *Ítélet nincse*, Budapest, Szépirodalmi 1972, 166–180.

után elrettentí a „modern” Róma szörnyű forgalma, a turisták tömege és mindaz, ami ma is zavarja az Örök Városba először érkező utazót. De Déry, akár csak Márai, azonnal hozzátesszi: *Róma mégis imádnivaló. Most nem járok múzeumba, templomaiba, csak légkörében lengek, sodródok, mint egy öreg falevél a szélben.* (65)

1971 májusában a *Szerelem* című film bemutatójára Déry Tibor Darvas Lili, Töröcsik Mari és a szintén vele együtt bebörtönzött Darvas Iván társaságában megy Cannes-ba, ahol a film elnyeri a fesztivál fődíját. Ugyanez év októberében meghívják a Sorrentói Filmfesztivál elnökének. Természetesen, sem Márai *Naplójában* nem említi Déry Tibor olaszországi sikerét,²³ sem Dérynek nem jutott eszébe, hogy kapcsolatot próbáljon létesíteni a Sorrento közelében élő Máraival. Nem tudtak volna egymásról? Ekkor Márai 71, Déry 77 éves volt.

Az idős Déry olaszországi örömei nagyon hasonlítanak Máraiéihoz: a tenger, a napfény, a reggel és este cikázó fecskék látványa, az olasz emberek kedvessége:

Naplementekor fürödtem a tengerben. Itt már senki sem fürdik, pedig a víz még meleg. Olyan boldog voltam, hogy énekeltem az utcán. (184)

Egy fecske száll fel emlékezetembe, egyenesen a sötétkék nápolyi öböl felől. Ott még október végén is cikáznak a fecskék, a sorrentói magyar hetet is körülhímezték édes csipogásukkal. (197)

Imádom az olaszokat... Színészkednek születésüktől a halálukig, a legócskább naturalista stílusban, s közben mosolyognak az alakításhoz.

Nápolyban nem tudnék élni, még ha egy kis olasz halászfaluval idegzetem és megszokott előítéleteim idővel tán egyezsége tudnának is lépni. (189)

A Déry és Márai közti alapvető különbség a naplójegyzetek alapján mindenekelőtt a két író, a két ember temperamentumában keresendő. Márai depressziós, Déry epikureus alkat volt, és nem kívánt depressziós emigránsként élni és meghalni. Amikor 1973-ban egy francia diáklány azt kérdezte tőle, miért nem disszidált 1956 után, így válaszolt: *Élni tudnék maguknál – mondtam – tán még szívesebben is, mint idehaza, de írni nem. Az író bőre a nemzete, abból nem bújhat ki.* (353)

23 1957–1990 között hét Déry-könyv jelent meg olasz fordításban. Vö.: Sárközy Péter, *A magyar irodalom fogadtatása Olaszországban (1848, 1956, 2006)*, in *Túl minden határon. A magyar irodalom külföldön*, szerk. Jeney Éva és Józán Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 49–64.

Márai Olaszországi jegyzeteiből

Európa Elrablása (1947)

Nyolc nap után elutazom Luganóból. Mikor Chiassóba, a határállomásra ér a vonat, úgy érzem magam, mint aki gondosan kitakarított, meleg, fűtött szobából kilép a zord hideg világba, a szélviharba. De minden, ami az olasz határon fogad, ismerős. Sorbanállás, poggyászvizsgálat. Mint huszonhét év előtt... Fűtetlen vonat. ... Fázom, de otthonosan érzem magam. Mindez ismerős. (48)

Róma. A szívdobbanás, amikor elindulok az aszfalton. Nem én megyek... egy sors lépdél itt, amely egyidős az európai emberrel. (56)

Formiánál a tenger. (71)

Az olaszoknak a mindennapi életben szükségük van színes és mozgalmas nagyság-képzetekre, egyfajta állandó fortissimóra, ez náluk alkati követelmény. ... Hangosak, de szelídek. Kurjongatnak, de emberiek. A lelkük és jellemük még közel van egymáshoz. (85)

Napló 1948–1952

Velence, 1948. október: *A régi szállodában lakom a Cavallettóban... Csend, jó borok, végre megint érett, jó borok.* (82)

Nápoly, Posilipo, 1948. november: *A lakás, mely ott vár, magasan a tenger felett épült. A terrazza, amely a lakáshoz tartozik, a tengerre néz, s egy kertre, mely sötét és fehér krétavonalakkal fénylik a holdfényben.* (83)

Ezek az emberek szomorúak. Nem személy szerint... másképp. Személy szerint sokat nevetnek. De az egész szomorú. (84) *Üvöltve udvariasok.*

Amire Nápoly minden nap tanít: nem túl-élni, nem is magamévá tenni, hanem „csak élni”: ez az igazi feladat. (87)

Egyre messzebb vagyok valamitől? Nem tudom. Lehet, hogy egyre közelebb vagyok valamihez? (89)

Visszaúton zsúfolt vonatra jutok fel. Ez az olasz tömeg engesztelően türelmes. Egy pillanatra sem érzem magam közöttük hazátlannak, kitagadottnak. Ez a nagy, utolsó ajándék. Az olasz mosoly és türelem.

1949. január vége: *Áradó, remegő, kéklő, aranylónapsütés... Földöntúli ez a kékség.*

Ischia: *Tíz év után az első fürdöm a tengerben. A víz kemény, hideg, ismerős, okos.* (111)

Este a dagályban úszom. Amikor partközelve érek, Poszeidon két karral felemel és oly erővel csap a sziklákhöz, hogy kezem, lábam összetörom. (112)

1950. Posillipo: *Délben, a januári fényben, amely olyan édes és lágy, mint nálunk otthon a májusi dél-előttök.*

1951. Cumae: *...Gyalog megyek haza (Posillipóba). Útközben arra gondolok, nagy szerencsétlenség lesz, ha egyszer el kell menni innen. (157)*

1952: *Ez a két év Posillipóban életem legnagyobb ajándéka volt. Mindent szerettem itt, és tudtam, a maguk módján ők is elfogadtak, a délolaszok. ...*

Napló, 1968–1975, Budapest, Helikon 2009.

1970. Salerno. *Dél előtt – a kávézóban, újságvásárlás közben eszméletvesztés. Négy hét egy 25 ágyas korteremben. Négy héten át soha sem unatkozom. Mikor elhagyja a kórházat, megállapítja: Mikor kilépek a teremből, meglepetéssel észlelem, hogy ez az ól, a testi felbomlásnak ez az alvilági istállója adott valamit. Mintha néhány héten át tartoztam volna valahová. (70)*

Nápolyban mostanában semmi sem működik, a közlekedés paralizált, a múzeumok, a hivatalok sztrájkolnak... de valahogy nem lehet igazán, szívből haragudni a nápolyiakra. Ahogy a gyerekekre sem lehet haragudni, akkor sem, ha olyan veszedelmes gyerekek, mint általában a nápolyiak. (75)

Róma ocsmány. A lárma, a tolongás, a ripők hang, a kapzsi sápszédés. (76)

Hiányzik a New York-i Public Library olvasóterme. (79)

1971 Egy hét New Yorkban: *Érdekes város. Nagy hibája, hogy nem embernek való.*

Svájcban: Jólesik a rend, a tisztaság. De ez az életforma majdnem muzeális, steril. (101)

Nápolyban: A hosszú nyár mézédésre érlelte a Campania Felix gyümölcseit. (102)

1972. *Reggel, a késő napsütésben, egy óra a ház-*

tetön. Mint egy öreg gyík, úgy szürcsölöm a napot. Már semminek nem örülök, csak a napsütésnek. (121)

Alkonyatkor, magasan a terrazza felett, a kékes szürke ég halványodó térfogatában, Salerno felett, a tenger felett: a fecskék. Alkonyatkor, villámgyors szárnycsapással eszeveszett balletot járnak – magasan, hihetetlenül magasan keringenek, mint az örültek. (124)

Napsütéses reggel, amikor az ember egy pillanatra visszaemlékezik, homályosan, valamire, amit így neveztek: Élni. (128)

Nápolyban. A város piszkos. De úgy, ahogy egy nemes állat elfekszik természetes piszkában és közben ásít. Az utolsó városok egyike, ahol ennek a szónak: civitas – még mindennapos tapintható értelme van.

Salernóban a pályaudvaron embermagasan állnak az odavetett postaszákok... Sztrájkolnak az autóbuszok, a kórházakban az ápolók beszüntették a munkát... állandósultak az emberrablások és a bombarobbanások. (174)

1979. *Salernóban fagyos tavasz, vicsorgó délolasz télutó. A Csendes-óceán partja barátságosabb éghajlat, mint a Földközi-tenger partvidéke. (83)*

1980

Az olasz orvosok: hónapok óta nem sok eredménnyel iparkodott meggyógyítani. Szégyenkezve előhúz a zsebéből egy szalagra fűzött keresztet. Lourdes-ban volt, onnan hozta. Lehet, hogy igaza van. (99)

Búcsú Salernótól. Helyi szokás szerint mindenki csókkal búcsúzott. Életemben nem csókolóztam annyit, mint az utolsó nap Salernóban – az én életkoromban ez majdnem szexuális teljesítmény. De nem volt könnyű megválni a szép, szomorúan előkelő várostól. Az emberiség egyik utolsó rezervációs területe Felix Campania, mely most éppen nem felix. (99)

Vigasztaló volt köztük élni, az eszes, jómódorú és emberséges délolaszok között Itáliában. (100)

MEZEY KATALIN

Várkonyi Nándor elnémitása

Várkonyi Nándor kiiktatása a magyar irodalmi és kulturális köztudatból az elmúlt 60 esztendő kultúrpolitikájának igen komoly teljesítménye. Várkonyi Nándor 52 éves volt 1948-ban, amikor az elnémitás sorsára jutott, és sokrétű, fáradhatatlan munkássága révén a magyar irodalom különböző generációinak igen sok képviselőjéhez személyes, jó kapcsolattal kötődött, irodalomtörténeteinek és főként *Sziriat oszlopai* című művelődéstörténeti munkájának köszönhetően ismert volt, sőt népszerűségnek örvendett a szélesebb olvasóközönség körében is.

1927-ben bízta meg őt – rendkívüli tájékozottságát, olvasottságát, páratlan szellemi képességeit ismerve – a neves irodalomtudós, Tienemann Tivadar azzal, hogy írja meg az 1880–1920 közötti időszak magyar irodalmának történetét. A Várkonyi Nándor által választott munkamódszer eredményeként az elkészült, *A modern magyar irodalom története 1880–1920* című kötetben mintegy ezer író szerepel. A beválasztott kortárs írók mindegyikének levelet írt, kérve, hogy küldje el a készülő mű számára rövid szakmai életrajzát és legfontosabb műveinek jegyzékét. (Pedig akkor még nem az interneten folyt a levelezés, hibátlan gépirással, borítékokat címezve, postaköltséget fizetve kellett szétküldenie leveleit.) E széleskörű kapcsolatfelvétel során olyan, épp csak pályára állt fiatalokat is megkeresett, mint pl. Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Papp Károly. Ekkor került – először csak levelező – ismeretségbe Kodolányi Jánossal is. Már 1927-28-ban felfigyelt rájuk, már akkor tudta, hogy ezek a húszas éveikben járó – tehát nálánál fiatalabb – költők, írók is beletartoznak a magyar irodalom történetébe. Munkamódszere az éles szemű értékválasztáson túl rendkívüli alázatról és munkabírásról, az irodalomtörténeti szakma iránti megalkuvás nélküli elkötelezettségről tanúskodik.

Várkonyi Nándor irodalomtörténete persze hamarosan parázs viták és konfliktusok forrása lett. Az, hogy kit milyen terjedelemben tárgyalt, mutatott be a kötet, megosztotta az irodalmi életet. Sokan sértett hiúságukban szembefordultak vele, és minden fórumon támadták. Irodalmunk akkori legnagyobb alakjai viszont egy életre barátjukként tartották számon őt, és ápolták a hozzá fűződő kapcsolatot.

Ekkortól fonódott össze írói-szerkesztői pályája például Szabó Lőrincével is, a rendszeres levelezésen túl kölcsönösen publikáltak az egymás által éppen indított folyóiratokban, vagy egymás szerkesztőtársai voltak éveken át. Illyés Gyulával a híressé lett francia nyelvű Pogány-féle magyar versantológia, ill. a Gara-féle prózaantológia szerkesztése ügyében is levelezett. Kodolányi Jánosnak nemcsak barátja, de életművének szellemi formálója, írói kibontakozásának segítője lett.

Elmondható az is, hogy megjelent vaskos kötete irodalomtörténet-írási hullámot indított el. Példaként elég, ha Szerb Antal (*Magyar irodalomtörténet*, 1934, *A világirodalom története*, 1941) vagy Babits Mihály (*Az európai irodalom története*, 1936) műveire utalunk. De nem csak ennek az 1928-ban megjelent kötetnek, majd bővített változatának, a hasonló alaposággal szerkesztett, 1942-ben kiadott *Az újabb magyar irodalom története 1880–1940* című könyvének köszönhetően szövődött össze híre-neve a határokat átívelni kénytelen magyar irodalom minden generációjával. Nagy számú publikációjával: eredeti műveivel, verseivel, prózáival, de műfordításaival, recenzióival, esszéivel is jelen volt minden arra érdemes irodalmi és kulturális folyóiratban. Pályakezdésétől Osvát haláláig rendszeres szerzője volt a Nyugatnak. (Osváthoz komoly barátság fűzte, és nagy megrendülést okozott számára halála. Ha további Nyugat-beli szereplését nézzük, kitűnik, hogy pályájában is törést jelentett ez a tragikus esemény.) Számos kortárs, aktuális művet fordított le pl. francia nyelvről magyarra, és nem egyszer kavart vitát eredeti gondolatvilágú, a kor nagy szellemi irányzatait ismertető vagy éppen kritizáló esszéivel. Részt vett számos új, generációs irodalmi fórum szerkesztésében is.

De képességei nemcsak a filozófiai, a szellemi, a művészi teljesítmények sokaságában, nemcsak az értékek felfedezésében, nemcsak a példátlan lexikális tudásban nyilatkoztak meg. Közismert, hogy rendkívüli nyelvtelenség volt: 40 éves korára az összes élő európai nyelvet írta-olvasta, beszélt, hasonlóképpen az európai kultúra megismeréséhez szükséges holt nyelveket is, a hébertől (az egyetemen hebraisztikát is tanult) a görögig, latinig és tovább. Általában eredeti nyelven olvasta a kortársakat és persze a klasszikusokat is.

Különleges memóriája volt: az agya lefényképezte a látott szöveget. Ezt az adottságot a pszichiátria betegségként tartja számon. Galsai Pongrác, aki

Pécsett szintén tanítványa volt, megírta a Várkonyi Emlékkönyvben, hogy ha ránézett egy oldal sűrűn nyomtatott szövegre, rövid rögzítés után fejből pontosan el tudta mondani azt. Ráadásul még egy hónap múlva is betűre pontosan emlékezett a „lefényképezett” szövegre. Talán ez a különleges adottsága is okozta, hogy ha nem végzett szellemi munkát, ha nem írt, úgy érezte, hogy „dörömbölnék a fejében”, hogy valami szét akarja feszíteni a két halántékát. Ki kellett írnia magából a gondolatokat.

Sorsának különös keresztje, hogy 1920-ban teljesen megsüketült. 1914-ben, az első világháború kitörésekor első éves egyetemista volt. 1916-ban, ahogy a *Pergő évek* című önéletrajzi regényében írja, „berántották” a hadseregbe, s ott rövid időn belül egy olyan fertőzőes középfültőgyulladásra kapott, aminek következtében már akkor egyik fülére megsüketült. Ez is oka volt, hogy 1917-ben leszerelték, bár tüdővésszel is megfertőződött ezekben a háborús hónapokban. 1920-ban váratlanul, egyik pillanatról a másikra elnémult körülötte a világ. Egyszer azt mondta egyik ismerősének: „Hála Istennek, megsüketültem.” S a kérdésre, hogy miért hála Istennek?, miért szerencse ez? – azt felelte Várkonyi: Ha nem süketülök meg, még jobban szétapróztam volna magamat, nem tudtam volna még ennyire sem az életművemre, az irodalmi munkásságomra koncentrálni.

1924-től Pécsett egyetemi tanárként és az egyetemi könyvtár könyvtárosaként dolgozik. Itt is írógenerációk sorával találkozik, mondhatni, írógenerációk sorát indítja el pályáján Weöres Sándortól kezdve Csorba Győzőn, Gáspár Margiton, Tatay Sándoron és másokon át egész Mészöly Miklósig.

1941-ben, tiltakozásul a hitleri „Ostmark-program” ellen, amelynek Pécsett volt a központja, és amely a Dunántúl elgermánosítását és a német birodalomba való beolvasztását tűzte ki célul, Pécs város akkori vezetői és értelmisége szükségét érezte, hogy útjára indítson egy magyar kulturális folyóiratot. A *Sorsunk*, amely a Janus Pannonius Társaság égisze alatt, Várkonyi Nándor főszerkesztésével Hitler nagyszabású politikai hadműveletének kívánt ellentmondani, s hamarosan a magyar szellemi élet fontos fóruma lett 1948-ig folyamatosan megjelent. Furcsa módon később emiatt a nyilas-hatalommal való együttműködéssel vádolták meg a lapot és Várkonyit is, mondván, hogy a *Sorsunk*at a nyilas kormány megtúrte, míg a többi irodalmi lapot sorra betiltotta. Pedig a

Sorsunk megjelenése kizárólag annak a szerencsének volt betudható, hogy Weöres Sándor, a lap egyik alapítója és állandó munkatársa, véletlenül – nincsenek véletlenek, persze – az akkori pécsi polgármesterhelyettesnek, Blaskovich Mihálynak az unokaöccse volt. Így azokban az időkben a város adott hónapról hónapra engedélyt a folyóirat megjelenésére. Engedélyezte, hogy megszólaljon a magyar irodalom egészen 1948-ig.

Ekkor azonban megtörtént Várkonyi Nándorral is az, ami az akkori írógenerációk legjobbjaival rendre megtörtént: ismét – de ezúttal más dimenzióban – elnémult körülötte a világ. Kiiktatták őt a magyar irodalmi életről, s ez a kiiktatás olyan sikeres volt, hogy 1994-ben, amikor elkezdtek újra kiadni műveit, illetve kiadni hétezer kéziratoldalas írói hagyatékát, ami soha nem jelent meg azelőtt, a „szakma” látatlanban elutasító hozzáállása, a fiatalabb generációk részéről pedig a teljes ismeretlenség fogadta. Ezen még a *Sziriat oszlopai* hetvenes évekbeli két kiadásának híre sem enyhített sokat.

Ha megnézzük, hogy milyen eszközökkel történt egy ilyen, mélyen a magyar szellemi, irodalmi életbe beágyazódott személyiségnek, egy ilyen hatalmas tehetségű, sokakat magához vonzó embernek a kiiktatása, aki ráadásul mind irodalomtörténeteivel, mind *Sziriat oszlopai* (1941, 1942, 1972, 1984, 2002) című kultúrtörténeti munkájával az olvasók széles táborát is meghódította, akkor rábukkanunk a többé-kevésbé mindannyiunk által ismert, átélt politikai hecckampányokra és hatalmi manipulációkra. Ezek természetesen nagyon sokfélék, az útban lévő személy nyílt, máskor titkos likvidálásától, bebörtönzésétől a kenyérkereső foglalkozásából való elbocsátásáig, anyagi javainak elkobzásától a családjával való megszarolásáig terjed és tovább. A sajtó által indított rágalomhadjárat esetünkben, de tágabban tekintve is minden ilyen folyamatnak nagyon fontos részét képezi. Balzac *Elveszett illúziók* című regényében ennek – talán első – pontos leírását olvashatjuk, mindenkinek ajánlom figyelmébe, mert a mai napig azt a módszert használják a sajtó- (és média-) hecckampányok, amit leír. Mi kell hozzá? Egy vagy több célszemély, akiket becsületüktől, szakmai előmenetelüktől, társadalmi cselekvőképességüktől meg akarunk fosztani, kell hozzá jó pár ugrásra kész, egy kézből etetett és pénzért mindenre kapható sajtóorgánium, és kell, természetesen egy kellőképp hiszékeny, minden új információ

gyanakvás nélkül, kritikátlanul kapva-kapó társadalom. Miklóssy Endre idézte Hamvas Béla zseniális elbeszélését: amikor egy vándor idegen vidékre érkezvén megkérdezi az ott élőktől, hogy most ott éppen mit hazudnak? Mit kell hazudni? A magyar társadalom tagjai, sajnos, sokszor nem teszik fel ezt az élettapasztalatról tanúskodó kérdést. Nem tudnánk, hogy fel kell tenni? Elhisszük, amit el akarnak hitetni velünk, mondván, hogyha minden újság, rádió, tévé ugyanazt harsogja, akkor az biztos igaz. Kell ez a hiszékenység a rágalomhadjáratok eredményességéhez, és kell a mások bajba jutása feletti káröröm is. Tehát kell a meggyengült társadalmi kohézió, hogy ne azonosuljak a bajba jutottal, még ha hozzám tartozó is, hanem határolódjam el tőle.

És mit szokás rágalomként a kipécézett fejére szórni? Az irodalom, a szellem világában általában két dolgot: az egyiket hangosan, a másikat az úgynevezett „suttagó propaganda” segítségével. Hangosan, rossz esetben azt, hogy politikailag ártalmas és veszélyes, enyhébb esetben, hogy felelőtlen, hogy nem tartozik a politikai progresszióhoz. Korábban azt mondták, hogy a nép ellensége, a kizsákmányolás híve, nacionalista, irredenta, reakciós, klerikális, sőt klerikális reakciós, stb.

A suttagó propaganda pedig azt hírlelte éppoly intenzíven: „Nem igaz ugyan az a sok minden, amit mondanak róla, hogy reakciós, hogy ellenséges, meg hogy veszélyes lenne. De az biztos, hogy tökéletesen tehetségtelen, a művei rosszak, nem érdemes foglalkozni vele. Nem vetted észre? Idejétmúlt, unalmas, egy esztétikailag értékelhető sora nincs...” A művészvilágban, a szellemi életben ez a két eszköz együttesen nagyon sokra megy. De persze ez csak az előtűz, nem maradnak ennyiben a dolgok.

Hallottunk a szocialista országokban, köztük Magyarországon, a könyvtáraknak 1946–53 között megtörtént „kiselejtezéséről”. Ugyanez a Szovjetunióban már a húszas-harmincas években lezajlott. A világtörténelem legnagyobb szervezett könyvpusztítása. Ebből a folyamatból mi is jócskán kivettük a részünket, mint Sipos Anna Magdolna megírta: körülbelül húszezer címet (azaz több millió kötetet) selejtezték ki országszerte. Könyvtárosokat, diákokat, tanárokat, hivatalnokokat, „egyszerű párttagokat” mozgósítottak az ügy érdekében, és teherautókon hordták a rengeteg könyvet a zúzdákba.

Zárójelben: képzeljük el a pécsi egyetemi könyvtár könyvtárosát, Várkonyi Nándort, a mindkét fülére

süket, kiváló író, kultúrhistorikust és bölcselet, amint éjszaka a város központjából tolja haza nyolc kilométeren át rácvárosi lakásába letakart babakocsiban a pécsi egyetemi könyvtárból a kiselejtezésre, elpusztításra ítélt legfontosabb köteteket. Mit kockáztatott akkor ezzel? Ezt talán ma is tudja mindenki. Hiszen az írók társadalomból való kiiktatásának csak az egyik módszere volt, hogy a munkáikat indexre tették, kivonták a forgalomból, és többet nem adták ki. A szilenciumon, az elhallgattatáson, a lejárató-hadjáraton túl, ami az erkölcsi és szakmai megsemmisítésüket biztosította, sok egyéb módszer is volt. Tudjuk, hogy másokhoz hasonlóan nem egy író is elvitt éjszaka az ÁVO: vallatták, megkínózták, börtönbe zárták vagy internálták őket Kistarcsára vagy a megsemmisítő táborba, Recskre. (1956 után megint több írónemzedék került valamilyen módon a büntetőintézmények látókörébe.) Tehát nagyon sokat kockáztatott Várkonyi, amikor az elpusztításra ítélt szellemi értékek megmentése érdekében szembeszegült a politikai akarral.

De ha már, hát nem is ez a legmókásabb ebben a történetben. Hanem az, hogy az örökösei megpróbálták eljuttatni a felszabadult, rendszerváltó könyvtári struktúrába Várkonyi Nándor könyvhagyatékát. Végül 2012 tavaszán sikerült is: a Pécsi Városi Könyvtár egyik helyiségében megnyílt Várkonyi Nándor emlékszobája, és elhelyezést nyert benne értékes könyvgyűjteménye, miután az illetékes könyvtári vezető felvilágosítást nyert arról, hogy egyáltalán ki is az a Várkonyi Nándor. Pécsett! Dicséretére legyen mondva, hogy végül nem gördített akadályt, és így Várkonyi Nándor emlékszobájának könyvespolcaira visszakérültek azok a könyvek is, amelyeket ő mentett meg a bezúzástól hatvan éve.

A teljes kultúraváltás szándéka ismert volt, mert a Szovjetunióban ez a kultúraváltás az 1920-as évektől kezdődően megtörtént. Várkonyi tudta, hogy ebben a politikai rendszerben ez elkerülhetetlen. Jól ismerte és pontosan írta meg többek között az „októberi puccsnak” is elborzasztó, gátlástalan erőszakosságát nagy munkájában, *Az ötödik emberben*. Tehát tudta, hogy vérre megy a játék, mégis a maga eszközeivel, a maga személyiségével akadályt próbált állítani ennek a barbárságnak az útjába.

Egy rövid idézet segítségével szeretném érzékelteni azt az állapotot, amelybe a szerkesztői munkától és a publikálás lehetőségétől megfosztott, politikailag megbélyegzett, szakmailag megsemmisített Várkonyi Nándor került. Érzékletesen örökítette

meg az eltiltás után beálló személyiségállapotot a *Pergő években*. A világháború idején, amikor besorozták katonának, utólérte őt egyfajta depresszió. Erre hivatkozik az idézet elején: „Ennek a kórságnak az igazi természete harminc év múlva világosodott meg előttem. 1948 után Kodolányi Jánost és engem feketelistára tettek, elnémítottak. A kényszerű tetlenségben kezdtem olyanszerű tüneteket észlelni magamon, mint amit katona koromban, s hasonlókat figyeltem meg Jánoson gyakori és hosszas együttléteink alatt. Régi emlékeim alapján drótsövénypbetegségnek mondtam állapotunkat, de ez a diagnózis csak hasonlatképpen volt helytálló, hiszen fizikailag elvileg szabadon mozoghattunk. Megtudtuk, hogy három dimenzió nem elég. Valójában az történt, hogy kiestünk a tér-idő kontinuumból. Az idő állt fölöttünk, megsűrűsödött, pszichénkre a bűvárharang fojtó légnyomása nehezedett. Ennek ismeretében nem volt nehéz erélyes és eredményes gyógy módot konstruálnunk. A legfontosabb, hogy ilyenkor az ember megállapítsa egyéni tér-idejét s ennek relativitását, relációját a környezetéhez.”

Ennek az erélyes és eredményes gyógy módnak köszönhető, hogy az elhallgattatás éveiben mind Várkonyi Nándor, mind Kodolányi János nagy léptékű és terjedelmű életművet hozott létre. Tehát ahogy a politikai hatalom kidolgozta és bevetette a maga szocio-technikáit üldözöttei ellen, hasonlóképpen az olyan üldözöttek is, mint Várkonyi és Kodolányi, felmérték a helyzetüket, és megalkották a maguk külön világát, külön tér-idő valóságát, és dolgozni tudtak életművük kiteljesítésén. Megkérdeztem egyszer dr. Várkonyi Pétertől, Várkonyi Nándor fiától, hagyatéka gondozójától, hogy hitt-e vajon abban az édesapja, hogy ezek a művek valaha megjelenhetnek? Hiszen *Az ötödik emberben* például több mint száz oldalon taglalja Marx munkásságát, a marxizmus létrejöttét, célját stb. És ennek a fejezetnek *Az antitalentum* a címe. Ezt természetesen Marxra értette. Ám Várkonyi úgy használta ezt a kifejezést, ahogy az Antikrisztust szokták emlegetni. Hogy Marx egy félelmetes talentum volt, csak éppen nem az építkezés, hanem a rombolás talentuma. Le kell rombolni minden társadalmi hagyományt és tudást, minden társadalmi közösséget, minden szellemi értéket, amit létrehozott odáig az emberiség, ez a marxizmus lényege. „A múltat végképp eltörölni...” – ez kell ahhoz, hogy egy teljesen új társadalmi struktúra és szellemi közeg jöjjön létre.

Ráadásul nemcsak megírta istenkísértő nyíltsággal a „keleti világ alkonyát”, de kéziratát oda is adta néhány tanítványának, barátjának elolvasásra. Becsületükre válik, hogy egyikük sem szaladt vele az államvédelmi hatósághoz. Várkonyi nagyságát mutatja, hogy nyugalommal kívül tudott helyezkedni korán. Akkoriban, az ötvenes, hatvanas években ereje teljében volt az ún. szocializmus, lövöldözték fel az ürbe az embereket, a világ első katonai hatalma volt a Szovjetunió. Úgy nézett ki, hogy a szocializmus méltó versenytársa a kapitalizmusnak, az imperializmusnak. Hitt-e abban Várkonyi Nándor, hogy van jövő, amelyben írásai érvényre jutnak, megjelenhetnek?

– Hitt – volt a válasz. – Teljesen biztos volt benne. Tudta, hogy a történelem ura a teremtő Isten, és hogy a legkegyetlenebb hatalom is lehanyaglik egyszer. – És hétezer kéziratoldalt hagyott maga után egy faládjában. A gyermekeire hagyta, miután megeskette őket, hogy csak akkor adják ki a kezükből, ha valóban megváltozott körülöttük az a bizonyos tér és idő, amely a bűvárharangját 1948-ban ráeresztette.

Halála előtt hat évvel elgondolkodtató dolog történt vele, aminek következtében befejezetlen maradt *Az ötödik ember* hatalmas folyama. Megírta a *Sarló és kalapács* című fejezetet, a szovjet hatalom megszületésének történetét, de a *Horogkereszt és vesszőköteg*, a nemzeti szocializmusról és a fasizmusról szóló rész már nem készült el, csak a vázlatpontjai maradtak fenn. Váratlan megkeresés érte Várkonyi Nándort. Mint említettem, véleményezésre többeknek megmutatta írásait, holott azok, ahogy a hajdani szocialista szerkesztőségekben mondani szokták: „rendőrért kiáltottak”. Elsősorban *Az ötödik ember* kézírata miatt bármikor perbe foghatták és lecsukhatták volna őt például „a társadalmi rend felforgatására irányuló tevékenység” vádjával. De nem ez történt. Meggyőződése, hogy a mindenki után szimatoló politika tudomására jutott, hogy mindenek ellenére, filléres gondokkal küszködve, nyugdíjasan is munkát vállalni kényszerülve ez az ember mégis ír, és valószínű olyan dolgokat ír, amiket nem kellene, hogy megírjanak. És úgy döntött, hogy meg kell próbálni valahogy leszerelni őt. Megkereste egy nagyon művelt, nagyon tájékozott – ebből a szempontból igazán dicsérendő – szerkesztő, művelődéstörténész, aki akkor a Magvető Kiadó igazgató-helyettese volt. Megkereste azzal, hogy ő kieszközölje hírhedt igazgatójánál, hogy megjelenjen újra Várkonyi nevezetes műve, a *Sziriat*

oszlópai. Kéri tehát a kéziratot. Persze, nem gondolták, nem tudták, bár lehet az is, hogy gondolták és tudták, hogy Várkonyi Nándor időközben azt a vékony kis könyvet ezernél több oldalas két kötetű fejlesztette. Az egyik kötet *Az elveszett Paradicsom*, amely több mint ötszáz oldal, és amelyben a *Sziriat oszlópai* első változatának három fejezetét bontotta ki a szerző. A másik meg maga a kiteljesített, szintén több mint ötszáz oldalas *Sziriat oszlópai*. Várkonyi mind a kétöt benyújtotta a kiadónak. *Az elveszett Paradicsom*ot hamarosan visszakapta, ez a mű elfogadhatatlan volt az akkori magyar könyvkiadás számára. De a *Sziriatra* szerződést kötöttek, nagy előleget fizettek, olyat, aminek segítségével el tudott költözni rossz állapotban lévő kis rácvárosi házából egy modern panellakásba az író. Az idős embernek, aki feleségével együtt sok munkával, nagy szegénységben élt, ez igen komoly lehetőség volt.

A kiadóban viszont elkezdtek olvasni a *Sziriat oszlópai*t. Olvasni és kihúzgálni. Megérkezett az új lakásba a *Sziriat oszlópai*nak korrektúrája, amit úgy vágott Várkonyi Nándor a földhöz, hogy a több száz oldal szanaszét repült. Azokhoz a kihagyásokhoz képest is, amelyekbe már kényszerű módon beleegyezett, drasztikusan meghúzták a könyvet. Úgy adtuk ki tehát 1994-től a Várkonyi Nándor életműsorozatban újra a két, hetvenes években már megjelent kötetet, hogy azokat szerkesztőként én magam vettem össze sorról sorra az eredeti kézirattal. A *Pergő évek* jó egyharmadát, a *Sziriat oszlópai*nak több mint egynegyedét kellett visszaírni. Az állt például önéletrajzi regényében, a *Pergő évek*ben, hogy a Pozsonyközi faluban, Stomfán, ahol 1920-ban a gróf Károlyi család gyermekeinek tanítója volt, az etnikai ellenségeskedés ismeretlen volt. Ezt csak a csehszlovák állam megalakulása után odaküldött cseh hivatalnokok, tanítók hozták divatba. Persze, hogy ez a mondat nem került bele a Magvető kiadásába. Ahogy az a rész sem, amiben – a múlt század első éveiben, jóval a ún. „szocializmus” kudarca előtt – egy nyitrai szerzetes tanár a középiskolások kérdésére válaszolva pontról pontra kifejti, hogy miért és miben életszerűtlen és kivihetetlen a marxizmus által elképzelt társadalmi berendezkedés.

Mindent helyreállítottam, amit kihúztak, és mindenütt megjelöltem a korábban cenzúrázott szöveget. Ezekből pedig egyértelmű és nyilvánvaló, hogy a kihúzások nem azt szolgálták, hogy jobb legyen a mű, hanem azt, hogy valamennyire megfeleljen az ideológiai elvárásoknak és azoknak a történelmi hazugságoknak, amelyeket mindenkinek kötelező volt elhinnie. Ne tanúskodjék másról senki.

És hogy olykor nemcsak meghúzták, hanem ha úgy tartották jónak, bele is írtak a kéziratokba, arra a *Pergő évek* esete a bizonyíték. Egy helyen az eredeti kéziratból a megjelent változat két-három bekezdése hiányzott. Két-három bekezdés, amelyek az első világháborúra vonatkozó, meglehetősen sematikus történelmi magyarázatot tartalmaznak. Várkonyi Nándor nagyon precízen összerendezte hátrahagyott írásait, de hiába kerestem, ezek a bekezdések nem szerepeltek sehol. Tehát kéretlen társszerzője is volt olykor az akkoriban publikált műveknek. (Itt ez azért történhetett meg, mert a Magvető felkérésére megírt *Pergő évek* már az író halála után jelent meg. A Kodolányi Jánosról szóló fejezet írása közben megbetegedett, és kevéssel később, 1975. március 11-én szívinfarktusban halt meg.)

Mindenkinek szívből ajánlom Várkonyi Nándor műveit, bár többnyire nem könnyű beszerezni őket. *Az ötödik ember* három kötete, a *Varázstudomány*, a *Sziriat oszlópai* és *Az írás és a könyv története* maradéktalanul elfogyott. Nem a könyvtárak vásárolták meg őket, húsz-harminc példánynál többet nem vettek meg, és sajnos, azokat sem tartják polcon. A széles olvasóközönség vette meg az eddig tizenegy vastag kötetből álló életműsorozat egyenként ezer-ezeröttszáz példányát, és ma is hosszú előjegyzési listák vannak rájuk az antikváriumokban.

Szinte naponta megkérdezik tőlem, mikor adjuk ki újra ezeket a könyveket? Pénz kérdése az egész: jónéhány milliócska – támogatás – hiányzik ahhoz, hogy újra megjelentessük őket. A nagy terjedelmű, igényes kivitelű kötetekből legalább három-négyezret kellene – megfelelő hírveréssel – piacra bocsátani ahhoz, hogy a könyvek árban is versenyképesek legyenek. Ekkora befektetéshez sajnos egyelőre nincs elegendő pénze a Széphalom Könyvműhelynek.

ALAIN MINC
Az új középkor

(részlet)

Nem tudom, tragikus-e a történelem, de meggyőződésem, hogy úgy kell tennünk, mintha az volna, hogy azzá ne váljék.

Miután hozzászoktunk a szörnyű mézárásokhoz és a legőrültebb diktatúrákhoz, történelmi derülátásunk elhomályosult: véget ért egy olyan háromszáz éves korszak, amely egyszerre kényszerítette ki mind a haladást, mind a rendet. A haladást, amelyről azt hittük, hogy civilizációnk sajátja, hiszen úgy látszott, botlásai dacára, a történelem mégiscsak jó irányba tart: a kommunizmus hosszas uralma már-már a végletekig megerősítette ezt a meggyőződést. És ezzel együtt a rendet, annak a világnak a rendjét, amely egyensúlyára talált az imperializmusban, a gyarmatosításban és az egymást segítő nemzetek összhangjában. Ezek, mondogattuk, a Modern Idők. Vajon nem egy olyan periódus zárul le most, amely látványos hanyatlással visszavezet bennünket egy új középkorba?

Ez a gondolat – bármennyire is furcsa – nem új, korábban már Bergyajev is fölvetette: „Konvencionálisan új középkornak nevezem a hatalom legitim elvének, valamint a monarchiák és a demokráciák jogelvének bukását és azok helyettesítését az erő, az életenergia, a spontán szerveződések és társadalmi csoportosulások elvével.” Ma még sem az erő, sem az életenergia nem látszik különösebben fenyegetőnek, ami azonban a többit, a legitim rend fölbonlását, a bizonytalan és véletlenszerű struktúrák megjelenését, a spontaneitás diadalát illeti, sok az egyezés.

Mindez nyilván nem a kommunizmus bukásából következik, de arra vezethető vissza. A nagy összeomlások lökéshullámának nincs párja talán egészen a római birodalom bukása óta. Ehhez képest a török birodalom összeomlása, az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása, a német birodalmi törekvések bukása mind helyi jelentőségű eseményeknek tűnnek föl. A szovjet impérium, mivel világalomra tört, sikeresen befolyása alá vonta az egész világot: saját államaiban természetes módon; saját hatósugarában pedig nyilvánvalóan; sőt még ellenfeleit is befolyásolta, akiknek a jövőjét – bűnbakként vagy fenyegetésként, fantazmagóriaként vagy partnerként

hatalmába kerítette. Ekkora „teljesítményre” egyetlen birodalom sem volt képes: még Róma sem, amellyel szemben a távoli barbárok megtehették, hogy nem törődtek vele. Egy ekkora megrázkódást, a kommunizmus halálát senki sem úszhatta meg sértetlenül. A kommunizmus utáni korszak nem tekinthető sem a piacgazdaság vitathatatlan diadalának, sem a nemzetek bosszújának, sem valamiféle feltételezett amerikai impériumnak. Mindegyik állítás igaz is, meg nem is. Éppen ez a tény, hogy képtelenek vagyunk fölfedezni a posztkommunista világ alapelvét, vezet el bennünket, a maga módján, az új középkorhoz.

Ez valóban új középkor: a szervezett rendszerek hiánya, mindenféle központ eltűnése, cseppfolyós és ködös szolidaritások megjelenése, a bizonytalanság, az esetlegesség, az elmosódottság. Új középkor: a minden ellenőrzés nélkül szaporodó „szürke zónák” és a kialakuló orosz zűrzavar, amely a maffia és a korrupció révén fölmozsolja a gazdag társadalmakat. Új középkor: a rációnak mint alapelvnek a bukása a primer ideológiákkal és a hosszú ideig eltűnt babonákkal szemben. Új középkor: a válságok, a megrázkódtatások és a görcsök újból hétköznapjaink díszleteivé váltak. Új középkor: a „rendezett” világ fokozott tévesztése a cselekvési eszközeink, lásd az elemzőképességünk számára mind áthatolhatatlanabb terekkel és társadalmakkal szemben.

Vajon ez az új középkor egy újabb, hosszú korszak hajnala, vagy pedig csupán egy brutális, ám mégiscsak kurta zárójel? A napról napra egyre inkább gyorsuló idő vajon mindennek egyik tünete lenne? Ez az új középkor a maga dicső és hanyatló korszakaival egy fölgyorsult időben zajlik majd le? Ezekre a kérdésekre nincs válaszunk, csupán meggyőződésünkre támaszkodhatunk. Mindaz, amit hajdan évszázadokban mértünk, most évtizedek alatt zajlik majd le, olyannyira gyorsan, hogy nemzedékünknek nem is lesz más esélye: csak arra, hogy kényszerű résztvevője legyen.

Kartézianus szellemünk számára ez a forradalom a hanyatlással azonos, és fennáll a veszély, hogy nem lesz rá más válaszunk, csak a passzivitás. Fekete lyukak, zűrzavar, összefüggéstelenség, kiszámíthatatlan szolidaritások: megannyi analógia az első középkorral, egészen a századunk végére kialakult új világvége-érzettel: az 1000. évtől való nagy félelmet követi most a 2000. évtől való rettegés? Kétségbeejtő: ilyen keveset fejlődöttünk volna?

Éppen ellenkezőleg, az a dolgunk, hogy gondoljuk végig a bizonytalant, éppen olyan gondosan, mint korábban a valószínűt; hogy új koncepciókat találjunk ki, de értékeljük át az állam szerepét; hogy próbáljuk meg visszaállítani a súlyoknak és ellensúlyoknak a

nemzetközi viszonyokat strukturáló bonyolult játékát! Újból, végre! Tegnap ahhoz volt jogunk, hogy az optimizmus fatalistává tegyen; ezentúl a pesszimizmusnak kell merésszé tennie bennünket.

Beke Mihály András fordítása

BEKE MIHÁLY ANDRÁS A francia jóslat

Ki merne manapság arról beszélni, hogy „történelmi ostobaság” volt Ausztria–Magyarország megsemmisítése 1918-ban; hogy Clemenceau tévedéseinek köszönhetőek a huszadik század nagy drámái, beleértve „a versailles-i diktátumot” és a második világháborút is; hogy „a kontinentális törésvonal Közép-Európa szívébe hatol, a megoldhatatlan magyar kérdésbe torkol”; hogy a trianoni „trauma élő, közvetlen és gyötör”; hogy „nem jó szlováknak lenni Szerbiában, magyarnak Szlovákiában vagy Romániában...”; hogy „egyetlen állam sem lehet biztos *ad aeternam* a határait illetően. Sem a törekenyebbek Kelet- és Közép-Európában, sem a megállapodottabb országok a földrész nyugati felében...”; hogy az „erdélyi feszültség” hovatovább nemzetközi közbelépést követelhet meg; hogy a szovjet birodalom bukását követően rendezni kellett volna a kelet-európai határok kérdését?

Ám ha mindezt, a magyar szemérmességet zavarba ejtő módon, egy kortárs divatos francia esszéíró mondja – akkor talán érdemes odafigyelni a szavára. Különösen, ha tudjuk róla, hogy nem mellesleg Nicolas Sárközy francia ex-elnök barátja és bizalmas tanácsadója!

Alain Jacques Richard Minc, írói nevén Alain Minc egy lengyelországi zsidó fogorvos Párizsban született fia, mérnök-politológus végzettségű üzletember és esszéíró, üzletemberek és politikusok tanácsadója, a francia Becsületrend lovagja, a francia szellemi élet befolyásos, botrányos, liberális, globalista személyisége, számos könyv szerzője, akit 2001-ben plágiumért jogerősen elítéltek, és aki újraértelmezte a francia történelmet. Korunk jelenségeinek a megfigyelőjeként és eredeti, szellemes leírójaként Alain Minc *Az új középkor (Le nouveau Moyen-Age)* című, a Holnap kiadónál nemsokára magyarul is megjelenő esszéjét még az elmúlt évezredben, közvetlenül a rendszerváltozások után, az ezredforduló előtti világvége-hangulatban írta meg, egy összeomló világrend robajában, amely nem

csupán azt a nyugati értelmiségi elitet kényszerítette önrevízióra, amely igazából már nem is számított lényegi változásra, hanem azt a „keleti” elitet is, amely bár várta, mégsem merete remélni, vagy egészen más-ként képzelte el az új világrendet. Minc esszékötetének Fukuyama ma már korrekcióra szoruló és Huntington máig lezáratlan vitát kirobbantó műve mellett van helye a polcon, Umberto Eco könyvének támasztva, aki kísérteties hasonlósággal, maga is egy új középkor bekövetkeztét vizionálta. A szellemi eliteket sokkoló politikai-szociális változások és azok negatív kísérőjelenségei – a balkáni háborúk, a kelet-európai nacionalizmusok föllángolása, a morális-szellemi értékrendek relativizálódása és devalválódása stb. – mind igazolni látszanak Minc félelmét az egyensúly és a vezérlő eszmék elvesztése folytán elhatalmasodó szellemi-morális káosztól: egy új középkor bekövetkeztétől. A változásokkal a történelem egy új középkor felé tart, mindez azonban nem csupán a szovjet birodalom széthullásának a következménye, de összefügg azzal – állítja. A posztkommunista időszak nem csupán a piacgazdaság győzelmét jelenti, hanem azt is, hogy képtelenek vagyunk meglelni a posztkommunista világ alapelvét.

Minc a mai gondolkodók legfőbb feladatának tartja a bizonytalannal való szembenézést, az új elvek kigondolását, az állam szerepének újraértékelését. Az európai államok diadalittas lebontásának korában mer arról beszélni, hogy az új középkor zürzavarában az erős nemzetállam jelenti az egyedüli kiutat.

Bár némelyik részletében túlment rajta az idő; némelyik, akkoriban fontosnak vélt történelmi szereplő eltűnt a süllyesztőben; jó néhány gondolatát már meghaladta, olykor igazolta, máskor megcáfolta a történelem, és bár néhány jóslata az utókor fölényével immár anakronisztikusnak tekinthető – víziója összességében félelmetesen koherens, hiteles és aktuális. Némelyik sötét jövődőlése éppen napjainkban vált valósággá. Minc ebben az esszéjében, már az 1990-es évek elején aggódva beszélt egy katasztrófális méretű világ gazdasági „baleset” veszélyéről. Előérzeteit érdemes tehát komolyan venni! Egyéb jövődölései ezután válhatnak valósággá.

BERTA ZSOLT

Olcsó B. János Bólya Péterhez

„És kérek, ne szomorkodj. Harcolj, küzdj, mert az jól áll neked, de ne pusztulj bele. Megígéred?”

Ezt mondtam akkor ott a Hungáriában, mielőtt elbúcsúztam, s magadra hagytalak költőségem történetével... bólogattál, hogy persze, persze, de láttam, már nem figyelsz, valami más foglalkoztat, távolodtál, azt gondoltam, biztos egy újabb marcangoló gondolat iránt, s a legjobb, ha ilyenkor békén hagyják az íróembert, a literátort, ami, nem dicsekvésből mondom, magam is voltam egykor, míg vissza nem álltam tojásárus kofának. Téleg nem dicsekvésből, mert egyrészt te úgyis tudod, Péter pajtás, hogy nem vagyok amolyan önnön jelentőségébe túl mélyen gyökeredzett országglakos, másrészt meg épp azért állék vissza a tojások fölé, mert... na de azt te megírtad szépen, hogy miért is. Mert elolvastam ám, ne hidd, hogy nem, kíváncsi voltam, miképpen tartod az írói tükröt annak alapján, amit elmesélék néked, s ami történet végén óva intettek a pusztulattól, s lám... most mégiscsak halott vagy. Hogy a harcban estél el vagy csak úgy önnön súlyod alatt roskadál meg... fene tudja, alighanem mindkettőnek volt része az idejekorai exodusban, hatalmas egy latin szó ez, Péter pajtás, nem orvos atyámtól, hanem tőled tanulám, amint ezt a nyelvezetet is, ami ugyan nekem problémás kissé, de oly jótékony hatással van a tojásvásárló tojókra, csak úgy hülnek-dőlnek tőle, s ha tíz tojást kérnek, akkor is rájuk vakerom a tálcát. Szóval hatalmas egy latin szó ez, nem kétséges, hogy a legnagyobb hatalmú, miképpen minden más nyelven, így Mária országának, vagyis a te és az én hazám, Hungária nyelvén is az, érted, ugye? Te meghaltál, de én élek, mert életet leheltél belém, vagyis regényhőssé tevél engem, olyanná, aki időtlen időkipig él a papírlapokon és az emberekben is, akik elolvassák a lapokra rótt sorokat, s alighanem azért tetted, hogy haláloed után se légy némaságra kárhozzatva, s önmagadnak újra és újra feltett kérdésed ellenére, miszerint ugyan mi a l...nak ez az egész írás dolog, mégiscsak abban bíztál titkon, hogy igenis van neki, mármint értelme, s talán éppen az, hogy ilyenformán megúszhatod a mindenkire kötelező elmúlást, nagy ravasz vagy te, Péter. Vagyis hát én is, aki egy kicsit te vagyok, pontosabban belőled egy darab, az a darab, amelytől eltávolodtál az évek múlásával, s amelyhez

visszatalálni szerettél volna, ne is tagadd, nem kétséges ebben semmi. Remélem, sikerült, még mielőtt meghalál... ez így nem jó, igaz? De legalábbis furcsa, olyan, mintha valami amerikai gyorsbüfé extracsípós menüje lenne, bár akkor a burgerre rímelve inkább megmurdelnek kéne lennie. Azt hiszem, abbahagyom a majmolásodat, amúgy is csak az emléked végett idétlenkedek néha ezzel, nyilván nem tetszene neked, ahogy az sem tetszett, hogy oly könnyedén emelkedtem az irodalom Olümposzára, ahova te kínlódva, fogcsikorgatva kapaszkodtál egy darabig, míg bele nem fáradtál a csúcson pöffeszkedő bakancsos istenek rúgásaiba. Azért ezt szépen mondtam, igaz? Nem hiába, hogy egy időben kultúrkörökben mozogtam, akárcsak Fülíg Jimmy a San Antonio herceg udvarában, na meg azért van bennem belőled, ahogy benned is belőlem. S hogy kissé szerénytelen legyek, nagy mértékben ennek köszönheted, hogy más vagy, mint a Varga József Pál Kör dilettáns firkásai és az őket fényező ítések, de még azoktól is különbözöl, akik tudnak írni, csak éppen élni nem, s akik bármerre néznek is, mindenhol csak magukat látják, ezért olyan magányosak, s ezért olyan sivár az is, amit írnak. Tudom, mert költői korszakom iránti holmi nosztalgiából vásárolok néha valami irodalmi lapot, olyat, amékről te megfogadtad, hogy soha többé nem veszed a kezedbe. Bevallom, álmosítanak erősen, ami azért eggyel jobb, mintha bosszantanának, miként téged.

No, szóval fizettem két felest az antikvárius Bélának a könyvedért, s mindjárt ott a jatata félhomályos sarkában végig is olvastam. Hatalmas egy hunyorgás volt az, pajtás! Mindjárt a címe, Olcsó B. János, az én nevem, vagyis hát amiképpen költőként neveztek, még mielőtt visszavettem volna a tojásáru-si Billig Jánost, ami a költőséghez nem elég jó. S ahogy ott figyelgetem magamat, amint lépdelek végig a könyv lapjain... hát akár egy időutazás.

Zokon ne vedd, Péter pajtás, de ne csodáld, hogy a mai napig sincs oda meg vissza érted az irodalmi élet, hiába hogy már meghaltál, ami baleset pedig másokat megbecsültté tesz. Amiket te összeírtál róluk... hát azt egyetlen tintával szoptatott léhűtő sem teheti zsebre. Az önbecsülés ugyanis... de hát tudod. Mit ne mondjak, nemigen változtak a dolgok, mióta kivontad magad ebből a forgatagból (ebből a güröző húskerékből, ahogy jó barátod, Kerouac mondá), melyet legalább annyira szerettél, mint amennyire idegesített, legalábbis ha egy kalap alá vesszük az egészet, Gurigától, a szomorú kukástól Ibolyán, az öngyilkos

hajlamú kurván és az életvidám, pezsgőt visítva locsoló fiatal kis kernyelen át addig a gögös doktor-nőig, aki azt hiszi, hogy ő a cukormáz az ország tortájának habján, pedig csak egy buta liba.

No, hogy mindjárt a végén kezdjem a reflexiót (ez is hatalmas egy szó, Péter pajtás, ha eleget forgatom az idegen szavak és kifejezések szótárát, elmehetek irodalomkritikusnak, csak éppen olyan fajta szótár kell, ahol elől állnak a magyar szavak, utána az idegen jelentése, hogy minél többet ki tudjak keresni és cserélni egy-egy írásban), no, szóval igen, jócskán elegendem volt már a nagy formátumú költőségemből, akkori önmagamból, s abból a világból, amely magasra lökött, mint csikket a csatornából feltörő szutykos lé. Nagyon untam már, hogy nem beszélhetek a magam és Mária országának többi egészséges elméjű lakosainak nyelvén, hanem olyanokat kell mondanom, amiket magam se értek, hogy igazi nevetés helyett legfeljebb gúnyos mosolyt küldözgethetek magam köré, de a legrosszabb a hallgatás volt, amibe mint borús felhőbe kellett folyton burkolóznom, hogy onnan alápillantgatva fennkölt megvetéssel tüntessem ki a környezetemet. S mindezt azért, hogy fenntartsam a nagy formátumú költő látszatát, ami aztán havi apanázzsal, s mindenféle alapítványi összegekkel jár együtt. Haj, Péter pajtás, helyesen írtad (s ezáltal jómagam helyesen mondám), ez a irodalmárokodás... bizony örök malom. Talán önmagában ez is elég lett volna, hogy hátat fordítsak a jól jövedelmező semmittevésnek, ám akkor szántam el magam igazán, amikor megláttalak ott a Hungáriában, „megálltam a bejáratnál, néztelek. Írtál. Kínlódva, szenvedve, küzdve a papírral, a tollal, a világgal... Izzadság fénylett a homlokodon, szinte remegtél a feszültségtől, a harctól...” És akkor azt gondoltam, hogy jövök én ehhez az egészhez. Mert ugyan jócskán össze van már szarva az oltár, ahol te egykor áhítattal vágytál térdre borulni, de mért szaporítsam magam is a mocskolók számát? Ezért a marék pénzért? A becsvágyért? Vagy akár csak úgy kíváncsiságból, hogy hogyan is élík azt a „teljes életet” ott fentebb? Elszégyelltem magam és villámgyorsan disszidáltam az Irodalom Birodalomból. Eltökélve, hogy soha többé nem is megyek vissza. Tisztább a lelkiismeretem, ha csak a határ fölött kell a szemedbe néznem. Hát ezért, na!

Bocsánatot nem kérek, nem is kell kérnem, mert a hibás elsősorban te vagy, Péter pajtás, aki bemutatott nekem messziről ott a kávéházban a Varga József Pál Irodalmi Kör tagságát, a szerzőkkel, szerkesztőkkel, pártoló tagokkal és mifénékkel együtt, két körtepálin-

ka között azt is megsúgtad, ha azt akarom, hogy befogadjanak, hát hallgassak megvetően, vegyem őket a legeslegnagyobb semmibe, majd arra is megtanítottál, miképpen kell messziről versnek látszó alkotásokat létrehozni ilyen-olyan stílusokban. Bevallom, elsöre nem hittem neked, azt gondoltam, biztos csak a sikertelenség irigysége beszél belőled, azért szapulod a náladnál érzékenyebb és emelkedettebb költőket, akik pedig, úgy tűnik, nem ártanak a légynek se.

Nem vágytam én rá cseppet sem, hogy befogadjanak, nem tűntek valami szórakoztató brigádnak. De aztán a bal felső hatosom végett olyan csuda szájjárat kaptam, hogy egy szó nem sok, annyi sem. S amit előző nap mondál, annak első fele igazsággá lett, a szájjárból fakadóan hallgattam, megvettem, s még aznap este befogadtak a költők közé, mint afféle üdvöskét. Másnap pedig (hogy tegyek is valamit Béla, a pártoló tag által – a kezdeti nehézségeket leküzdendő – részemre kiutalt Adyért), az útmutató-sod alapján összetákoltam három verset, és tényleg ment is, mint a szapora, egy nominálisat, egy kollázst és egy kozmikust. Bár később rájöttem, amire te nem, Péter pajtás, amikor éppen a semmittevésükért átkoztad őket, nevezetesen hogy a nemtevéssel sokkal többet tehetek az irodalomért, tehát inkább örülnöd kellene, ha ők sem tesznek semmit. De te nem hogy örülnél, inkább mérgeledsz a sok kitartott léhűtőn, eszerint mégiscsak vájt némi odvat a lelkedbe az irigység, ami azt a kis pénzt illeti. No de értem én, jól jönne az igazi és szorgalmas íróknak is, akiket még „költő létükre is érdekel a labkér maga”.

Ahogy mondtam, s ahogy megírtad, megvető hallgatásom és három versem nyomatéka által gurulni kezdett a kő, de nem ám lefelé, ahogy normális köveknek szokása, hanem felfelé, s útja közben maga alá temetett józan ész, jóérzést, igazságot, ízlést, jómagam pedig matricaként ráragadva pörögtem vele a csúcs felé.

Hatalmas egy pörgés volt az, Péter pajtás! Pirultam annak a becsületsüllyesztő spínek a sarki homályában, amint olvasám saját szavaimat, miket te oly szépen és műértő kézzel rendeztél össze, irodalmian és mégis az én vagyis-tehát az utca hangján szólva... szólván, ugye... s kimondva oly igazságokat, melyekről észre sem vettem, hogy kimondtam őket, illetve akkor nem is gondoltam, amit aztán olvasván mégis.

S ahogy megyen a történet, lett nekem irodalmi állásom, pénzem bőséggel, illatos, művészetekről csacsogó nőim, a végén még saját, kötetnyi kéziratom is lett, csak egy dolgom nem lett... dolgom, ami pedig (sose gon-

doltam volna korábbi tojásarus kofakoromban) hiányzott fenemód. Szégyelltem, amint olvastam magam, vagyis azt, hogy miképpen vettem részt ebben az országos disznóságban, amit magyar irodalomnak neveznek, ami nekem nem, de számodra és bizonyára még sok kedves, rendes és épeszű ember számára oly sokat jelent. Hálát adtam neked érte, s köszönöm most is, hogy dicstelen menetelésem mellett helyt adtál azoknak a szép és igaz történeteknek is, amiket mellékesen, eszembe jutván ez-az, meséltem el néked. Híreszteltem is itt a kerületben a kurvák, trógerek, melósok és lepusztult szervezetű alkoholbetegek között, hogy könnybe lettek téve. Nem mindenki örült, a strigók különösen nem, de a többség azért igen. Már aki még élt akkor, mert a rendes embereket hamarabb szólítja magához az Úr, legalábbis Mária országában manapság többnyire így van. Vedd csak nyugodtan magadra, Péter pajtás, mi az nekem, haverok vagyunk, nem igaz? Volt nekem egy drága jó barátom, a Berci. Egy Tóni nevű testvérrel áldotta meg a sors, egy Béla nevűvel pedig kegyetlenül megverte. Mert a Tónit kenyérré lehetett kenni, a szíve vaj, ésatöbbi. A Béla viszont mocsok egy szemét alak, aki a testvéreit sem átalotta rendszeresen verni, alázni, kifosztani. No, a Tónit még gyerekkorukban elcsapta egy sóderszállító ZIL, szegény egyenest Jézus asztalához röppent a kerek alól, ha igaz, amit a jókról mondanak. De Berci szegény mégis azt találta mondani elkeseredetten a gyászmenet és a családja füle hallatára: Mért a Tóni halt meg, mért nem a Béla?! Mire az apja lekent neki egy pofont. Szóval inkább nem mondok semmit a korai elmeneteledről, Péter pajtás, legyen elég annyi, hogy (miként azt magad is sejtet) a Varga József Pál-féle körök, tömörülések, alakulatok, egyebek élnek és virulnak. Meg kell hagyni, az életben maradást eredményesebben művelték, mint te. És én lehetnék bármelyikben tag (hisz életben vagyok magam is, aki mint fentebb mondtam, egy jó darab belőled), elég lenne olyannak mutatnom magam, amilyen nem vagyok, amilyenek ők, de én inkább tojást árulok a piacon, mert az én vagyok. S nem azért, hogy én mondjam meg a frankót, de soraid nyomán ajánlanám sokaknak a maguk levést, őket is beleértve minden országglakos hasznára.

Na még egy szót, Péter pajtás, aztán rohannom kell némi haveri öblögetés iránt. Tetszett, hogy saját személyed is belevetted a történetembe, s hogy éppen olyannak ábrázolád magad, amilyenek kívülről látszol, vagyis hát amilyenek én láttalak. Mogorva, de mégis barátságos fickónak a tiszta

szívű emberekkel szemben, aki tud rendesen köszönni, de tud inni és nevetni és aljasodni, ahogy amazok, s tud borongani is úgy, ahogy kevesek, vagyis minden ok nélkül, csak úgy magáért a borongásért, örök harcban étellel és halállal, ahogy kell annak, akinek foglalkozása a dolgok mélyből és felülről látása egyaránt. S azt is észrevettem ám, hogy nem csak bele, de szépen, ügyesen ki is írtad magad a meséből, egyúttal az életből is, értem én, nem kétséges abban semmi... hogy is mondtad olyan szépen, hogy azt a részt háromszor is muszáj voltam kihunyorogni ott a jatata sarkában... várj csak, kikeresem.

„...így aztán hazajöttem, általában még éjfél előtt, s miközben a nagy éji arénák közepette ballagtam, tudtam, hogy már csak ásatag emlék vagyok egy nemzedék tudatában, Presley és Kerouac helyét fennhangú torzszülöttek és Talmud-magyarázók foglalták el, Coltraine helyett Zoli bohóc fúj a város felett, Thelionius Monk helyett komputer hangorázik, szinte gyilkol a feszes gépi ritmus, umpampam, James Dean helyett tojáshordó Trabant zúg a piac felé az országutakon, Brando helyett kozmikus állatságok jelentkeznek a video képernyőjén. Negyvenéves vagyok. Sötét az éjszaka, ahogy hazafelé megyek, ahol nem vár senki: az élő kövületet mindenki elhagyta, hiszen már csak az álmaiban él, ha olvas, ha zenét hallgat, ha emlékezik, anakron ő a mában, nem öltözik butikrongyokba, utálja a videót, nem olvassa a szexrovatokat, köp egyet, ha diszkózenét hall – sokat gondolkodik és készül a halálra. Így lesz belőle *ember*: megtisztult, lemosott szobra egy korszaknak, melynek élén járt. Így hát nem csoda, hogy alig vártam, hogy megérkezzék János: a fiatalember, aki tudósít arról, amiben már nem vagyok.”

Én bármikor, Péter pajtás, csak szólj, ha egy kis öblögetős eszmecserere vágysz, én itt vagyok mindig, még itt vagyok, s meglehet itt leszek örökké. No, megyek dolgomra a még élő emberek iránt, te meg legyél boldogabb ott, ahol vagy, mint itt, köztünk tudtál lenni, „akiket csodálatos ajándékokkal halmoztál el, s akiket egyébként utáltál”. Hopp, ezt már egy másik írásodból citáltam, s ott se magadról írtad, hanem... bár meglehet, magadról. De mindegy is, most már tényleg mennem kell, csókdoslak, Péter pajtás!

„...addig hülyítették vicces kis ítéseink az olvasókat, addig bizonygatták a fércművekkel kapcsolatban, hogy remekművek, hogy már senki sem hisz nekik, és senki sem figyel oda arra, ami irodalom gyanánt történik Mária országában.”

FALUSI MÁRTON

A milliomos hagyatéka

Monoszló Dezső: *A milliomos halála*
című könyvéről

Vannak könyvek, amelyeket ha becsuk, éteri nyugalom szállja meg az olvasót. S mivel az érzelmek párosan fordulnak elő benső természetünkben, a latin redemptióval egyenrangú a görög katarzisz, a „szent rettenet”: a borgesi „sagrado horror”. Nem véletlenül jutnak eszembe Borges novellái Monoszló regényét ízlelgetve; az időkezelés, a térérzékelés huszadik századi rafinériái ugyan első blikkre minden író helyét tetszőlegesen kijelölhetik a családi hasonlóságok atlaszán, mégsem kizárt a további csoportosítás.

Monoszló nyilvánvalóan evokálja *Az elágazó ösvények kertjét*, amelyben a labirintus, a könyvtár és a kert – Borges-re oly jellemző – toposzainak kölcsönhatása a személyes, történelmi és mitikus idő erővonalait összegzi. *A milliomos halálának* alaphelyzete egy temetés, ahol „ferdén verte az ernyőket a zápor”, s már az eső „ferdesége” is valamiképpen metonimikus viszonyba kerül a linearitásából kikökkent idővel. A gyászoló elbeszélő fantáziája is megindul, akár a sáros-latyakos anyaföld: mi lenne, ha a halott ő maga volna, „milyen lehetett ez az élet”? „A halott se születhetett másként, éppolyan tehetetlenül és tudatlanul állt a saját születésével szemben, mint én. Csak később lépett ki ebből a mi közös egyformaságunkból. [...] Ha magamról beszelnék, mindenkiről kellene vallanom, aki körülöttem él, szubjektívan és hamisan, mások helyett is szégyellnem kellene magamat [...] A

halott azonban a továbbiak során már akárhogy élhetett, s ha a halott én vagyok, bármilyen sorsot választhatok magamnak, olyat is, amely minden valóságtól független, és mégis elképzelhető.” Az elbeszélői pozíció efféle elbizonytalanítása nem a referencialitást kérdőjelezi meg, hanem az érvényeséget: ha a saját sorsáról vall, vagy a halottéről, akadályokba ütközik, „az élet konkrétságának a falai-
ba”, a fikcióba helyezett fikció azonban érvényesebb – igazabb! – a realitásnak álcázott fikciónál. Innentől fogva nem a kronológia, mégcsak nem is a szereplők vagy történeteik lényegesek, hanem a fel-felbukkanó

motívumok, kavargó emlékfoszlányok, amelyek azonban – a fenomenológiai redukció mintájára – nem mutatnak rá semmiféle valóságon túli valóságra, csupán önmagukra, kiemelve az értelmi összefüggésekből, megszabadítva az előfeltevésektől. Nemcsak a személyes és a mitikus idő alakul, képződik folyamatosan, ahogyan lapozgatjuk és olvassuk a regényt, de a történelmi régmúlt is csak annyiban létezik, amennyire az elbeszélő a mű aktuális jelenében azonosítja.

„Hát hiába halt meg az apám, hiába töltöttem gyermekkoromat egy hajfengi szimmetrikus kertben, most én is meg fogok

halni? Aztán elgondolkoztam azon, hogy minden az emberrel magával történik, és minden pontosan most. Egyik évszázad múlik a másik után, de az események mindig a jelenben történnek; számtalan ember van a földön, égen és tengereken, és minden, ami igazán történik, velem történik meg...” Ez az idézet már Borges novellájából való, s mintha a Monoszló-féle tézis tükörképe lenne. Az igazság/valóság nem az enyém vagy a tiéd, hanem afféle absztrakció, kettőnk változékony sorsának változó eredője, mozgó kvóciense. „Választani kell tehát egy különbséget. Aztán a különbséget ki kell vonni önmagából” – így ír Monoszló. Borges viszont

Hullócsillag – Mansfeld Péter emlékműve
(Melocco Miklós, 2007, I. kerület, Szabó Ilonka utca)

másként absztrahálja az ént: elidegeníti történelmétől, környezetétől és döntéseitől, mégpedig azért, hogy „kényszerítse a jövőt, hogy éppen olyan visszavonhatatlan legyen, mint a múlt”. A két író affinitása a kert és a labirintus motívumainak egymásra vetítésekor válik szembeötlővé. Monoszlóy főhőse, miután kereket old a konviktusból, egy kertészetben lel otthonra, Borges-é egy „miniatűr labirintusba” jut, amely egyszerre valós és szimbolikus – mindig balra fordul benne, hogy el ne tévedjen, ám sohasem ér oda, ahol el kell tévednie –, egyszerre kert és könyvtár – ennek is, annak is nevezik a szereplők –, egyszerre helyszín és kézirat, s ily módon nem is a térbeli orientációt kalauzolja félre, hanem az időbelit: „Cuj Pen kibogozhatatlan regényében” (a tulajdonképeni labirintusban) a szereplő „egyidejűleg” az összes utat választja. A – gyermekkori! – kert Monoszlóynál az idő körkörösségét jeleníti meg – miként a legkorábbi elképzelések is körkörösnek festették a történelmet –, Borgesnél inkább az öröktől fogva bennünk élő paradicsom ősképe; az argentin író „szétágazó, összefutó és párhuzamos” idősíkainak labirintusába pedig éppúgy keveredik a főhős, mint Monoszlóy a *Bánya*ba, amely a regény utolsó, a közléstől sokáig letiltott fejezetében az összes eseményt egyidejűvé, jelenvalóvá teszi, valamennyi szereplőt felvonultatja. Amit Borgesnél *Cuj Pen* képvisel, a szilárd öntudatot párába fojtó keleti meditációt, azt Monoszlóynál az álom és élet kommutativitását hirdető *Csan-csi* idézi fel. Mindkét írónál eszközül szolgál az efféle „ál-orientalizmus” a hagyományos, mechanikusan racionális gondolkodásmód kiforgatásához.

Ám a kert, a labirintus és a bánya nem akként lényegül át a mitikus idő és tér kulisszájává, mint – mondjuk – az *Odüsszeia* Alvilága, ahol a bolyongó hérosz jóslásokból értesül az elfedettről és az elfeledettről. Monoszlóy ragaszkodik a fenomenologikus látásmódhoz: a főhős labilis introspekciója határozza meg a cselekménysort, a mitikus látomás és a historikus tapasztalat semmi olyat nem tár föl, amely ne volna meg az elbeszélői tudatban. A mítoszi metaidő és a történelmi múltidő párhuzamosan fut a személyes jelenidővel, mindhármát a pillanatnyi élmény revelálja. *A milliomos halála* kidolgozottságában és átéltségében is remekül illeszkedik a teret és időt – az antihumanista, ipari emberkép ellenére és a kvantumfizikai felfedezések hatására – szubjektívizáló huszadik századi nagyregények sorába, amelyekben az egyén helyzete – akár csak a Heisenberg-féle határozatlansági relációban – nem

ábrázolható a *hic et nunc* bizonyosságával. Szemlélődő tudatunk egyszerre hullámtermészetű, a folyamatos jelenben áramlik, de egyszerre részecsketermészetű is, váratlanul fel-felviláglik a történelem és az emberélet koordináta-rendszerében, s mire az olvasó detektálja, elenyészik.

De vajon miféle jelenség ez a *Bánya*? A főhős életének utolsó állomáshelye, az örök visszatérés elvének megfelelően – tudniillik a szabadon és őrizetben töltött időszakok váltották egymást, laktanyából kórházba, tartalékos állományból hadifogságba, az Újjáépítési Hivatalból munkatáborba került stb. – egy újabb büntetőtelep? Vagy a klinikai halál, az éber álom – hallucinogén fájdalomcsillapítók okozta? – öntudatlan, vegetatív állapota, amit a „MŰTŐ” felirat többszöri megcsillanása s az alagút-allegória támasztana alá? E két földhözragadt értelmezésnél helytállóbbak azonban a fantasztikummal számot vető magyarázatok: a sötétség és a fény folytonos vibrálása felidézi a tizenkilencedik században – elsősorban Nagy-Britanniában – elterjedt illuzionisták *laterna magicáit*, főként amiatt, hogy e szerkezetek közkedvelt képsora az alvó Patkánynyelőt ábrázolta, amint a nem éppen étvágygerjesztő állatok rendre a szájába potyognak, s a patkányok egy bánya életmentő, ám viszolyogtató tartozékai (ezt a változatot erősíti Monoszlóy önvallomása). De a *Bánya* amolyan *danse macabre* is, a regény szereplőit újra, káprázatba illő körülmények közepette fellépteti, s ez a középkori rondót imitáló (Illyés kifejezését kölcsönvéve) „köröcskés” a mű végén – funkcionálisan mintegy belső emblémaként – összefoglalja és lezárja a szabott életidőt, amit ugyanakkor a transzcendens felé nyitva is hagy és a kozmikus körforgásba kapcsol azáltal, hogy a holtakat is megeleveníti.

Milyen úton jutunk a *Bánya*ba, szállunk alá poklokra? Monoszlóy hőse hanyódik és sodródik az éles aknarepeszek, a kontúrtales nőalakok, a justizmordok, az indokolatlan letartóztatások, a könyörtelen végzések szakadatlan jelenében; az időmúlást csak pillanatnyi benyomások, zavaros, egy-egy baráthoz, szerelemhez kötődő fogalmak és külsőleg jelentéktelen, de belsőleg sorsdöntő történések repetitív visszaidézése sejtetik. Zsuzsa az ifjúkori szerelmet testesíti meg, akit az elbeszélő a cseresznyefáról lezuhant, fogsorát kitörő kislányként hagyott magára, s e jelenetből skiccelt, halványuló akvarell, szuggesztív vágókép szüntelenül fel-felbukkan, miként a Tubarózsa becenevű lány, avagy Bende, akivel a főhős

gyerekkorában közös kincsesládát rejtegetett: a barátságot. A gyermekkori kert: a körmozgásos idő és az emlékezés kertje – „megkísérletem illatokká változtatni az emlékeimet” –; a kíméletlen kiképzőtiszt, Rézkobak neve is úgy cseng, mintha virágnév volna, és – csodák csodája! – a munkatábor parancsnoka is Rézkobak, hasonló habitusú katona, mint a korábbi, de az is lehet, hogy ugyanaz, s az időrend sem stimmel. Időbeli tájékozódásunkat csalja meg – mintha minket is sötétzárkára ítélne egy foglár – a pikareszk jellegű szerkesztés, a történetek felcserélhetősége: nemcsak a személyes időben, de a történelmiben is. Az elbeszélő, aki mi magunk vagyunk vagy éppen mi magunk is lehetnénk, helyettünk éli át újra és újra, általánosítja történelmivé a mi időnket. Helyettünk és nevünkben követi el s teszi jóvá mindazt, amit mi elmulasztunk megtenni. Valahogyan így képződik a közös történelmi emlékezet, a regényolvasás révén teremtünk kapcsolatot a párhuzamosan megrajzolt, egymást gyakran metsző idősíkokkal. Hiszen a történelem végső soron nem más, mint bizalom az iránt, hogy a dolgok a körülöttünk – sírunk körül – állókban is hasonló emlékeket ébresztenek, a jelek hasonló jelentésekre utalnak. Anti, a szinte névtelenné elvont, mert nevén csak ritkán szólított főhős, akinek tudatán – egyes szám első személyben – a cselekmény átszűrődik, „nem azt a világot, sőt időt figyeli, amelyben él”, pontosabban: egyszerre él valamennyi időben, mialatt azonban a regény jelenideje lineárisan is halad előre, mindenkor bizonyossággal aktualizálható: „az idő ennek ellenére telt, s egyre kevesebb volt benne a múlt, és egyre több a jövő”.

A regény azonban besorolható a közép-európai abszurd vonulatába is, Danilo Kiš hatása könnyen fölfejthető; ha nem is olyan fragmentált és esztétizáló, mint Kiš művei, de ugyanabból a kilátástalan atmoszférából, a – határokon és családokon keresztül való – üldözöttség létállapotából születik összetéveszthetetlenül, amelyből a – jóllehet később, 1972-ben keletkezett – *Fövenyóra*. Két fejezet címében is régmúlt történelmi korokat hordoz, a *Tatárjárás* és a *Kínai fal*, de a *Koponyaékelő* is az egyiptomi koponyalékelő (orvos) eltorzított szóalakja. A hazafiság és a becsület fejezetről fejezetre más fénytörésbe kerül, átértelmeződik. Amikor besorozzák, a tatárjárásról szóló könyv tartja Antiban a lelket, olvasmányát Rézkobak hazafiasnak minősíti, ellentétben konviktusi tanárával, aki gyalázatosnak bélyegzi, hogy feleletében a törökök nyerték meg a nándorfe-

hérvári csatát. Gajdos, akit Rézkobak pszichésen sanyargat, merényletet követ el a tiszt ellen, ám Anti a golyó elé veti magát, megmentve ezzel gyűlölt parancsnokukat; s bár Gajdos kivégzéséért nem felelős, mégis gyanússá válik bajtársai körében, különösen amiatt, hogy nem harctéri sebesüléssel fekszik hosszú ideig kórházban, hanem a kaszárnnyában érte találat. A kínai fal a vasfüggöny szinonímája, ám nemkülönben metaforája a háború utáni újjáépítések hatalmas közmunkáinak; ekkor Anti magas beosztású mérnök, de dicső, közösségérdekű tetteivel valójában saját szellemi kibontakozásának útjába emel falat; *mégsem* disszidál, *s mégis* barátnőjének kívándorlása – „büntetendő cselekmény feljelentésének elmulasztása” – miatt tartóztatják le.

A főhős döntései morálisan kétségtelenül helyesek, de csak az olvasó megítélése szerint, a közösség által megkövetelt hazafiasság mindig hamis, erkölcstelen: Anti inkább vallja magát töröknek, mint hogy azonosuljon egy velejéig hazug rezsim értékrendjével, ám amikor minden mércének megfelelné – emberieségből megmenti parancsnoka életét anélkül, hogy elárulná társát –, akkor is a közösség megvetését érdemli osztályrészül. Ekképpen válik a főhős a nemzetek és ideológiák szabdalta közép-európai kultúrtáj el-elbukó, de helyes irányérzékű, kiszolgáltatott, de ösztönösen nemes erkölcsi indíttatásból cselekvő, történelemben vetett ember archetípusává. Antit éppen ezért nem igazítja el a szokványos történelmi kronológia. „A királyok születési évszámaival azonban nem tudtam mit kezdeni. Néha, hogy legalább magamat meggyőzzem, hogy nem ültem hiába annyi évig az iskolapadban, Géza bácsit faggattam. – Hát azt tudja-e, hogy mikor élt Földnélküli János? – Régen.” A történelem: *circulus vitiosus*, az örök visszatérés körforgása, nem nyújt jóvátételt, nem szolgáltat igazságot, *historia non est magistra vitae*. A klasszikus történelemképet, az időrendi táblázatok és tények történelmét a regény állandóan ütközteti, kontrasztba állítja az egyéni tapasztalatok kaotikusságával, az eseményekben fogódzók nélkül tévelygő individuum élményeivel, az észleléseket tényekké nem modellező *quasi* történelemmel. Az egyik fejezetben valaki Tacitus *Annales*-ét olvassa, s e krónikás emlékezet ellenpontja az elbeszélői tudatfolyam, amelynek – már előbb idézett! – célja ugyanakkor a tacitusi *sine ira et studio* ítéletalkotás – „ha magamról beszélnek [...] szubjektíven és hamisan, mások helyett is szégyellnem kellene magamat” – a szubjektum fenomenológiai „objektívációja” révén.

A régmúlt történelme, amely felé Anti előszeretettel fordul, semmivel sem egyértelműbb és kiszámíthatóbb, ám nem azért, mintha nem állapíthatnánk meg, ki nyerte meg a nándorfehérvári csatát, hanem mert a tudat múltidejét – emlékezzünk Ágostonra: *a múlt a jelen emlékezése!* – a jelenideje rombolja le. Az objektív történelmi igazság létezik az öröklétben, csak a történelemből pusztult ki. A huszadik századi kataklizmák a történelemből kihasították az örök Paradicsomot, a regény jelene ezért – temporálisan! – beolvadt a Pokolba. Itt a nándorfehérvári diadal egyszerűen nem érvényes.

A milliomos halálának előképe a pontosan tíz évvel korábban megjelent *Iskola a határon* is, nemcsak idő- és történelemszemléletük mutat rokonságot (gondoljunk csak a *török* motívumhálójára Ottliknál!), de nyelvfilozófiájuk is: Anti és Bende – utóbbi névben *Medve* hangalakja is visszaköszön! – barátságukat a misztériumos titokzatossággal suttogott „Tutenkamen” szóval fejezik ki, és ugyanilyen performatív célból használják az „ereklye” szót a szemükben profán mágiával összekacsintó Ottlik-figurák. „Úgy éreztem, a nyelven, a megragadáson is kell valamit változtatnom. Az újságokban üres és semmitmondó írásokat olvashattál, mindent elöntött a propaganda, és ez lealacsonyította a nyelvet is” – mondta Monoszló Bíró Gergelynek az életműinterjúban. Ez a gesztus, *a valóságot a valóságosnál valóságosabban* leíró metanyelv keresése Ottlikot is a hétköznapi nyelv

meghaladására sarkallja (ennek elméleti vadhajításairól ír kiváló esszéjében Mórocz Zsolt), s ugyanezt éri el Monoszló – nem függetlenül Ottliktól – az idő és a tér instrumentalizált-konvencionális szemléletének fellazításával, a – bármennyire is hőzhelyszámba menő észrevétel, e regényre feltétlenül érvényes – bergsoni spontaneitás, intuíció és életlendület ihlettségében. A regény ritmusát egyfelől a motívumok ismétlődése, másfelől a – szükszavú – párbeszéd határozzák meg, utóbbiak pattogósak és elmélyültek, banálisak és mélyértelműek egyszerre, terjedelmük kiporciózott, légkörük kísérteties, Kabdebó Lóránt találóan állapítja meg, hogy „minden beszélgetés mögött ösképként a kihallgatás szertartása a szervező erő”. Érezzük, hogy minden feltett kérdés és tömör válasz súlyosan esik latba, olyankor az idő folyása is mintha megszakadna.

Borges novellájában olvasható – miután kiderül, hogy az a bizonyos kert-labirintus nem más, mint egy titokzatos könyv, amelyet az elbeszélő dédapja írt –: „az elágazó ösvények kertjét ráhagyom a különböző jövőkre (nem mindre)”. De ki örökli a paradicsomi kertet, ha minden jövő egyidejűleg átélhető? Melyik múltból induljunk el, s hogyan? A regények „szent rettenete” összesűríti az élményeket. A többi, a tapasztalatok lepárlása rajtunk áll.

Monoszló Dezső megoldozott millióiért, de az örökség a miénk, hogy élvezzük és kamatoztassuk.

Kamatoztatjuk?

Az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékműve (Emődi-Kiss Tamás, Papp Tamás és György Katalin, 2006, Ötvenhatosok tere)

TORNAI JÓZSEF
A semmi helyébe

*Ez a kis ország: két szoba meg a kert
 (az erdő, folyó helyett, amely számomra elveszett)
 az én ketrecem, innen már csak a hamvasztóba
 szabadítanak ki, te fácán, te sárgarigó, te róka,
 kikkel gyerekkoromtól fogva csavarogtam
 egy ég szeme alatt, egy forgatagban.*

*Most már csak a kert, két szoba, íróasztal
 ajándékoz meg reggel, alkonyattal
 valami másolattal, amit életnek
 hívnak a nemtörődöm versek,
 beszélgetések, könyvek, esszék:
 tarthatok ember, állat, amőbák fölött szemlét.*

*De hát ki vagyok én
 itt a fétis-káosz közepén?
 Nem voltam soha beavatva,
 mint szent guruk, a nagy Titokba.*

*Csak döngicsélek, csápos bogár,
 míg be nem kap egy testvéri száj,
 hisz egy lettem, azért születtem,
 egy azzal, ami lehetetlen,
 és gondtalan és elalszik és újra ébred,
 hogy betöltse a semmi helyébe tévedt
 mindenséget.*

Azokkal, akik átkozottan

*Halottainkat eltemettük,
 nem száz, de százezer halottat,
 és most vizsgáljuk, van-e lelkünk
 egymásnak, s nem a koporsónak.*

*A ködálccal éjszakáztam,
 vitatkoztam és verekedtem:
 nem hittem, e sok hamu-árnyban
 nem maradt szülőföld szellem.*

*Főnt a kígyó-üdvös beszéd él,
 milyen szónokok, uramisten!
 Mintha nem is volna eszénél,
 kinek szájából ige fröccsen.*

*Romlás népévé ferdülünk mi
 vagy van még álmunk a jövőre
 s a vereségeink fölötti
 gyász helyett erőnk szedjük össze?*

*Az éjjelebe kapaszkodtam,
 szeretnék most már napba nézni
 azokkal, akik átkozottan
 is mernek végzetet cserélni.*

A Hold másik oldalán

*Szemben a betegséggel, eves velő-halállal,
bízóbb harcos leszek minden éveken által.*

*Nemcsak az ész segít meg, nemcsak az ős-fuvalom
előtt ablakait nyitó hús-vendégfogadóm,*

*de a misztikus ég is: ráncos kozmosz-anyám,
ki várja jöttöm a Hold másik oldalán.*

A nagy Csillag-tehén

1.

*Ezt a kengyelvasból vertet,
írtam ezt a három verset:
egyet a habókosoknak,
akik velem lovagolnak,
kettőt, akik nem követnek.*

2.

*Voltam én serényebb nótás,
halállal szemben vigyorgás,
de mióta megvénhedtem,
lukas lábos lett a lelkem,
abbahagytam a fény-mondást.*

3.

*Várom most már minden reggelt,
mikor a Nap megölelhet,
mikor eszembe jut múltam:
engem nyálas-koszorúsan
a nagy Csillag-tehén ellett.*

Október 9-én ünnepli 85. születésnapját Tornai József költő, író, műfordító, az írószövetség egykori elnöke, a József Attila-díj, az Arany János-díj, a Babérkoszorú-díj és a Balassi Bálint-émlékkard kitüntetettje. Életműve tekintélyt parancsoló: megannyi prózai munkája és műfordításkötete mellett ötven verseskötet anyagát 2004 és 2011 között *Csillaganyám, csillagapám* címmel négy vaskos kötetben gyűjtötte össze. A „ráadás” költemények nemrég *A semmi ellen* címmel jelentek meg a Magyar Napló Kiadó gondozásában. Magyar irodalom kategóriában idén Prima Primissima-díjra jelölték. Tornai Józsefet budai otthonában kerestük fel kötetlen születésnapi beszélgetésre.

A hagyományban élve maradni

Látogatóban a 85 éves Tornai Józsefnél

– *Úgy tűnik, az összegyűjtött versek sem mindig tekinthetőek véglegesnek. Ez az újabb kötet az életmű újrakezdése vagy folytatása?*

– Valójában ez az előzményeknek bizonyos fajta learatása, versformák dolgában is: népdalutánzatok, szabadversek, teljesen kötött, metrikus versek. És kifejezetten folytatása a gondolati útnak. Számomra a minden fiatal költőre jellemző panteista irányból indulva az egzisztencializmus volt a következő állomás. Akkor ismertem meg Sartre-ot, Jasperst, Jacques Maritaint. Camus is tulajdonképpen ide sorolható a *Sziszüphosz mítoszával*. Közben én már az indiai gondolkodás és létszemlélet hatása alatt álltam. Baktay Ervin is dunaharaszti születésű volt, hamar megismerkedtem az ő Indiáról szóló írásaival, mivel volt egy barátom, aki személyesen is ismerte Baktayt, és ő szállította nekem a könyveit. Össze tudtam hasonlítani a kereszténység, a hinduizmus és a buddhizmus vallási tételeit és az életszemléletét. Egyre távolabb kerültem a brahmanizmustól, s

egyre inkább a Buddha-féle tan kezdett érdekelni. Nem a buddhizmus, ami elterjedése folytán újra vallás lett, hanem az eredeti Buddha-féle filozófia. Amit Buddha mondott, az filozófia, de a buddhizmus mint vallás a legtorzabb formáját Tibetben öltötte a lámaizmussal. Buddhából istent csináltak, pedig ő végképp nem gondolt ilyesmire. Amit Buddha tanításának a magvában találtam, az az európai filozófiával ellentétes volt. Platón, Arisztotelész, Plótinusz azt hirdette: van valami idea, van valami szubsztanciális – ez az a pont, ahol Buddha azt mondja, hogy feltételek nélkül semmi sem létezik. A szubsztanciának az a meghatározása például Spinoza szerint, hogy az önmagától van. A kereszténységben a mulandóság tudata szembeötlően egyezik Buddha tanításával. Nem ugyanaz a kettő, de a szemlélet, hogy az életet úgy kell nézni, mint ami jön és megy, az a kereszténységben is rettentően erős: „Ne keressetek magatoknak földi kincseket!” Azon a ponton azonban elválnak egymástól, hogy Buddha

számára a földi létezéssel szemben nincs egy külön égi élet. Ő azt mondja, hogy megszületni annyira, mint szenvedni, belekerülni a mulandóság forgatagába. Az eredeti buddhizmus valójában szerzetesházaknak a mozgalma, s onnan vette át a kereszténység is, hogy az egész népre kiterjedő vallásosságnak van egy szigorúbb lehetősége, s aki akarja, vonuljon apácázárdába vagy kolostorba. Az aszkétizmus tulajdonképpen még a brahmanizmussal is azonossá teszi a kereszténységet, ahol az aszkétizmusnak a középkorban hihetetlen rangja volt, bár a modern idők-re nagyon visszahúzódott.

– *Többször is kifejtette, hogy az irodalomra született. Ez kezdettől nyilvánvaló volt?*

– Azt hiszem, hogy soha nem értettem máshoz, csak ahhoz, hogy – amint a törzsi ember mondja – énekeket csináljak. Falu szélén nőttem fel, állandóan kinn csavarogtam a Duna partján, a vadzizek, az erdők, a dombok világában. Amikor mentem valahova, mindig csináltam dalokat, dallammal együtt. Ezek szabálytalanok vol-

tak, egy irodalom előtti kamasznak a teljesen nyers kísérletezései. A polgáriban, amikor Berzsenyit, Csokonait, Petőfit, Aranyt, Vajdát megismertem, hihetetlenül elcsodálkoztam azon a formai tudáson, ahogy ők megfogalmazták az érzelmeiket és gondolataikat. Nem tudtam elképzelni, hogy mi ennek a titka. Mi a titka az ősi nyolcasnak, a jambikus versnek, vagy a magyar alexandrinnak, amiben a Toldi íródik. Szenvedélyemmé vált az irodalom.

– *Nemcsak írásban, hanem élőszóban is kényesen ügyel a kifejezés pontosságára, a stílárís árnyalatok finomhangolására. Mi a fontosabb az írástudónak: a „mit” vagy a „hogyan”? Mennyire igaz a XXI. században a buffoni mondas, hogy a stílus maga az ember?*

– Van egy olyan szavunk, hogy jelentés. A formai és a tartalmi kategóriákat teljesen fölülmúlja egy műnek – akár festményről, akár szoborról, akár zeneműről, akár versről van szó – a jelentése. Mondjuk úgy: a hardver és a szoftver elválaszthatatlan egymástól, mert végül is egy műsort hallunk. Ezt nevezem én jelentésnek. A műveket a jelentés színvonalával ítélem meg.

– *Csak a vers kéredezkedik ellentmondást nem tűrően világ-ra, vagy a próza is? S mi a helyzet a prózaverssel?*

– A XIX. századtól kezdve a prózavers is megszületett – Baudelaire is írt ilyeneket. Párizsi tartózkodásom alatt valahogy én is rákaptam, s írtam egy csomót. Olyan műfaj ez, amely sem a szabályos vers, sem a próza határai közé nem szorítható be. S az is jellemző rá, hogy rendkívüli erővel rákényszeríti magát az emberre. De ha megírtam azt a bizonyos

nyolc-tíz prózaverset, egyszerűen kikapcsolják az áramot, s utána üthetem az írógépet, nyomhatom a tollat – nincs tovább. Egész különleges állapot, amikor az ember prózaverset ír, és ez a prózaversnek az energiaforrása. Ezt nem lehet mesterségesen előidézni: valamilyen furcsa hullám kapja el az embert. Amíg ez a hullám tart, írja a prózaverset, utána mint prózaversíró meghal.

– *A műfordítás életművének nem elhanyagolható részét teszi ki. Mennyire szabad alkotó a műfordító? Megválaszthatja a munkáit, vagy a lehetőségekhez igazítja a tevékenységét?*

– Ha az ember megtanul néhány nyelvet – s engem mindig nagyon érdekeltek a nyelvek –, valóságos versenyláz keletkezik benne. Itt van például a *Csüggedt nápolyi stanzák* című Shelley-vers – izgatott, vajon hogy is szól egy-egy angol költemény? Versengésbe kezd a fordító, s ebben nagy segítségére van, hogy a magyar líra a XX. században, de főleg 1945 után hatalmas változáson ment át bizonyos költőknek – Weöres Sándornak, Pilinszky Jánosnak, Juhász Ferencnek, Nagy Lászlónak, Illyés Gyulának, Jékely Zoltánnak, Csánádi Imrének, Szabó Lőrincnek – a hatására. Az ő jóvoltukból olyan technikai és tartalmi gazdagságra tett szert a magyar líra, hogy véleményem szerint az angolok és a franciák nem tudtak annyit hozzátenni a nagyszerű XIX. századi teljesítményükhöz, mint mi Berzsenyihez, Vörösmartyhoz, Aranyhoz, Petőfihez. Szót kell ejteni Isten szörnyetegéről, Adyról; s József Attiláról is, aki abszolút európai géniusz. Ezzel nem nagyon versenyezhettek a XX. századi nyugat-európai vagy amerikai költők.

– *Tudták ezt ők?*

– Ezt ők nem tudták, mert nem olvashatták ezt az ázsiai nyelvet. Megjelent 1978-ban angolul a modern magyar költészetéről egy nagy antológia, amit Vajda Miklós szerkesztett. Neki az volt az újítása, hogy csak angolul beszélő, anyanyelvi fordítókkal dolgozott. Ez igen nagy előny volt. De én akárhányszor elolvastam angolul, németül vagy franciául a legnagyobb verseinket, azokat nem lehetett fordításban utolérni. Berzsenyi vagy Vajda János néha olyan magas szinten van az emberi kifejezések világában, hogy azt egy másik nyelven megszólaltatni teljesen lehetetlen. Mert egyetlen örült pillanatnak a műve egy ilyen nagy vers.

– *Életművének értékelői meg-egyezni látszanak abban, hogy kevés tollforgatóban van jelen egyszerre olyan kontúrosan a hagyomány és a modernitás, mint éppen az ön esetében. Gondolom, a tradíció volt előbb...*

– Ennek az az oka, hogy egyszerre ismertem meg középiskolás koromban József Attilát, Szabó Lőrincet, Adyt, Tóth Árpádot, Juhász Gyulát és Baudelaire-t. *A rossz virágai* fordítása elé, az első változathoz meg is írtam: magam sem értem, hogy egy ilyen jellegzetesen falusi gyerek, akinek a szülei mindkét ágon parasztok, miért érzett rá a nagyváros első nagy költőjére? Mert Baudelaire a nagyváros első nagy költője, a morális korlátok első nagy áthágója. Abból a kisvilágból hogyan kíváncsoztam én ebbe a nagyvilágba? Nyilvánvaló: ha tizenöt éves koromban kimegyek Párizsba, iszonyatosan elriasztott volna az az életforma. De versben ugyanúgy elkapott a varázslat,

mint Ady esetében, aki számomra a legfontosabb XX. századi költő.

– *Az önkifejezésre rendelt költőnek nem lehetett könnyű éveken át diszpécserként dolgozni a Csepel Autógyárban. Hogy lehetett ezt a korszakot ép lélekkel átvészelni?*

– Ez a kételtű állapotokéhoz hasonló állapot volt: reggel héttől délután négy óráig műszaki problémákkal foglalkoztam, s utána otthon átvedtettem költővé, nyelvtanulóvá. A napi munka mellett az állandó olvasás volt a jellemző. Tizennégy évesen elkezdtem olvasni, amiért apám nagyon haragudott: „Agyonverlek, a könyveket elégetem, könyvből nem lehet harapni!” Akkor anyám azt mondta: „Gyula, te nem végezhetél, csak három elemet – hadd tanuljon az a gyerek!” Ez azt jelentette, hogy olvashattam továbbra is, mert megvédett.

– *Az első verse a Fényszórá című üzemi lapban jelent meg...*

– Volt ott egy szintén költőnek indult, nagyon rokonszenves főszerkesztő. Ha az osztályon engem nem találtak meg, akkor tudták, hogy vagy a szerkesztőségben vagyok, vagy a könyvtárban. A főszerkesztő is adott le a saját verseiből, s arra gondoltam, hogy én is adok le egyet-kettőt. Tudtam, hogy még nem igazán jók, de egy üzemi lapban megfeleltek.

– *Igazi debütálása a Csillaghoz és az Új Hanghoz kötődik 1955-ben. Kik segítettek, s kik gáncsolta az indulás pillanatában?*

– Az *Új Hang*nál szinte semmiféle akadályba nem ütköztem, mert 1955 volt az az annus mirabilis, amikor Benjámintól Nagy Lászlón, Csanádi Imrén, Juhász Ferencen át Csoóri Sándorig a legjobb költők áttörték a buta zsdáno-

vista kultúrpolitika falát, és egy szupermodern költészetet teremtettek meg. Ez a világ csodája volt, hiszen egy véres diktatúrában történt: ötvenöt mégsem ötvenhat után van. Korábban teljesen el voltam keseredve, hogy Magyarországon már soha többé nem lesz olyan költészet, mint József Attiláé, Adyé vagy Juhász Gyuláé volt – de kiderült, hogy erősek a gyökerek, mert itt végeredményben a hagyomány is győzött, nemcsak az újítás. Világos, hogy szorosan összefügg a kettő, nincs újítás hagyomány nélkül. A *Csillag*ban megjelent egy-két egyszerűbb, természetleíró versem. Az *Új örökkévalóság* című filozofikus-szerelmes versemet, amit átjavítva később is megtartottam, Fodor András javasolta, Ungvári Tamás túl elvontnak tartotta, s végül nem közölték. Érdekes, hogy Király István, a főszerkesztő, miután levélben felkerestem a verseimmel, a szerkesztőségi órák után fogadott, rendkívül barátságosan. Azt mondta: „Drága barátom, nem lenne baj ezekkel a versekkel, ha nem volnának olyan adysak. Ady olyan dekadens, hogy nincs egy természetes képe. Miért nem Petőfit követed, aki csupa egészség?” Hát én hallgattam szépen, alázatosan, de egy szavát sem hittem el – persze nem mertem vitatkozni. Annyiban volt igaza, hogy azok tényleg nagyon adys versek voltak, és nem értek semmit önmagukban.

– *A fényes szellők nemzedékével együtt kopogtatott az irodalmi élet ajtaján. Miért maradt mégis kívülálló a világforgató buzgalomban?*

– Ellátogattam a népi kollégiumba, de megijedtem, mert akkora leninizmus volt ott. Engem az orosz katonák, akikkel tudtam, igaz, sok hibával, beszélgetni, fel-

világosítottak már arról, hogy ez micsoda. Az apám sem örült volna, ha ott maradok kollégistának, s nem megyek el dolgozni. De szert tettem Nagy László barátságára, s ő – Csoóri Sándorral vagy Juhász Ferencel együtt, akivel osztálytársak voltunk a polgáriban – nem volt beoltva az új tan ellen: az első köteteikben, bizony, megírták a kötelező verseiket. Ők a kor hősei voltak, mert hittek, de 1953-ra csalódtak; én meg nem hittem, ezért nem is csalódtam. Kiderült, hogy a leányzó nem is olyan szép, amilyennek festik, s hogy – amint Juhász mondta – „egy bűzös hínár az egész, s örülj, hogy kimaradtál belőle”. De hihetetlenül gyorsan felébredtek, míg Zelk Zoltán vagy Benjámintól csak 1956-ban. Juhászék már Nagy Imre színrelépése előtt rájöttek, hogy ez komédia.

– *Szabó Lőrínchez valamiféle tanítványi viszony is fűzte...*

– Olyan mohó voltam, hogy mindent tudni akartam, ami a magyar költészet sok évszázados múltjában történt. De például Szabó Lőrincet csak imitt-amott követtem, pedig vele valóban kialakult a személyes kapcsolatom 1951-től kezdve. Meg is mondta mindig rendkívül rossz véleményét a verseimről, amelyek szerinte túl filozofikusak voltak. De tudtam azt, hogy aki kibírja ezt a roppant szeretetteljes kritikát, az épül belőle. Először persze nagyon megbántódtam, írtam neki egy sértődött levelet, aztán felhívott a gyárban, s megkérdezte, mikor megyek legközelebb. Végül is az, amit ő nekem a verseivel adott, semmivel nem pótolható. A *Tücsökzene* olyan gyönyörűséggel töltött el, mintha először olvastam volna magya-

rul. Ma már úgy érzem, hogy a rekviem, *A huszonhatodik év* felülmúlja a *Tücsökzenét*: Szabó Lőrinc még jobban megszabadult attól a bizonyos mértékig nyomasztó racionalizmustól, ami korábban uralkodott a versein. Csoóri Sándorral beszélgetve arra jöttünk rá, hogy a *Tücsökzenében*, ezen az abszolút lírai magaslaton van néhány darab, ami csakis információkat tartalmaz, tehát a lírai átváltozás nem sikerült. Ilyen nincs *A huszonhatodik évben*. Ebből vontuk le azt a következtetést, hogy vannak dolgok, amelyeket magyarázni, elemezni kell, az analízis műfaja pedig a próza. Van tehát, amit prózában kell megírni – a XX. században ezeket teljesen fölösleges versbe gyömöszölni.

– *Prózaíróként meglehetősen későn jelent meg a színen, legnagyobb figyelmet kiváltó ilyen műveit az ötvenes éveiben írta. Igaz a közhely, hogy meg kell érni a prózára?*

– Számomra igen. Az első prózai kísérleteim nagyon nem sikerültek. Annyira belesüppedtem a lírai hanghordozásba, hogy a próza elsőre hétköznapiaként tűnt. De aztán 1983-ban megjelent az első esszékötetem, közben *Vadmeggy* címmel megírtam a házasságaim és szerelmeim történetét. A szeretkezések leírását, igaz, hogy esztétikusan, de egyáltalán nem kerültem el. Ez a magyar irodalomban akkoriban nagyon szokatlan volt. Voltak olyan reakciók, hogy „Ki kíváncsi Torna József szexuális életére?”

– *A Vadmeggy a megjelenése idején, a nyolcvanas évek első felében valóban szinte botránykő volt, ön olyan kendőzetlenül őszintén vallott a magánéletéről.*

Kifizetődő egy írónak az ilyen mértékű őszinteség?

– Nem tudom, hogy kifizetődő-e, de azt hiszem, hogy mivel a szerelem és a szexualitás az ember létezésének az alapja, ezt nagyon határozottan meg kell írni, nem szabad lírizálni. Ez volt a tapasztalatom a francia és az amerikai irodalom, de a népköltészet alapján is. Ez bizony nem idillikus téma: szerelmesnek lenni annyit jelent, mint szenvedni.

– *Rendszerint következetesen végigcsinálja, amit előzetesen elgondol. Az alkotó, író ember számára nem éreztelen, hogy képes-e projektte formálni, amit eltervez...*

– Ez alkat dolga. Én azt tapasztaltam, hogy abban az állapotban írok, amit Baudelaire „a személyiség megkettőződésének” nevezett. Ezen azt értette, hogy önmagunk szemlélője, önmagunk kritikusa vagyunk. Amíg nem értjük annyira önmagunk írásait, mint egy kívülálló, addig nem érhetjük el a legjobb műveknek a színvonalát.

– *A határtalan őszinteségnek ezen kívül már csak a politikában van rombolóbb hatása...*

– A kezdetektől fogva szemben álltam a Kádár-féle enyhébb kommunizmussal is, ezért amikor elkezdődött az ellenzéki mozgolódás, a legszűkebb csoportban is ott voltam, amely akkor elsősorban Csoóri Sándor körül összpontosult. Ez szervezettebb formát öltött a lakiteleki találkozókkal, majd az MDF-mozgalom párttá való alakulásával. Az MDF győzelméig aktívan dolgoztam a kortesmunkában, de nem akartam sem miniszter, sem hivatásos politikus lenni. A XII. kerületi szervezet engem is szeretett volna képviselőnek jelölni, de én azt

mondtam, hogy nekem az irodalom fontosabb. Azokról a nagy műveltségű, nagypolgári származású barátokról, akikkel együtt például a Bibó-émlékkönyvet szerkesztettük vagy a Belvárosi Kávéház asztalánál ültünk, és semmiféle határvonalak nem húzódtak közöttünk, vagy akikkel még a monori-erdei találkozón is együttműködtünk, sokáig nem tűnt ki az, hogy végeredményben egymagukban akarják az országot kormányozni. Egyre inkább kiderült, hogy ez együtt nem fog menni: vagy-vagy. Lehetett látni, hogy másfelé húzzák a szekeret az SZDSZ, s másfelé az MDF képviselői. Engem legalábbis meglepett, hogy miért nem lehet együttműködni, de aztán megértettem, hogy másfajta gondolkodás a szabadelvű nemzeti, s más a szabadelvű, de nem nemzeti ideológia. Nagyon határozott választóvonal volt például a határon túli magyarsághoz való viszonyulás. Nem elég életszerűen fogták fel a kérdést. Például Monoron ebéd közben Konrád György azt az ötletét adta elő: föl kéne ajánlani a románoknak, hogy befogadjuk a kétmillió magyart. Akkor aztán megnézhetik magukat, ha kétmillió magyar otthagya őket!

– *Ezt komolyan gondolta?*

– Azt mondta, hogy nem az a lényeges, megvalósítjuk-e vagy nem; de ha ez egy komoly diplomáciai javaslatként elhangzik, akkor csupán ezzel a nyomással hallatlan erőt tudunk adni az erdélyi magyaroknak. Azt ő sem gondolta komolyan, hogy mi be tudunk fogadni kétmillió embert, de úgy vélte, hogy ilyen stratégiával javítani lehetne az ottani magyarok helyzetén. Mondtam, hogy ezt nem lehet megtenni. Mert

ha tudjuk, hogy erre nem vagyunk képesek, mégis javasoljuk, akkor a tűzzel játszunk. Én ezt olyan levegőből lógónak éreztem.

– Azt szokták mondani, hogy az 1990-es rendszerváltozás nem csupán a politikai életet polarizálta, hanem a szellem világát is. Csalódás volt a demokrácia?

– A demokrácia számomra egyáltalán nem volt csalódás. Nyugati látogatásaim alapján tudtam azt, hogy a piacgazdasági formációk átvételével az irodalom a maga helyére kerül, az író a szellemi foglalkozású emberek egyike lesz. Megszűnik az a furcsa ellentmondás, hogy a kommunizmusban üldözik az írókat, de megbecsülik őket. A szabad világban nem üldözik, de nem is figyelnek rájuk. Egy glasgow-i előadásomban meg is jószóltam, hogy ez nem a művészetek kora lesz, hanem a zsurnalizmusé.

Amikor ez nálunk is bekövetkezett, nem lepődtem meg.

– Egy televíziós interjú során hosszan beszélgettünk írószövetségi elnöki működéséről. Erre az időszakra esett a Magyar Napló jelenlegi folyamának megindítása is. Hogy emlékszik vissza erre?

– Nagyon szerették volna teljesen a másik táborba áttolni a Napló szekerét. De ez a szándék olyan elfogultságokkal és korlátozásokkal terhes volt, hogy én sokkal jobbnak láttam, ha egy teljesen nyitott költő és író, mint amilyen Oláh János, veszi át a lapot. Őt támogattam, s elég nagy fölényrel meg is nyerte a pályázatot. Az elmúlt tizenhét évben hihetetlenül beváltotta a reményeim. Rendkívül nehéz szellemi és politikai viszonyok között is olyan határozottan fogta a kormányrudat, nem tévedve le semerre az útról, hogy nem lehe-

tett aláadni a tekintélyét. De említhetném a tudását, az ízlését, a makacsságát is.

– A 2012-es esztendő Bálint napján a Balassi Bálint-émlékkard átvételével indult, az év végén pedig magyar irodalom kategóriában pályázik a Prima Primissima-díjra. Egy költőnek fontosak a díjak?

– Én csak arra törekedtem, amit az összegyűjtött verseim hátoldala is megfogalmaztam, hogy a magam képességei szerint a nagy elődök nyomába lépjek. A magyar irodalom nagy folyamában szeretnék az egyik hullám lenni, s ennél többet nem is képzelek el a magam számára: a hagyományban élve maradni. Számomra a halálon túl az egyetlen „életbevágó” cél, hogy költőként ne hulljak ki az emlékezetből.

Csontos János

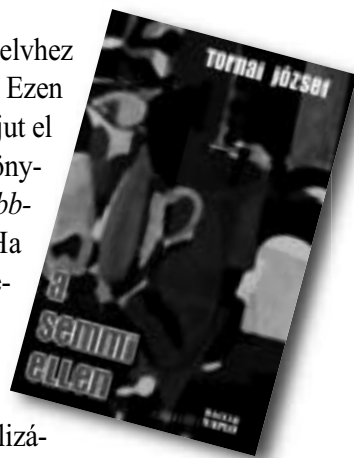
'56-os pesti srác (Györfi Lajos, 1996, Corvin köz)

„A létezés-muszáj” Tornai József:
A semmi ellen,
Magyar Napló, 2012.

„Föl-föl a zászlót! / Mind aratás volt / eddig is élned,
/ mégse dicsérted / annyira, mint kell, vér-szeretettel...” – írja Tornai József, tőle szokatlan hangfekvésben, Kosztolányi *Szeptemberi áhítat*-ára utalva a *Mind aratás volt* című versében, *A semmi ellen* című legújabb könyvében, mely a négy kötetben megjelent, a mai magyar líra kikerülhetetlen monumentumaként olvasható *Csillaganyám, csillagapám* című életmű-összegző gyűjtemény után is meglepetésekkel szolgál. Nem utolsósorban e líra hajlékonysága, empátiája, a magyar poézis teljességét gondozó, folytató felelőssége az, amely mintát ad a mai magyar líra útvesztőiben bolyongóknak. Annál inkább, mert az újabb versek, hasonlóan és mégis másképp, mint a régebbiek, a létben, nemzetben és történelemben gondolkodó ember megrendítő igazságai, testámentum erejű evidenciák a magyar sorskérdésekről „jegenyék csillagtitkai alatt”. Tornai József költészetének szerves folytonossággal kiteljesedő, gazdagodó világképe, mint ezt a *jegenye* motívum is sugallja, a fent és a lent, az ősi és a modern sajátos szintézisét valósítja meg. Egyszerre folytatja a háború utáni új népi irodalom (pl. Sinka István, Illyés Gyula, Veres Péter és a nyomukba szegődött Nagy László, Juhász Ferenc) forma- és nyelvtերemtő törekvéseit, ugyanakkor, hasonlóan a vele szoros baráti-eszmei szövetségben lévő Csoóri Sándorral új szempontokat, új világtátelést fogalmaz meg. Valójában már az induló költő markánsan különbözik a vele rokon világnézetű pályatársaktól. Többek közt abban, mint ezt később írt elméleti munkáiban, tanulmányaiban és esszéiben is kifejti majd, hogy a népdalt a törzsi költészet vonulatában helyezi el. Ezzel a felismeréssel egy olyan archaikus modernség irányába lép előre, amely szinkronban a világlíra hasonló törekvéseivel, az emberi genom mitikus eredetére kérdez rá. A természeti embert fedezi fel, mint bőrünk alatt élő elfeledett testvérünket. Az ő hangját szólaltatja meg, mikor a közlés őseredeti nyugalmaival hagyatkozik a képes beszéd hasonlíthatatlan tömörségére. Ez a szemléletes beszédmód egyszerre személyes és személytelen, ahogyan a népdalokban is tapasztaljuk. Ám ez az izgalmasan ősi és ugyanakkor modern hang fokozatosan átadta helyét a lírai én belső világát újrafogalmazó, a sámánköltő eszményét

lebontó, a hétköznapi nyelvhez közelítő versbeszédnek. Ezen a fejlődési íven haladva jut el Tornai József – egyik könyvének címével – a „*többszemélyes énhez*”. Ha eddig a világ mint archetipikus indulatok vegetációja, tárgyiasítható érzelmek lenyomata jelent meg, most a civilizáció bűneit és erényeit hordozó emberi személyiség belső, érzelmi élete válik lírai témává. A lehetséges létezési stratégiák, magatartásformák feltérképezése szükségképp új költői eszközök megjelenésével és aktivizálásával járt együtt.

Az új kötet, *A semmi ellen* már erről a magaslati pontról tekint alá, ahonnan az idő mint folyamat és folytonosság hirtelen feltárja rejtett titkait. Tagadhatatlan, hogy Tornai József ciklusbeosztást mellőző új könyvében az idősíkok épp a fenti logikának megfelelően elmozdulnak, egymást magyarázó és értelmező történetekké, lírai példázatokká, hirtelen kivirágzó metaforákká válnak. Mintha létezne egy olyan mozdulatlan, idő feletti idősík, tükröző felület, amely az egyéniség megszenvedett bölcsessége. Mozdulatlanak tetsző áramlás, amelyben a megtörtént múlt folyamatosan újrajrja, újraértelmezi magát, mégpedig a semmi ellen folytatott örökös küzdelemben. Amikor Tornai József a „semmi ellen” ír, akkor az élethez fellebbez, a folyton megújuló reményhez. A kötetben visszatérőleg alkalmazott magyaros versforma, a tagoló vers, amit egy időben sokan ugaroltatni akartak, mivel korszerűtlennek vélték, fontos világképet kifejező vallomássá válik. Egy olyasfajta vezetőkké, amely az évszázadokig lejegyzetlen népdaloktól napjainkig ível, hogy a megmaradást, a folytonosságot képviselje. A kötetnyitó *Az utolsó szó*-ban (ez is milyen találó gesztus, a kezdetbe csomagolni a véget, a végbe a kezdetet) ez így történik: „Mindennap virágozom, / semmim a világon, / csak a nyelvem tükrös / szavaiban látszom. // Nem kérek hajnaltól, / sem újabb napoktól / csak egy pontos igét / az ősi vagyomból.” Az idézet a kötetnyitó Arany-mottó szellemében („Nékem elég az a bölcső, / mely magyarrá ringatott”) a nyelv ősi vagyónát, annak szavait mozgósítva értelmezi a költő szerepet. Ebben a felfogásban a költő valósággal átköltözik a szavak birodalmába. Ez a költözés, átszellemülés sokféle

módon, hangfekvésben valósul meg. Személyes módon, a lét és nemlét partján a *Múló dicsőségben*, a hajdani szerelem felidézésével az *Istenkiszlány, emlékszel-e?* soraiban, játékos formában, az ismert népdalra történő (*Házasodik a tücsök*) rájátszással (*Visszahúznám hullt időnk*), vagy éppen aggodalommal (*A rémet hallva – Egy régi barátomnak*). E versekben kimondva-kimondatlanul is a semmi borzongása üzen. A nem nyugvó értelem folyamatosan fürkészi a létezés égboltját, a jövő *eseményhorizontját*, magát az elmúlást. A *Meghalni*-ban így: „...nemcsak egy agy muronrendszer kábele / szakadnak szét, // de eláraszt a mindenség is, / és elragadja azt, ami mindig / is az övé és ő mindig is a tied / volt”. Az énben a mindenség, a mindenségben az én szüntelen hullámozása maga a „kozmosz kék törvénye”.

Ez a megoldhatatlan léttörvény mint kozmikus paradoxon drámai felhangokat kölcsönöz a mondandónak, amelyben a személyes esemény, utazási emlék, az Amerikából megidézett „szülőföld” (*Jegyenék csillagtitkai alatt*) hirtelen új arcát mutatja, hiszen nemcsak az itt és az ott, hanem a jelen és a múlt, mint az emlékezetben ronthatatlan ifjúság képe bukkan elő: „és ha lehajóztunk a Mississipin, / hirtelen ott burukkoltak a galambjaim: / az ócska nyári konyha tetejéről / szálltak a fejemben le és föl”. Az általánosság eszmei magaslatára emelt mondanivalót („Egy templomban a messze-szökött magyarok / hallgatták hontalan-panaszomat”) ezúttal is a személyes szféra hitelesíti. És az is igaz, hogy nyelvében, gondolkozásmódjában ez az útképeket pergető beszámoló a megidézett külső világot könnyed mozdulattal helyezi el a tudatban. A külvilágot leltározó figyelem ugyanis kint és bent egyszerre történik. Ez az oszcilláló, itt és ott között vibráló látásmód bármennyire is magától értetődőnek tűnik, valójában nem az, hanem egy izgalmasan gazdag lét-érzékelés egyéni lenyomata, olyasfajta komplexitás, mely más versekben is, többek közt a *Virágra szálló lepke* esetében is sokféle, látszólag nehezen összeilleszthető mozzanatból szervesül egységes élménnyé. Az indító sorok – „Nem vagyok semmi más, csak költő, / ha van ilyen állat a földön. / Két lábam rím, a fejem metaforák / véletlen cikázása agyamon át. / Jelkép a mosolyom, néha arcomra ül, / lélegzetemet választom ütemül” – a lírai esszé tudatmozgását követik, hogy aztán egyre közelebb vezessenek magához a költőhöz. Vagyis a vallomás egyre személyesebbé válik: „Öreg testem eléggé csontos

anyag / ahhoz, hogy elbírija szavaimat.” És ezen a ponton az én szavai ismét az általánosítható tanulságok irányába lengenek ki. Így: „Fogammal tépek téveszmét, babonát, / mert mi a költészet, ha nem háborúság / minden ellen, ami embertelen?” Megállapítható tehát, hogy a vers a tudattal feltárható valóságot és az erre adott reflexiót minduntalan összekapcsolja, szétválasztja, összekapcsolja. Ez a tudatmozgás a lírai esszé bizonyos elemeit oltja be a versbe. S természetesen az se véletlen, hogy a világzavar ellenében, amit napjainkban élünk, Tornai ars poetica-igénnyel fogalmazza meg, keríti el a téveszmék zavaros hullámozásától mindazt, amit a költői szó hitelességét jelenti. Mindebben benne van a régi igazságkereső, „erdei ember” nyers őszintesége, a „le-föl vágódó düh, a lázadás” (*Egy olvasómhoz – Alföldy Jenőnek*), mely számos ponton kapcsolódik a nemzetféltő „Muszáj-Herkules” Ady próféciáihoz. Jó példa erre a *Ha Ady Endre a mi Adynk lenne* következő részlete: „Ha Ady Endre, a mi Adynk nyolcvanöt éves volna ma, / lehet, hogy az én koponya-arcú lidércleányemre hasonlítana.” Izgalmas összevetést kínál a további fölvetés: „ha gyöngye lábaival, tüzes eső-agyával eléri a / megtörtetett, / kicsi ország zavart vérének ontását és sok boldogtalan / testvérének feje lebecsáklását az idegen Európa karmaiban, / nem tépte volna-e le magáról selyem-mellényét...” A magyar történelem versek egész sorában (*Szól a pap Mohácsul – a nyugati világ hullá-gazdáinak*, *Pannonhalma, A Hortobágy mosolya*) rajzolja elénk a nemzeti önismeret leckéit, azt, amiről a Németh Lászlót idéző mottó így vall: „Aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie, hogy süllyedt *bennszülötté* ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában.”

A felsorolt lírai eszköztár természetesen nem nélkülözi a korábbi ismert, gondolatpárhuzamokra épülő, az ismétlések és részismétlések ritmusával lélegző, a törzsi líra archetipikus képeit felidéző verstípusokat sem. A jelent átszövő ősi gondolatformák, életérzések hatalmas mintázatként kapcsolódnak egybe. A *Gyikot fog magának a férfi* című versben így: „Szívem nem dobog elég gyorsan, / megáll egyszerre a szívem / valahol dobog egy Nagy Szív, talán az / asszony, hangját nem hallhatom, / valahol tanácsot tartanak a világfők / nekem eltévelyog a dicsőségem.” Ez az ősi modernség jól megfér bizonyos versekben a tudományos fogalmakkal és kifejezésekkel. A címadó, Dobozi Eszternek ajánlott

A semmi ellen vallomásában ez így történik: „Áve, világmagasság, / áve, atommagok nyerítése, / ti húzzátok az Androméda felhő-szekeret / a rádiószugárzás szérűjébe, / irgalmas istenségek helyett / ti a mi elménk taván vitorláztok, / és nem volt kezdetek és nem lesz kifulladások”. A részletgazdag összetettségben mutatja e líra kozmikus irányultságát, himnikus lendületét, amelyben a teremtett világot az ember váltja valóra. Minden rémség ellenére is. Ez a fajta hit az isteni teremtést nem tartja elhibá-

zottnak. A nyolcvanöt éves költő himnuszaiiban (íme a kötet *régiúj* meglepetése) nem mond le a rendről, a szépség eszményéről, hiszen a *Mi itt halljuk meg* szavaival szólva: „...mi most és itt vagyunk / otthon, velünk itt egyesülnek / madarak, tigrisek, mamutfenyők, zsályák, / sivatag-erőszakból kiszabadult / homokviharok szimfóniáján át / mi itt halljuk meg / mennydörgés-istenünket.”

Baán Tibor

Változó optikával: Szirtes Gábor:
Közelítések Ötnegyed.
és távolodások Tanulmányok, esszék,
Pécs, 2012.

Szirtes Gábor új tanulmánykötete a könyvkiadói gyakorlattal szorosan összetapadva született. Esszéi kommentálják a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány által gondozott kiadványokat, néha az előszó vagy a kísérő tanulmány funkcióját töltik be, máskor a mű tapintatos népszerűsítését segítik, egyaránt hasznos szolgálatként a könyvnek, a szerzőnek és az olvasónak.

Lovász Pálról korábban monográfiát írt. A kéziratot hagyaték fölfedezésének öröme némely kritikus szerint túlzásokra ragadtatta Lovász költői hagyatékának értékelésében. Ezt az érthető lelkesedést most visszafogja. S így meggyőzőbben domborodnak ki az áldozatos irodalompartoló érdemei, kortárs tehetségek támogatása (Weöres Sándor, Endre Károly), a Janus Pannonius Társaság alapításában való hathatós részvétel, fiatalabb irodalmárok útnak indítása (Alföldy Jenő, Galambosi László, Krecsmár László, Pék Pál és mások). Útmutatásai „a humánus mércéjét adják tanítványainak, egyszerre tisztelik benne az apai barátot és a humanista mestert”, ahogy az ’egykönyves’ Takács László költő leveléből idézi Szirtes Gábor. Újra fölfigyelhetünk, hogy Lovász szerénysége, a génusz előtti alázata mennyire meghatotta Weöres Sándort: verseket ajánlott neki és alapvetően fontos levelekben fejtette ki világfölfogása és költészettana alapelveit.

Sokat tesz Szirtes a pécsi irodalom egyik gögösen külön alakjának, Rajnai Lászlónak újrafelfedezéséért, a sokáig lappangó életmű értékének bizonyításáért. Most a *Fekete könyv* előszavát közli újra.

Villogó agyú, hallatlanul tehetséges ember volt Rajnai, de eltökélt bezárkózó ellenzéki megakadályozta, hogy nyilvánosságra hozza gondolatait. A Rákosi- és a Kádár-korszak elleni haragjában igaza volt, de hallgatása nem csattanhatott elég hangosan, nem kelthetett elég figyelmet. Látjuk egy árulkodó fényképét Galsai Pongrác és Várkonyi Nándor társaságában (47.) – szemüveg mögé bújtatott lehunyt tekintetét vele egyenrangú kortársak figyelik nyitott szemmel. Szirtes amellet érvel, hogy „az erkölcsi dacosság belül égő lámpása” (47.) értékteremtő erő az életműben, de több várakozást kelt, amikor kiadatlan fordításokra és a „ritka gazdagságú” levelezés várható meglepetéseire utal. (Temérdek Rajnai-levél került legutóbb a Petőfi Irodalmi Múzeumba Rába György hagyatékának átadásakor.)

Majdnem minden közlemény dunántúli-irodalmi tárgyú, de más műzsák iránti érdeklődés is megnyilvánul bennük. Czigány György *Álmod, gyöngye leánykát* című kötetét ismertette például találóan írja le Borsos Miklós rajzait és Czigány életszerető érzékiségét, vonzódását a természethez. A Hit költőjének ismerjük, de „a Szeretet, a Szépség és a Szerelem” is segíti a derűsen emelkedett létforma megteremtésében.

Hűséges szeretettel tér vissza egykori munkatársai, Takáts Gyula, Pákolitz István, Tüskés Tibor emlékéhez. Válasszuk ezúttal a két utóbbiról megemlékező esszéit. Lehet, hogy „túlértékeli”

Pákolitzot, de olyan érdemeket emel ki szellemi hagyatékából, amelyekről nem szabad elfeledkeznünk; „elítéli a köpönyegforgatókat”, „aggodalommal szól arról, hogy ismét a hárommillió koldus országa lettünk” (57.). Az ötvenes években „befolyásos” művelődéspolitikai szerepet vállal, részben emiatt neves kritikusok is legfőljebb „kismesteri rangot” adományoznak neki. Talán ez a besorolás nem annyira lebecsülő, ahogy értelmezni szokták. Abban az összegzésben mindenesetre egyetérthetünk, hogy az érett, „kiteljesedett” Pákolitz költészete „egy kispolgári népcsoportra jellemző” magatartásával és nyelvi színeivel számon tartandó, eredeti teljesítmény.

Tüskés Tiborról az őszinte szeretet és tisztelet hangján nyilatkozik. Két írásban is megidézi, ahogyan ez máskor is előfordul a kötetben, elvszerűen, a szerkezetet meghatározó módon. (A *Közelítések* című első, nagyobb ciklusban elemző dolgozatok foglalnak helyet, a *Távolodások* című másodikban többnyire búcsúzik egykori munkatársaitól.) Tüskés esetében ez a kényszerű párhuzamosság úgy jelenik meg, hogy előbb a levelezésből kiolvasható „szellemi önismeretet” tanulmányozza, azután gyászbeszédben búcsúzik tőle. Személyes hálát érez Tüskés iránt, hiszen évtizedekig dolgoztak együtt: a Pannonia Könyvek sorozata szinte közös művük. Megindító bekezdésekben, hiteles beleéléssel ábrázolja Szirtes a sikerek és a csalódások lelki hatását az idősödő szerkesztőre és esszéistára; meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy az igényesség, a minőséghez való ragaszkodás, az emberség és a munka szeretete pályakezdésétől haláláig a XX. századi magyar értelmiség példászerű alakjai közé emelte Tüskést.

Két tanulmányban foglalkozik a Bertók-jelenséggel. Egyik a prózáiról szól, „Akinék két hazája van”, persze Somogy és Baranya. Bertók azért tudja fölcsillantani a kettős kötődést, mert vései, „paraszti” eredetét és főiskolai, egyetemi tanulmányait, pécsi „értelmiségi” kibontakozását nem ellentétként, hanem egymásra épülő fokozatokként éli meg, még ha ropant akadályok kerültek is útjába. Szirtes jó érzéssel emeli ki az így létrejövő minőség ritkaságát és eredetiségét: „elgondolkodtató, tanulságos történet” keletkezik arról, „hogyan a népi indíttatású alkotóból hogyan válik az évek, évtizedek alkotói küzdelmeinek eredményeként a magyar líra tartalmi és formai megújítójává”. Találónan határozza meg Bertók emberi és köl-

tői alaptulajdonságát: „nem ítél és nem ítélkezik. Inkább töpreng, gondolkodik, medítál.”

Szirtes ügyel az ismertett könyvek külső megjelenésére, nem csak a művek tartalma érdekli, hanem – „szépséghiányos korban” – a vizuális hatásuk, érzékelhető szépségük is. Erre a mozzanatra koncentrálna figyelmét egy Kalligráfia-kiadvány ismertetésében (Halmai Tamás versei, Marsai Ágnes képei). De az ő könyve maga is jó példája a látványra ügyelő szerkesztői gondosságnak. Szembetűnnek a remek portréfotók és tablók, többek között Weöres Sándor, Lovász Pál, Várkonyi Nándor, Rajnai László, Tüskés Tibor, Bertók László, Dénes Gizella arcásai. Közülük is kiemelkedik Takáts Gyula egyik megrendítő utolsó fotója 2008-ból (153.).

Irodalmi és esztétikai témákon kívül a hely- és művelődéstörténet más szakmákban jelentős képviselőiről is van mondanivalója. Fülei-Szántó Endre például „legendás nyelvész és pedagógus volt”, a Rákosi-korszak igazságtalanul meghurcolt áldozata, később azonban a magyar nyelv és kultúra világszerte elismert terjesztője, misszionáriusa lett. Róla szólván a „polihisztor képesség”, az „univerzális műveltség” értékét magasztalja Szirtes. A *Bezerédy Győző emlékezete* című pécsi portré alcíme *A reneszánsz ember*. A személyes emlékekkel tarkított méltatás egy helytörténet-szemleológus laudációja, némely bekezdése úgy is olvasható, mint Szirtes összefoglalása emberi és tudósi ideáljáról, tökéletes eszményképéről.

„Az elmélyült kutatásokat folytató szakember, a nívós publikációkat közreadó, jó tollú helytörténet-szemleológus, a kutatótársainak önzetlenül segítséget nyújtó, ám a hivatal számára is mindig tette kész muzeológus-történet-szemleológus, a barátságot értékrendjében magasra helyező magánember, a szeretett városáért mindenkor tenni akaró közember, meg a földi hívságokat sem megvető, »az jó hírért névért, s az szép tisztességért« mindent hátrahagyó polgár jól megfértek személyiségében. Az élet szépségét, a természet értékeinek megőrzését, a múlt tiszteletét, az ősök megbecsülését, az egyetlen élet egyetemes megélésének fontosságát üzeni számunkra odaátrol. Mindazt, amire persze korántsem vagyunk mindannyian képesek. Legfőljebb csak törekedhetünk rá. Mint egy reneszánsz ember.” (142.)

Csűrös Miklós

Sportmúltunkról – sportmúltunkból

Killyéni András:
Kolozsvár sport-kultúr-
története Trianon előtt
(1868–1920)
Kolozsvár, 2012.
Zeidler Miklós:
A labdaháztól a Nép-
stadionig. Sportélet
Pesten és Budán a
18–20. században.
Pozsony, Kalligram, 2012.

Viszonylag ritka, hogy a Magyar Napló hasábjain egyszerre két könyvről szól egy ismertetés. Jelen esetben a tematika miatt indokolt az együttes bemutatás, 2012-ben ugyanis két magyar sporttörténettel foglalkozó kötet is megjelent határainkon túl.

Killyéni András – a MOL Romania fiatal informatikus-mérnöke – Kolozsvárott jelentette meg a budapesti Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Karán folytatott doktori tanulmányai során elkészített és sikeresen megvédett PhD-disszertációját, saját kiadásban. Utóbbi tény két dologra világít rá: nem egyszerű a határokon túl élőknek magyar nyelvű könyvet megjelentetni, ugyanakkor van, aki nem ismer lehetetlent.

Killyéni András a magyar sportmúltban jelentős szerepet játszó Kolozsvár sportéletét tárja elének a kiegyezést követő esztendőktől a trianoni békediktátum aláírásáig. A kötet lapjain megelevenedik az erdélyi főváros kiemelkedő sportélete, amelyet a szerző a magyar kultúrtörténet részének tart. Felmerül a kérdés, hogy azért-e, mert a sportot meghonosító, azt szenvedélyesen „üzők” a kor értelmiségijeit közül kerültek ki, vagy azért, mert a sport is szervesen kapcsolódik a kultúrához. Killyéni András álláspontja, hogy a sport mindig a kultúra része. Hogy milyen sportot „üzték” Kolozsvárott? Lövészet, vívás, atlétika, korcsolyázás, labdarúgás, kerékpározás, torna... és a sort hosszasan lehetne folytatni. Ahogy hosszú felsorolást igényelnének azok nevei is, akik sokat tettek a kolozsvári sportéletért, vagy annak aktív résztvevői voltak. Gondoljunk csak dr. Haller Károlyra, Kolozsvár legendás hírű polgármesterére, báró Jósika Lajosra, aki sportvezetőként és mecénásként tett rengeteget Kolozsvár sportjáért, vagy az 1908-as londoni olimpiai játékokon magasugrásban (188 cm-es eredménnyel) ezüstérmet szerzett Somodi Istvánra,

avagy a kolozsvári sportélet kiemelkedő alakjára, a tornászok és vívók mesterére, Vermes Lajosra.

Bő teret kaptak az egyes egyesületek – Torna- és Vívó Egylet, Kolozsvári Atlétikai Club, Kolozsvári Korcsolyázó Egylet – és az általuk szervezett versenyek is; valamint nem hiányoznak a kötetből a Kolozsvárott megfordult sporthírességek, a technikai újdonságok, a sportpályák és a stadion építésének körülményei. De ugyanúgy olvashatunk az iskolai sportélet eseményeiről – lett legyen annak színtere a református avagy a katolikus középfokú tanintézet, az egyetemen vagy az akadémiák.

A sport áldásos hatásait azonban nem minden esetben tekintette mindenki elsődlegesnek, hiszen voltak más érdekek is: 1903. május 3-án például Kolozsvár rendőrkapitánya mindenfajta sporttevékenységet megtiltott a várost körülvevő területeken, hogy a résztvevők ne tapossák le a bivalycsordák számára oly fontos legelőket. Ezzel hosszú évek után megszűntek a „bivalyréti” labdarúgó mérkőzések, de természetesen csak ott, hiszen a sportélet ment tovább.

Killyéni Andrásnak számos forrást kellett felkutatnia, hogy bemutathassa Kolozsvár sportéletének több mint 50 esztendejét; a korabeli országos és helyi sajtó, valamint a különböző helyi, korabeli iskolai kiadványok, a városi rendeletek, a korszakra vonatkozó sport- és művelődéstörténeti munkák mellett fotók és plakátok százait nézte át, és több tucatot közre is adott közülük.

*

Más megközelítésű és más jellegű a „hivatásos történész”, Zeidler Miklós az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatójának munkája. Ő, aki a két világháború közti Magyarország diplomácia- és politikátörténetének elismert szakembere, a sporttörténetet amolyan „hobbiként” műveli. Ez azonban nem az írásai színvonalára vonatkozó észrevétel, hanem a jelzése annak – amit a szerző maga is megfogalmazott –, hogy a magyar sport történetével való foglalkozás számára egyfajta kikapcsolódás. Akik figyelemmel kísérték eddigi, mintegy két évtizedes történészi pályafutását, azok ismerték sport-

múltunkkal foglalkozó írásait is, amelyek különböző – számos esetben nem sportszakmai – folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelentek meg. Ezért is dicsérendő és örömteli, hogy Zeidler Miklós eleget tett a Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft. igazgatója, Szigeti László felkérésének, hogy állítson össze egy kötetet a legfontosabbnak vélt sporttémájú tanulmányaiból. A közlemények többsége olyan, amely napjainkban is aktualitással bír, hiszen például a „nemzeti sportstadion” ügye ma is sportpolitikai és építészeti viták középpontjában áll. S milyen a történelem s az élet? Ez a kérdés 1896-tól foglalkoztatta Budapest mindenkori vezetőit és számos stadionterv készült – különböző budapesti helyszínekre –, amelyeket olyan személyek jegyeztek többek között, mint az 1896-os athéni olimpiai játékok kétszeres bajnoka, a nagyszerű építész-mérnök Hajós Alfréd.

A sok terv és álom után végül is 1953-ban nyitotta meg kapuit a Népstadion (ma Puskás Ferenc Stadion), amely oly sok magyar sportsiker színhelye lehetett; s talán lesz a jövőben is. A remény akkor válhat csak valósággá, ha megmarad, versenyeket rendeznek benne és sikeresek lesznek sportolóink. Természetesen nem „neheztelne” senki sem, ha „csak” a tervezett új stadionban érnék majd el kiemelkedő sikereket sportolóink, akik ismertsége bizonyára lenne olyan, mint azé a százé, akik 1927-ben Magyarország legkedveltebb sportolói voltak; az erről szóló tanulmány külön érdekessége a kötetnek. Feleleveníti, hogy 1927 januárjában a Nemzeti Sport arra szólította fel a „magyar sportközönséget”, hogy a lapban mellékelt szavazólap segítségével állítsák össze „a 100 legkiválóbb s legnépszerűbb, ma aktív magyar sportember” listáját. A tanulmány végigveszi a szavazás menetét, az időközben alakuló sortrendet, és ami a ma olvasója számára lényeges, közli az eredményt és egyúttal különböző táblázatok segítségével képet ad a vidék és Budapest, valamint a sportegyesületek és a sportágak helyzetéről is.

A népszerűségi rangsorban – amikor a férfiak és a nők együtt soroltattak rangsorba – Bárány István úszó végzett az első helyen, megelőzve a kor egyik legnagyobb labdarúgó fenomenáját, Orth Györgyöt, a Hungária FC (korábban és később MTK – Sz. S.) válogatott játékosát.

Ma talán meglepő, de voltak olyan sportolók is, akik több sportágban jeleskedtek. A hetedik helyre került Somfai Elemér (eredetileg Stromfeld, később vitéz Somfay) öttusában és atlétikában is kiemelkedő teljesítményt nyújtott, vagy a tizenegyedik helyezett Kehrling Béla a tenisz mellett az asztaliteniszben is kiválóan teljesített.

A hölgsportolók közül a legjobb helyezést – a harmincnyolcadik helyre beérve – Stieber Lotti érte el, aki műkorcsolyázásban és úszásban volt „megkerülhetetlen” a korban.

A Nemzeti Sport egykori vállalkozása azt is jelzi, hogy a sport iránti érdeklődés már a XX. század első évtizedeiben is igen élénk volt Magyarországon, az eredményessége pedig egészen imponáló volt az 1930-as években!

Zeidler Miklós három másik tanulmánya a magyar sportélet kialakulását, a sportnyelv megjelenését idézi, a XVIII–XIX. század időszakából. Érdekes ezeknél is egy kicsit elidőzni: az első sportkifejezések megjelenése a magyar nyelvben, a korabeli testgyakorlatok, a külföldről hozott példák és onnan érkezett mesterek mind a magyar sportmúlt részei, akik tevékenyen járultak hozzá a későbbi sikerekhez. A tanulmányok figyelmet érdemlőek és egyúttal tanulságul – netán útmutatóul is szolgálhatnak a jelen és a jövő sportvezetői számára (is), mert a múlt – s ebben a sportmúlt is benne foglaltatik – ismerete nélkül még az is előfordulhat, hogy olyan hibákat követünk el, amiket elkövettek már eleink is, és lehet, hogy azok egy része végzetes lehet. Ezt pedig jó lenne elkerülni a sport világában is. Bízunk benne, hogy ehhez Zeidler Miklós és Killyéni András most olvasott könyvei is hozzájárulhatnak. A szerzők a sportot az életük részének tekintik, s munkáikkal kimondatlanul is igyekeznek útmutatóval szolgálni, érdemes figyelni rájuk. Megérdemlik, ők és a témáik is.

Szakály Sándor

A Hazanéző látószöge

Közel negyedszázada, 23 éve jelenik meg töretlenül az erdélyi, még pontosabban sóvidéki irodalmi folyóirat, a *Hazanéző*. A hivatalos irodalmi infrastruktúrában egyelőre viszonylag kevesen ismerik, munkatársait viszont annál inkább. A szerkesztőbizottság tagjai több kötetes, elismert írók, költők, akik más folyóiratokban is publikálnak – valamennyien a *Magyar Írószövetség* tagjai.

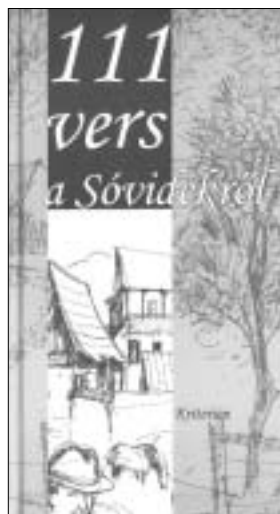
A lap főszerkesztője Ambrus Lajos költő, prózaíró, meseíró. Ő nem azonos a trianoni határon innen élő Ambrus Lajos prózaíróval, a *Kortárs* szerkesztőjével. Király Lászlót nem kell bemutatnom, hiszen József Attila-díjas költőként, az *Utunk*, majd a *Helikon* szerkesztőjeként az olvasók számos írásaival találkozhatunk. Ugyancsak állandó munkatársa a folyóiratnak Páll Lajos, aki szintén József Attila-díjas, és festőként nem kisebb mércével jegyzett alkotó. A szerkesztőbizottság tagja még Bölöni Domokos prózaíró és újságíró; Ráduly János költő, rovásírás-kutató; Tófalvi Zoltán prózaíró, történész, korábban televíziós szerkesztő; Majla Sándor költő, lap- és könyvkiadó; illetve e sorok írója, ebből a társaságból az egyedüli, aki Erdélyen kívül él, de sóvidéki gyökereit épp a *Hazanéző* révén örzi erősen.

Regionális lap tehát a *Hazanéző*, aminek a munkatársai származásuk, életterük vagy munkásságuk révén kapcsolatban állnak Koronddal, Parajddal vagy más sóvidéki településsel. Mindez azonban nem jelent bezártságot, provincializmust. Az olvasói és szakmai visszajelzések alapján a lap jelentősége messze túlmutat azon, amint mondjuk a kolofón alapján gondolna az olvasó. A folyóiratot 1990, tehát a rendszerváltás óta a korondi *Firtos Művelődési Egylet* adja ki. Az első években évente négyszer, később évente kétszer jelent meg. Fénykorában ötezer példányban látott napvilágot, és ma is elkél belőle ezeröttszáz, hála az olvasóknak Székelyföldről Magyarorszáig, az előfizetőknek Ausztráliától Kanadáig.

A lap önfenntartó volt mindig is. Rendszeres és hivatalos állami támogatásokat ezidáig nem kért és nem kapott. Az új lapszám az előző bevételéből jelent meg mindig is, alkalmi támogatóként néha segítettek magánszemélyek és cégek, kiemelten a székelyudvarhelyi *Infopress* nyomda, ahol mindig jutányos áron vállalták a sokszorosítását.

Ez az anyagi függetlenség nagyfokú szellemi függetlenséget is jelentett. Nem azért, mert a rendszerváltás után a cenzúrát kellett volna kijátszani. Az uralkodó ízlésdiktátumokat viszont igen. A *Hazanéző* olyan szellemi és esztétikai sziget, ahol magától értetődő természetességgel hatja át a megjelent verseket, a novellákat, a helytörténeti tanulmányokat a magyar nyelv és a szülőföld iránti szeretet, az egyszerűség, illetve a helyi életérzésből és észjárásból táplálkozó esztétikai töménység és rétegzettség. Nincs viszont közös ideológia és stílus. Ami hasonló a szerzőkben és műveikben, az annyira a sajátjuk, mint a fű zöldje, vagy a *Hazanéző* nevű hegykaréj, ahonnan valóban haza lehet nézni Korondra. Kissé Tamási Áron természeti és esztétikai világgával rokonítható ez a közeg, csak a *Kalonda* másik oldalán...

Hogy mégis létezik valamiféle hazanézős szellemiség, érzület, esztétikailag valamiféle „több mint értjük egymást”-közösség, azt a lapban megjelent írásokon kívül néhány antológia is igazolja. Ezek közül hármat emelnék ki a közelmúltból.

A *Hazanéző* húszéves jubileumára jelent meg az *Álomjáró* című *Hazanéző daloskönyv*, amely hat, a lapban rendszeresen publikáló költő tizennyolc megzenésített gyerekversét tartalmazza a *Nojata*-duó jóvoltából. A verseket Székely Réka és Orsolya János zenésítette meg és adja elő. A *Daloskönyv* kottákat is tartalmaz, és a kiadványhoz CD-melléklet is jár a műsor egy részének élő felvételével, amelyet 2009-ben, az *Írószövetségben* tartott ünnepi lapbemutatón rögzítettek.

Következő évben, 2010-ben a kolozsvári *Kriterion* könyvkiadó jelentette meg a *111 vers a Sóvidékről* című költészeti antológiát. A könyv gerincét a *Hazanéző* költőinek versei alkotják. A könyv a legkézzelfoghatóbb bizonyíték arra, hogy nincs még egy ilyen kis tájegység, amelyik ennyi, országos, vagy inkább nemzetközi mércével mérve is jelentős költőnek lenne szülőföldje vagy élettere.

A legújabb kiadvány szintén hangzó antológia. Németh Viktor budapesti zeneszerző-gitáros tizenegy hazanézős költő tizenhat versét zenésített meg és adja elő.

A műsor CD-n jelent meg idén, 2012-ben. Odahaza, Erdélyben már bemutatatták a kiadványt, és a költészet napján egy interjú keretében a Kossuth Rádió is hírt adott a megjelenésről. Idén ősszel Budapesten is lesznek élő bemutatói az *Üzenet másképp*-nek, legkorábban az *Írószövetségben*, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeumban. A lemez honlapja: <http://dalvers.uw.hu/index2.html>

A *Hazanéző* Erdélyen kívül elsősorban előfizetők számára elérhető. Megrendelni a szerkesztőség címén lehet: 537060 Korond, Fő út 664, Telefon 0040-266-249-185, könyvtáraknak pedig a *Könyvtárellátó Kht.*-n keresztül. A lapot Budapesten a *Kráter Kiadó* könyvesboltjában lehet megvásárolni: 1072 Budapest, Rákóczi út 8/a. Internetes megjelenés és archívum létrehozása terveink szerint a közelmúltban fog megvalósulni.

Deák-Sárosi László

Könyvajánló

A hónap könyvei

Történettudomány, művelődéstörténet

- A vidék forradalma, 1956, szerk. GAGANETZ Péter – GALAMBOS István, Budapest, TITE, 2012.
- ECKHART Ferenc (1885–1957): *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, az előszót írta Mezey Barna, Budapest – MOKK, 2012.
- EÖRSI László: *A „Baross Köztársaság”, 1956, a VII. kerületi felkelőcsoporthoz*, 1956-os Intézet, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, L' Harmattan, 2011.
- GÁL Mihály: „A nemzet lelkiismeretének”. *Németh László dedikált könyvtára*, Budapest, Gondolat, 2012.
- HAHNER Péter: *A vadnyugat. 20 hős, 20 talány*, Budapest, Animus, 2012.
- HÓVÁRI János: *Rodostói emlékek és tanulságok. Beszédes Kálmán, Rodostó magyar képviselője*, Magyar – Török Baráti Társaság, Budapest, 2012.
- KÜLLÖS Imola: *Közkezen, közszájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok*, Budapest, Akad. K., 2012.
- TELEKI Pál (1879–1941): *Merjünk magyarok lenni! Idézetek Teleki Pál gróf beszédeiből és írásaiból*, összeáll. MÁDAY Béla, Budapest, Agroinform, 2012.
- SZIGETHY Gábor: *A legnagyobb magyar. Arcképvázlatok*, Keszthely, Balaton Akad. K., 2012.
- WITTNER Mária: *Életre ítélve. Wittner Mária igazsága*, beszélgetőtárs KOLTAY Gábor, Szabad Tér, 2012.

Irodalomtudomány

- KEREKES Gábor: *Goethe, Golf, Adolf und die Toten Hosen. Studien zur deutschen Literatur und Kultur*, Budapest, Ad Librum, 2011.
- SZABÓ László, Cs. (1905–1984): *Cs. Szabó László és Gál István levelezése, 1933-1982*, szerk., a jegyzeteket és a névmutatót összeáll. GÁL Ágnes és GÁL Julianna, Budapest Argumentum, 2012.

Magyar irodalomtörténet

- ALBERT Zsuzsa: *Irodalmi legendák, legendás irodalom*, Pro Pannonia, 2011.
- BALÁZS Imre József: *Az új közép. Tendenciák a kortárs irodalomban*, Szeged, Universitas Szeged K., 2012.

- DEBRECZENI Attila: *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Budapest, Akad. K., 2012.
- FÖLDES Györgyi: *Textus, szimbólum, allegória. Szimbólumelvű poétika a klasszikus modernségben*, Budapest, M. Irodalomtört. Társ., 2012.
- Ködlövágok. Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón, 1880–1914*, szerk. PALKÓ Gábor, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2012.

Magyar szépirodalom

- BABITS Mihály (1883–1941): *A gólyakalifa*, Talantum – Akkord, 2012.
- BÁGER Gusztáv: *Magasság, mélység. Válogatott és új versek*, vál. és szerk. Zsille Gábor, Budapest, Új Ember, 2012.
- CZAPÁRY Veronika: *Anyu kacag*, Pécs, Jelenkor, 2012.
- HALMAI Tamás: *Szilencium. Versek*, Pécs, Pro Pannónia, 2012.
- GYÖREI Zsolt: *A Vélemi Névtelen versei és levelesládája*, ill. FRISS Krisztina, Budapest, Syllabux, 2012.
- KARINTHY Frigyes (1887–1938): *Utazás a koponyám körül*, Kossuth, 2012.
- KATONA József (1791–1830): *Bánk bán*, szerk. és az előszót írta KAISER László, Budapest, Akkord, 2012.
- LAKATOS Menyhért (1926–2007): *Füstös képek*, graf. SZENTANDRÁSSY István, Budapest, L' Harmattan, 2012.
- LÁZÁR Balázs: *Szívucca*, Budapest, Holnap, 2012.
- MIKLYA Anna: *Eső*, Pécs, Jelenkor, 2012.
- REMÉNYI József Tamás: *Írtok ti így? Paródiák ötven íróról és egy évtizedről*, ill. BANGA Ferenc, Budapest, Syllabux, 2012.
- ROTT József: *A ragaszkodás mómora*, Budapest, Napkút K., 2012.
- SÁROSI István: *Veszedelem - sms – viszonyok*, Pécs, Pro Pannónia, 2012.
- SZÖRENYI László: *Hosszúlépés. Kisprózák, 1989–1990*, Budapest, Syllabux, 2012.
- TOÓT H. Zsolt: *Üsse kő. A garabonciás könyve*, képanyag SZONDI György, Budapest, Napkút K., 2012.
- VASS Tibor: *Mennyi semenni*, Példa Képfőisk. Kortárs Műv. Alapítvány, 2012.
- ZRÍNYI Miklós (1620–1664): *Szigeti veszedelem*, az előszót és a lábjegyzeteket írta, a szöveget gond. KIRÁLY Erzsébet, Budapest, Talantum, Akkord, 2012.

Merítés a Magyar Nemzeti Bibliográfia 16. évfolyamának 17. és 18. számából

Ágh István (1938, Felsőiskáz) költő, író, műfordító. A Hetek alkotócsoport tagjaként indult. 1975-ben az Új Írás, 1997-től 2012-ig a Hítel munkatársa. József Attila- (1969, 1980), Kossuth- (1992), Radnóti- (2008), Prima-díjas (2009) és Balassi Bálint-emlékkardos (2010). Legutóbbi kötete: *Hívás valahonnan* (versek, 2011).

Baán Tibor (1946, Rákosliget) tanár, költő, kritikus. Legutóbbi kötetei: *Szerepválaszok* (tanulmányok, Év könyve-díj, 2004), *Fények a labirintusban* (tanulmányok, 2006), *Után* (versek, 2009), *Konstelláció* (Kollázsok és haikuk, 2009), *Nagylátószög* (Művek, utak, irányok, 2010).

Bak Rita (1974, Budapest) költő. A Szegedi Tudományegyetem magyar–német középiskolai tanár és színháztudomány szakán végzett. Jelenleg német nyelvtanárként dolgozik.

Beke Mihály András (1956, Bukarest) író, újságíró, műfordító, kultúr-diplomata. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar–orosz szakán végzett. Dolgozott a Duna Televízióban és a Magyar Rádióban. 2008 óta a Magyar Televízió munkatársa. Legutóbbi kötetei: *Hunok Európában, Gondolatok a magyar kulturális diplomáciáról* (2010), Alain Minc: *Új középkor* (fordítás, kiadás alatt).

Berta Zsolt (1966, Budapest) író, zenész. Az Egykútya zenekarral játsza saját dalait. Regénye, a *Jancsi-szög* (2008) a Magyar Napló regénypályázatán 2007-ben különdíjat nyert. Legújabb kötete: *Visszajátszás* (2011).

Bíró Gergely (1979, Budapest) szerkesztő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar–kommunikáció szakán végzett 2003-ban. Azóta a Magyar Naplónál próza- és olvasószerkesztő. Móricz Zsigmond (2009) és „Budapest Főváros XVI. kerület Ifjú Tehetsége” ösztöndíjas (2012). Kötete: *Oroszlánkeringő* (novellák és kisregény, 2010).

Csontos János (1962, Ózd) költő, író. Sokáig a Magyar Nemzet publicistaként dolgozott, utóbb a Nagyítás főszerkesztőjeként. Legutóbbi kötetei: *Száz év talány. Kiegészítések József Attilához* (2008), *Delelő – összegyűjtött versek 2002–2010* (2011).

Csűrös Miklós (1944) irodalomtörténész, kritikus. Az ELTE BTK XIX. és a XX. századi magyar irodalomtörténeti tanszéken tanított. Főbb kutatási témái: Arany János és kora, Kodolányi János és a népi irodalmi mozgalom, a XX. századi magyar líra. Esszéikötetei többek között *Színképelemzés* (1984), *Intarzia* (2000), *Írók, költők, mitológiák* (2004). Sajtó alá rendezte és kiadta *Kodolányi János és Szabó István levelezését* (1999). Szerkesztette a budapesti Bölcsészkar *Jelenlét* című antológiáját. József Attila-díjas.

Falusi Márton (1983, Budapest) költő. Az ELTE jogi karán végzett 2007-ben. A Hítel folyóirat versszerkesztője. 2009-től a Könyves Szövetség elnöke. Gérecz Attila- (2004) és Junior Prima-díjas (2008). Kötetei: *Hazáig látni* (2004), *Rádnitva ablak, ajtó* (2007), *Fagytak poklaid* (2010), *Virágvasárnapok számbanfutás* (esszék, 2012).

Farkas Gábor (1977, Miskolc) költő, tanár, kritikus, szerkesztő. 2002-ben végzett a Debreceni Egyetem magyar szakán. 2001 óta jelennek meg versei, tanulmányai folyóiratokban, antológiákban. Kötetei: *Törzsét tartó ág* (2011), *Vallását kereső hit* (2012).

Kürti László (1976, Vásárosnamény) költő. Filozófusként végzett Debrecenben, Testnevelő és Gyógytestnevelőként a budapesti Semmelweis Egyetemen illetve Egerben, az Esterházy Főiskolán. Jelenleg esztétikából a Debreceni Egyetem PhD hallgatója. A Partium folyóirat korábbi versrovatójának szerkesztője, jelenleg főmunkatársa, A Vörös Postakocsi állandó munkatársa. Legújabb verseskötete *Testi misék* címmel a közeljövőben jelenik meg kiadónk gondozásában.

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító. A *Kilencek* költőcsoport tagja. A Szépfalombi Könyvműhely igazgatója, 1992-től 2008-ig az Írók Szakszervezetének főtákkára. Többek közt József Attila- (1993), Prima- (2007) és Bethlen Gábor-díjas (2009). Legutóbbi kötetei: *Holdének és más versek gyerekeknek* (2007), *Válogatott versei* (2008), *Bolygópályák* (Új versek, 2010).

Miklóssy Endre (1942, Bercel) építész-urbanista. Tervezőként, kutatóként, köztisztviselőként dolgozott, jelenleg oktató a Budapesti Corvinus Egyetemen. Az elrejtett magyar gondolkodói hagyományok felkutatásával foglalkozik. Fontosabb kötetei: *Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél – magyar gondolkodók a 20. században* (2001), *A másik ember keresése* (2009).

Oláh János (1942, Nagyberki) költő, író. A *Kilencek* költőcsoport tagja. 1994-től a Magyar Napló folyóirat főszerkesztője. Greve- (1992), József Attila- (1994), Március 15-e (2007), Bethlen Gábor- (2009), Márai Sándor- (2012) és Partiumi Írótábor díjas (2012). Legutóbbi kötete: *Száműzött történetek* (novellafüzér, 2011).

Salamon Konrád (1941, Pécs) történész, az MTA doktora. A népi falukutató mozgalmat, illetve az I. világháború és a trianoni béke közötti időszakot kutatja. Legutóbbi kötetei: *A magyar ezredforduló krónikája 1989–2009* (2009), *A harmadik úton – Magyar irodalmi és történelmi sorsfordulók* (tanulmányok, esszék, cikkek, 2011).

Sárközy Péter (1945, Budapest) Az ELTE magyar–olasz szakán végzett 1968-ban. 1979-óta a római La Sapienza Tudományegyetem egyetemi tanára, a római magyar tanszék vezetője. Az olasz nemzeti Árkádia Irodalmi Akadémia tagja, az MTA Irodalomtudományi Intézet volt tudományos tanácsadója. A Rivista di Studi Ungheresi olaszországi magyar filológiai folyóirat alapító főszerkesztője. Legutóbbi magyar nyelven írt kötete: *Róma mindannyiunk közös hazája. Magyar emlékek Rómában – magyarok emlékei Rómáról* (2010).

Sáros Anna Magdolna könyvtáros, a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar Könyvtár-tudományi Intézetének docense és intézetigazgatója.

Primer források feldolgozásával közel egy évtizede foglalkozik a XX. századi diktatúrák könyvbetiltásainak, könyvmegsemmisítéseinak kérdéskörével, az indexek, a cenzúra modernkori sajátosságaival.

Székely Sándor (1955, Törökkippany) hadtörténész, egyetemi tanár, az MTA doktora. Volt a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum főigazgatója (1999–2000), a Duna Televízió alelnöke (2001–2004), a Semmelweis Egyetem (2007–2009), a veszprémi Pannon Egyetem (2009–2010) egyetemi tanára. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem intézetvezető professzora. Kutatási területe az 1868 és 1945 közötti magyar hadtörténelem, társadalom-, illetve sporttörténet. Legutóbbi kötete: Legutóbbi kötete: *Múltunkról – kritikusan?* (Kritikák, 2005), *Katonák, csendőrök, ellenállók* (2007).

Szénási Ferenc (1946, Újpest) irodalomtörténész, műfordító, italianista. Nyugdíjas, a Szegedi Egyetemen tanított, Budapesten él. Könyvei: *Italo Calvino* (1994), *A huszadik századi olasz irodalom. Történet,*

szervezők, művek (2004). Magyarra fordította Ungaretti, Quasimodo, Palazzeschi és mások verseit, Calvino, Collodi, Sciascia és mások prózai műveit. A Leonardo könyvek kétnyelvű sorozat és egyéb kiadványok szerkesztője.

Szentmártoni János (1975, Budapest) költő, író, a Magyar Írószövetség elnöke. 1989 és 1996 között a Stádium Fialat Írók Körének egyik alapító tagja, 2000 és 2010 között a Magyar Napló szerkesztője.

2006 és 2009 között a Könyves Szövetség elnöke és az Új Átlók Művészeti Társaság titkára. Gérecz Attila- (1995), Édes Anyanyelvünk- (2004) és József Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötetei: *El perro* (A kutya, versek spanyolul, 2010, Miami), *Calul lacurilor* (Ló a tavon, versek románul és magyarul, 2011, Nagybánya).

Tornai József (1927, Dunahaszti) költő, író, műfordító. Volt a Kortárs munkatársa, 1992-től 1996-ig a Magyar Írószövetség elnöke. A József Attila-díj (1975), a Magyar Köztársasági Érdemrend kiske-

resztje (1997), Arany János- (1998) és Babérkoszorú-díj (2001), MAOE-nagydíj (2007), Balassi Bálint-émlékkard (2012) és Magyar Érdemrend Tisztikereszt (2012) kitüntetettje. Legutóbbi kötete: *A semmi ellen* (versek, 2012).

Vasadi Péter (1926, Budapest) költő író. Tizenévesen belekerült a II. világháború forgatagába. Hazatérve 1947-től 1950-ig az ELTE-n nyelvi, később kritika-filozófia-esztétika (összevont) szakon

tanult. 1950-től egy közlekedési nagyvállalatnál középvezetőként helyezkedett el. 1967-től nyugdíjazásáig újságíróként és szerkesztőként dolgozott. A *Magunk kenyere*n című versantológiában indult 1972-ben. Többek között József Attila- (1991), Arany János- (2004), Stephanus- (2005), Déry- (2011) és Kossuth-díjas (2012).

Csatlakozzon Ön is a Magyar Napló népes táborához a Facebookon!

www.facebook.com/MagyarNapló

<p>Alapítás</p> <p>Állás</p> <p>A céljai röviden</p> <p>Küldetés</p> <p>Történelem</p> <p>Honlap</p>	<p>1989 / 1998</p> <p>A Magyar Írószövetség folyóirata és a mellette márkádó kiadó. A folyóirat mellett 1989 óta kiadványok is működnek, melyek az aranykorú írók, költők, művészek, irodalomtörténészek mellett rengeteg megjelent író és lelkész által írt, fiatal szerzők könyveit is, mint az anyanyelvünk, mint a hazánk történelme. A Magyar Napló a Magyar Írószövetség tavaszi megjelent írói folyóirata. Egyedül a népszerűségével, 1989-ben Dózsa Tibor, az Írószövetség elnöke ajánlotta a magyar olvasók figyelmébe azzal, hogy „...itt élnek, élők: normák és egy létezésre való megfontolást igényelnek” indítván újabb, jobbnak tartott kiadványt. 1994-ben nyerte el „az Új Könyvszerzők Ötlet Jutalmát”, a „Különcök” neven indult költészetet fogja, aki azt vallja a lapot: „Túl a Dózsa Tibor által megfogalmazott nyelvtudomány, a szerkesztésnek elvont a kijelölés, illetve hang-tervezés”-et választotta, hanem maradt, „amely elmozdult, de még létező és mozgással az Öngyógyító Művészetben hangzik fel, a máig halló”.</p> <p>A szerkesztés mellett helyet ad irodalmi, napjaink, szociológiai tanulmányoknak, albumoknak is. 2002-ben indította útjára <i>Ár</i> év zsebbe, <i>Ár</i> év zsebbe és <i>Ár</i> év zsebbe című antológiát. Ezek a reprezentatív gyűjtemények közül az egyik példányát nyújtunk a Kortárs Magyar Irodalmi és Szépirodalmi Társaság kiadvány sorozatában. A Magyar Irodalmi Zsűri elnöke, a Magyar Könyvtári Társulás és a Nemzeti László Intézmények közötti közreműködés.</p> <p>http://www.magynapló.hu</p>
---	--